

The image features a historical illustration of a man in a dark green military coat and a black bicorne hat riding a white horse through a muddy, rutted field. In the background, a large formation of soldiers on horseback is visible. Overlaid on the top half of the image is a golden laurel wreath with a ribbon. The text is centered within the wreath.

ЕПОХА НАПОЛЕОНА
У СВІТОВІЙ ІСТОРІІ:
ПОЛІТИКА, ПОСТАТІ,
ВОЄННЕ МИСТЕЦТВО

Чернівці 2012

Задорожній

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Студентське наукове історичне товариство

ЕПОХА НАПОЛЕОНА У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ: ПОЛІТИКА, ПОСТАТІ, ВОЄННЕ МИСТЕЦТВО

*Матеріали Другої Всеукраїнської
студентської наукової конференції,
присвяченої 200-річчю походу Бонапарта на Росію*

Чернівці, 23-24 березня 2012 р.

Чернівці-Вижниця
"Черемош"
2012

ББК 63.3 (0) 51
Е 68
УДК 94(100)(08)

Оргкомітет

Голова оргкомітету – проф. Добржанський О. В.
Заступники – доц. Федорук А. В.
доц. Скорейко Г. М.

Члени оргкомітету:

Прокоп Тарас
Гайсенюк Віталій
Калініченко Віталій
Обершт Ольга
Лапшинська Наталія
Понікарова Катерина
Бейсюк Богдан

Відповідальний секретар – Світельська Тетяна

Редакційна колегія:

Наукові редактори – к. і. н., доц. Федорук А. В.
к. і. н., доц. Скорейко Г. М.
Відповідальні редактори – Гайсенюк В.
Лапшинська Н.

**Відповідальність за зміст наукових матеріалів
несуть автори та їх наукові керівники**

Е 68 **Студентські історичні студії: Збірник наукових статей /** Наук.
редактори А. В. Федорук, Г. М. Скорейко. – Чернівці-Вижниця:
Черемош, 2012. – Вип. 4. – 172 с.

ISBN 978-966-181-081-4

© Факультет історії, політології та міжнародних
відносин ЧНУ, 2012
© Студентське наукове історичне товариство, 2012
© Автори, 2012
© Видавництво ТОВ ВПК "Черемош", 2012

Зміст

1. **Алтунін Максим.** Життєвий шлях Маршала Даву.....6
2. **Баранова Яна.** Демографічна ситуація у Франції в часи наполеонівських війн.....10
3. **Бейсюк Богдан.** Жан-Франсуа Шампольйон: портрет егітолога на тлі наполеонівської епохи.....14
4. **Верешко Ганна.** «Гвардія вмирає, але не здається!»: військова діяльність генерала П'єра Камбронна.....22
5. **Войцицький Владислав.** Тактика і озброєння російської армії в Італійському та Швейцарському походах Суворова 1799 р.....27
6. **Галабурда Антоніна.** Конфлікт Мюрата з Наполеоном: витоки, суть, наслідки.....33
7. **Глібіщук Микола.** «Атака Пікетта» як відлуння наполеонівської тактики у битві під Геттісбергом 1863 р.38
8. **Гривул Марія.** Україна в планах Наполеона. Міф чи реальність?44
9. **Гусак Євгенія.** Побут і спосіб життя військовополонених французів під час війни 1812 р.51
10. **Дячук Іван.** Французька Артилерія Епохи Наполеона...55
11. **Закутій Ірина.** Перебування Наполеона на о. Святої Єлени.....60
12. **Івасюк Галина.** Вплив Наполеонівських війн на процес утворення німецької держави та закладення основ її зовнішньої політики.....64

13. **Калініченко Віталій.** Польова фортифікація російської та французької армій у Бородинській битві 1812 р.....**69**
14. **Коба Олександр.** Причини розриву російсько-французьких відносин напередодні війни 1812 р.**74**
15. **Коваленко Наталя.** Вплив генерала М. Раєвського на розвиток воєнних подій 1812 р.....**78**
16. **Коваль Юрій.** Військове мистецтво Наполеона Бонапарта в праці «Про війну» Карла фон Клаузевіца.....**82**
17. **Конська Ганна.** "Силова дипломатія" Наполеона Бонапарта в переговорах з Англією та Росією у 1806 р**86**
18. **Костенюк Юрій.** Герцогство Варшавське в планах Наполеона.....**90**
19. **Крусь Вольга.** М.К.Агінські: мары аб незалежнасці.....**94**
20. **Лисенко Альбіна.** Наукові результати єгипетського походу Наполеона Бонапарта.....**101**
21. **Мариніна Юлія.** Спогади Ш.-М. Талейрана як джерело вивчення Французької революції.....**105**
22. **Мацюта Павло.** Дипломатія Росії в Османській імперії на зламі XVIII-XIX століть крізь діяльність дипломата В.С. Тамари (1797-1802).....**110**
23. **Непеляк Оксана.** Йоахім Мюрат – «великий маршал» Наполеона.....**114**
24. **Обершт Ольга.** Італійський похід 1796 – 1797 років у світлі мемуарів Наполеона Бонапарта.....**118**

25. **Перетяцько Наталя.** Порівняльна характеристика французького законодавства з прав жінок до та після Наполеона.....123
26. **Попович Микола.** Гвардія Наполеона у битві під Ватерлоо (18 червня 1815 р.).....127
27. **Предол Ірина.** Образ Наполеона у російській поезії ХІХ ст. (О.С. Пушкін, М.Ю. Лермонтов, Ф.І. Тютчев).....132
28. **П'ятничук Тарас.** Участь маршала Мішеля Нея в останній кампанії Наполеона.....137
29. **Семенюк Тарас.** Емансипація євреїв у період правління Наполеона Бонапарта під гаслом "Свобода, Рівність, Братерство".....142
30. **Томюк Тетяна.** Російсько-французькі відносини напередодні Вітчизняної війни 1812 р.: економічний аспект.....148
31. **Фастов Іван.** Луї Нікола д'Аву - видатний французький полководець, маршал Франції епохи Наполеона Бонапарта.....152
32. **Чепіженко Вадим.** Прихід до влади Наполеона: закономірність чи випадковість.....156
33. **Чобанюк Мар'яна.** Епоха Наполеона в пам'ятках нумізматики.....161
34. **Шуригіна Катерина.** Рефлексія Олександра І з приводу військової кампанії 1812 р.166

Максим Алтунін

Науковий керівник: к.і.н., доц. Топка Р.В.

РВНЗ “Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

Життєвий шлях Маршала д’Аву

Луї д’Аву – єдиний з 26 наполеонівських маршалів, який не був переможеним на полі бою. Маршал імперії, герцог Ауерштедтський, принц Екмюльський Луї Нікола Даву був одним з небагатьох маршалів серед “лейтенантів” Наполеона, хто міг похвалитися своїм давнім походженням. Його рід відноситься до старого бургундського роду, який почав свій відлік з XIII століття. Історія походження прізвища Даву була така: це форма прізвища д’Аву, що походила від назви замку Аво, розташованого біля міста Діжона. Життя Луї Даву було визначено наперед - він буде військовим, він знав це з самого дитинства, адже всі його предки були воїнами з часів бургундського герцога Жана Безстрашного (1371-1429). Недарма склалася приказка: “Коли народжується д’Аву, меч виходить з піхов”.

Батьки Луї були заможними людьми: його батько Жан Франсуа д’Аву брав участь у Семирічній війні, де і отримав поранення в одному з боїв. Одружився з представницею старої дворянської родини Марією Аделаїдою Мінар. А 10 травня 1770 р. в містечку Анну у них народився первісток, якого нарекли Луї Нікола (пізніше у майбутнього маршала з’являться два брати і сестра). У шестирічному віці Луї Нікола віддали в Королівську військову школу в Осері. Майбутній переможець при Ауерштедті, однак, виявився досить посереднім учнем. Винятком були хіба що математичні дисципліни (як у Наполеона Бонапарта). Крім того, д’Аву проявляв серйозний інтерес до військової історії і навіть складав так звані історичні зошити, де намагався аналізувати військове минуле Франції.

Як це не дивно звучить, майбутній “залізний маршал”, про суворість якого ще за життя ходили легенди, в Оксерській школі з величезними труднощами витримував суворий режим і дисципліну. Адаптація до нових умов проходила досить повільно, а в перший рік

особливо важко. До всього цього додавалось нерозуміння між викладачами і молодим кадетом, який вважав мало не знуцанням такий строгий режим і реагував на нього з усім запалом свого вибухового характеру. Шоде, його шкільний товариш, згадував згодом, що нерідко робив за Луї Ніколя завдання, а натомість отримував його заступництво в бійках. Тільки одному з усіх вчителів вдалося знайти спільну мову з Луї Ніколя. Це був вчитель математики Лапорт, який зміг переконати кадета дотримуватися дисципліни, до того ж, Лапорт зумів розгледіти в молодому учневі особливий інтерес до математики.

Вже в Оксері у Дау проявився певний характер: він не терпів несправедливості і через це надбав ворогів серед викладачів. Якось в день роздачі шкільних нагород Луї Ніколя марно прочекав заслуженого призу і не зміг стримати образи. Він втік до садка і, озброївшись палицею, почав спустошувати яблуні та груші, що належали його недоброзичливцям з числа “святих отців”. Це тривало до тих пір, поки хлопчиків не повідомили, що улюблений учитель Лапорт всюди шукає його, щоб вручити два призи – за успіхи в математиці і англійській мові. Ця нагорода залишила у душі Луї Ніколя глибокий слід, і 30 років потому він згадував: “Ніщо в моєму житті не сприяло більш за все тому, щоб бути відданим поняттю обов’язку, як ця невелика пригода в колежі”.

Закінчивши військову школу в Оксері, Луї Ніколя пройшов навчання в Паризькій військовій школі, яку за місяць до того достроково закінчив молодий корсиканець, ім’я якого через кілька років буде гриміти по всьому світу, а європейські монархи будуть підлещуватися і принижуватися перед ним. Ім’я цього молодого корсиканця – Наполеон Бонапарт. Успішно закінчив свою другу військову школу – 19 лютого 1788 р. – і Луї Ніколя, якому через пару місяців виповнилося 18 років. В чині поручика він був направлений у Королівський Шампанський кавалерійський полк, що ніс гарнізонну службу в містечку Есден, провінції Артуа. Тут Луї Ніколя жваво цікавився політичними і громадськими справами. Це природно, тому що Франція знаходилася на порозі революції, і теорії французьких

просвітителів з суто умоглядної площини світу ідей будь-якої миті могли перетворитися на щось цілком реальне.

Як і на багато його сучасників, юний Даву опинився під впливом громадянина Женеви – Жан-Жака Руссо з його теорією суспільного договору, ідеєю прямого народоправства і народного суверенітету. Дядько Луї Ніколя, майор Жак-Едм д'Аву, не схвалював захоплення свого племінника новомодними ідеями. “Мій племінник Даву ..., – з жалем писав він, – ніколи не стане солдатом. Замість того, щоб вивчати (військову) теорію, він впивається книгами Монтеня, Руссо та інших філософів”.

Революційні війни тривали, тому, як і раніше, армія потребувала досвідчених офіцерів, і Даву повернувся в армію. У чині бригадного генерала 21 вересня 1794 він одягнув військову форму і прибув під стіни обложеного французами Люксембурга. 4 березня 1794 на чолі жменьки гренадерів Даву здійснив вночі зухвалу вилазку і знищив млин Айх, що забезпечував обложених австрійців борошном. Ця атака настільки деморалізувала австрійців, що незабаром Люксембург упав.

22 березня 1796 р. Даву за посередництва генерала і друга Л. Ш. Дезе познайомився з генералом Бонапартом. Як повідомляє Л. А. Бурьен, Даву справив спочатку на Наполеона враження “огидної тварини”. Рекомендація Дезе виявилася вагомою, і Наполеон взяв нікому не відомого бригадного генерала з собою до Єгипту. Особливо Даву уславив своє ім'я в так званій другій битві при Абукірі (перша, морська, відбулася в серпні 1798 р., третя – в березні 1801 р.). Даву тоді вдалося захопити узбережжя перед фортом Абукір і позбавити обложених турків підвозу припасів з моря.

Після катастрофи в Росії, Даву впав у немилість і опинився на другорядній ділянці – командував французькими військами на нижній Ельбі. До висадки Наполеона в затоці Жуан і Ста днів Даву значився в списку опальних маршалів. Після прибуття Наполеона в Париж герцог Ауерштедтський не зумів встояти перед наполегливими проханнями повелителя і, прийнявши портфель військового міністра, взяв активну участь у створенні Північної армії. Друга Реставрація суворо

обійшлася з тими, хто зрадив її. Даву вигнали з Парижа, відібрали землі, позбавили всіх титулів і звань. Справа дійшла навіть до того, що портрет принца Екмюльського винесли з Зали маршалів в Тюїльрійському палаці.

Останні роки життя Даву виявилися нічим не примітні. Його життя в Парижі (брав участь у засіданнях палати перів) і в Савінї (маєток, куплений ще в 1801 р.) стало нудним, але мирним. 21 травня 1823 р. здоров'я 53-річного маршала різко погіршилося, 28 червня він прийняв останнє причастя, а 1 липня 1823 р. герцог Ауерштедтський і принц Екмюльській тихо помер. Найцікавіше в його смерті те, що він став першим маршалом, що пішов з життя після смерті Наполеона I Бонапарта. Протягом усього періоду Імперії Наполеон потребував маршала, потребував його здібностей. Даву так і не став для імператора близьким другом або довіреною особою, хоча до кінця своїх днів і залишався прихильником Наполеона і був вдячний йому за те, що він зробив для Франції і для нього самого.

Використані джерела та література

1. Дживелегов А. К. Александр и Наполеон. – М, 1915. – 68 с.
2. Троицкий Н. А. Маршалы Наполеона // Новая и новейшая история. – 1993.– № 5. – С. 170-192.
3. Gallaher J.G. The iron Marshal. – London and Amsterdam, 1976.
4. Reichel D. Davout et l'art de la guerre. – Neuchatel-Paris, 1975. – Pp. 61-68, 80-85.

Яна Баранова

Науковий керівник: к.і.н., доц. Топка Р.В.

РВНЗ “Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

Демографічна ситуація у Франції в часи Наполеонівських війн

Якщо територія Франції в Європі не змінювалася століттями, то абсолютна і особливо відносна чисельність її населення не раз змінювалася, що не могло не відбиватися як на житті країни, так і на балансі її сил з сусідами. Порівняно велика площа, м'який і різноманітний клімат, велика кількість вологи і родючих земель пояснюють той факт, що Франція тривалий час була найбільш населеною країною Європи. На початку XIX століття Франція була в Європі за кількістю жителів. У 1801 р. її населення складало більше 28 млн. осіб. Нині ж за чисельністю населення вона посідає 4 місце після ФРН, Італії і Великобританії [3, с.54]. Справа в тому, що у Франції раніше, ніж в інших країнах, почався процес падіння народжуваності, крім того, далися взнаки людські втрати в двох світових війнах.

Епоха Наполеона стала великим випробуванням для Франції. З приходом Бонапарта до влади вся Європа вступила в період воєн, які за кількістю жертв залишили далеко позаду найжорстокіші і кровопролитні війни, які коли-небудь до цього були в європейській історії. В часи Наполеона Франція воювала мало не з усіма країнами Європи. Під час наполеонівських війн до участі у військових діях було залучено людські ресурси в небачених раніше масштабах. Якщо в найбільших битвах XVIII ст. кількість учасників з обох сторін не перевищувало 200 тис. осіб, то в найбільших битвах наполеонівських війн кількість учасників сягала 500 тис. осіб [3, с.55]. Головною причиною різкого зростання чисельності армій є введення Наполеоном такої системи військових наборів, яка дала йому змогу поставити під рушницю набагато більше чоловіків, ніж це вдавалося у попередні часи. Крім того, значно зросла чисельність населення

Європи в другій половині XVIII ст. Нарешті, мав значення той факт, що одночасно в бойових діях брала участь більшість європейських країн.

Наполеонівські війни протікали не тільки у вигляді величезних кровопролитних битв, але також і набирали форми облог і дрібних битв. Наполеон надзвичайно мало дорожив життям своїх солдатів. Для досягнення намічених цілей він не рахувався з жодними втратами. Навіть в період блискучих перемог Наполеона дуже часто успіх досягався ціною величезних жертв.

На жаль, точний розмір втрат за час наполеонівських війн встановити неможливо. Матеріали, що збереглися у військових архівах, дають тільки цифри втрат у окремих великих битвах, а загальна кількість убитих і поранених за час війни значно перевищує кількість вбитих і поранених у великих боях. Значну допомогу при обчисленні втрат надають списки загиблих і поранених офіцерів, складені французьким військовим бюро. У ці списки внесені всі генерали і офіцери французької армії, вбиті в бою, ті, що потонули, померли від ран і зникли безвісти. Крім того, наведені списки офіцерів, поранених не смертельно, які жили принаймні ще два роки після поранення. Всі померлі від хвороб, виснаження, поневірянь та інших причин до списків не увійшли. Таким чином, мова йде тільки про бойові втрати. Списки ж офіцерських втрат охоплюють не тільки основні війська французької армії, але і всякого роду допоміжні війська, а також втрати офіцерів в арміях союзників Франції. Втрати флоту також враховані. Встановивши певне співвідношення між числом убитих і поранених офіцерів і солдатів, можна отримати цифру кількості вбитих солдатів. Так як співвідношення між чисельністю офіцерів і солдатів досить стійке, розрахунок втрат за таким методом може вважатися цілком допустимим і дає близьке наближення до дійсних втрат. Зазначені розрахунки наведені у таблиці [4, с.79]:

Кількість вбитих (включаючи померлих від ран) і поранених солдатів і офіцерів французької та союзних з нею армій в період наполеонівських війн:

<i>Роки</i>	<i>Кількість вбитих і померлих від ран</i>	<i>Кількість поранених</i>	<i>Загалом</i>
1805	13 600	35 200	48 800
1806	10 350	30 100	40 450
1807	21 650	63 600	85 250
1808	9 850	31 400	41 250
1809	51 950	151 500	203 450
1810	13 700	33 800	47 500
1811	19 650	44 500	64 150
1812	112 000	213 800	325 800
1813	81 800	251 700	333 500
1814	21 500	68 900	90 400
1815	14 700	39 500	54 200
<i>Всього</i>	<i>370 750</i>	<i>964 000</i>	<i>1 334 750</i>

З усіх численних війн, які вів Наполеон, найбільшої шкоди він зазнав від російської зброї. Під час походу 1812 р. французька армія тільки убитими втратила десятки тисяч людей. Крім того, не одна тисяча французів загинула в боях з росіянами до і після 1812 р. Особливо слід зупинитися на знаменитій Бородінській битві 26 серпня 1812 р., яку Наполеон назвав “битвою гігантів”. За розмірами втрат вона перевершила усі попередні баталії наполеонівських воєн. Бойові втрати противників Наполеона протягом усіх наполеонівських воєн були приблизно такі ж великі, як і втрати самого Наполеона. По 34 найбільших битвах число вбитих і поранених у військах Наполеона становило 438 тис. осіб, а у військах його противників – 453 тис, тобто всього лише на 3,4% більше. На цій підставі можна вважати, що, якщо французи разом зі своїми союзниками за 1805-1815 рр. втратили убитими і померлими від ран 371 тис. осіб, то армії їхніх супротивників втратили 384 тис. осіб [4, с.90].

Загальна кількість поранених в наполеонівській армії становила 964 тис. чоловік. Приймаючи обчислене вище перевищення втрат у

противника, чисельність поранених в арміях, що воювали з Наполеоном, склала 1 млн. чоловік, а загальна кількість поранених з обох сторін – 1,964 млн. чоловік. На підставі статистичних матеріалів того часу можна припустити, що кількість померлих від ран відносилось до кількості поранених як 1:10. Отже, кількість померлих від ран становила 195 тис. чоловік. Число ж убитих на полі бою в період наполеонівських воєн виразиться цифрою в 560 тис. чоловік. Виходячи з того, що на 764 тис. поранених французьких солдатів наполеонівської армії припадало близько 10% померлих від ран, загальне число загиблих в бою французом склало 226 тис. чоловік.

Крім французької армії, великі втрати в період наполеонівських воєн понесли також і війська інших держав, які Наполеон змусив воювати в лавах своїх армій. Загальна кількість убитих і померлих від ран у цих арміях склало 65 тис. осіб.

Таким чином, слід зробити висновок, що демографічна ситуація як у Франції, так і в країнах-суперниках перебувала в дуже жалюгідному стані. Наполеонівські війни глобально вплинули на населення Європи загалом.

Використані джерела та література

1. Урланис Б.Ц. Войны и народонаселение Европы. – М., 1960. – 565 с.
2. Семенов Ю.И. Введение во всемирную историю / Уч. пос. – Вып. III. – М.: МФТИ, 2001. – 208 с.
3. Рубинский Ю. Народонаселение Европы в нач. XIX в. // Современная Европа. – 2005. – № 1. – с. 54-60.
4. Бессмертный Ю.Л. Жизнь и смерть в Средние века. – М.: Наука, 1991. – 240 с.

Богдан Бейсюк

*Науковий керівник: к.і.н., доц. Воротняк І. Д.
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*

Жан-Франсуа Шампольйон: портрет єгиптолога на тлі наполеонівської епохи

З початком XVIII ст. в Європі спостерігається значне зростання інтересу до давньоєгипетської цивілізації. В цей період значно частіше, ніж у попередні часи, Єгипет відвідують з метою вивчення стародавніх пам'яток європейські вчені. Одна за іншою виходять у світ книги, що містять опис давньоєгипетських пам'яток. Твори європейських мандрівників не містили значних наукових відкриттів в галузі єгиптології. Але вони створювали передумови для подальшого наукового вивчення цивілізації Стародавнього Єгипту. Ці книги знайомили з пам'ятками єгипетської старовини нове покоління єгиптологів, представники якого зробили в XIX ст. справжню революцію в дослідженні давньоєгипетської цивілізації [8].

Подальший розвиток єгиптології був значною мірою стимульований походом французької армії на чолі з генералом Наполеоном Бонапартом до Єгипту у травні 1798 р. Цю думку висловив молодому і амбітному полководцю Ш. Талейран. Власне сам Наполеон висловлював її в розмовах з генералом Дезе улітку 1797 р. У посланні Директорії від 16 серпня того ж року він прямо порушував питання про захоплення Єгипту. “Недалеким є той час, коли ми зрозуміємо, – заявляв він, – що для справжнього розгрому Англії нам треба опанувати Єгиптом” [цит. за: 7, с. 63].

Ця країна мала велике стратегічне значення. Захоплення її створювало додаткові можливості для контролю над торговельними шляхами, що проходили по Середземному морю. Тому метою походу французької армії в Єгипет було не просто завоювання цієї країни, а перетворення її території в колонію Франції. Така мета, у свою чергу, висувала перед генералом Наполеоном Бонапартом (поряд із чисто військовими функціями) завдання організації

вивчення Єгипту, збору відомостей, необхідних для управління даною країною. 16 березня 1798 р. Директорія видала з ініціативи генерала Бонапарта постанову про створення Комісії наук і мистецтв, призначеної для вивчення Єгипту, і про виділення для виконання цього завдання необхідних коштів. До складу Комісії були включені провідні французькі вчені – математики, економісти, географи, ботаніки, зоологи, астрономи, інженери, а також художники й літератори. Серед них були, зокрема, такі відомі на той час учені, як хімік Клод Луї Бертолле (1748–1822), письменник, малювальник і гравер барон Домінік Віван Денон (1747–1825), геолог Деодат-Гюї-Сільвен-Танкред-Грате Долон'є (1750–1801), механік і живописець Ніколя Жак Конте (1755–1805), математики Гаспар Монж (1755–1839) і барон Жан-Батіст Жозеф Фур'є (1768–1830) та ін. Всі вчені, які вирушали з генералом Бонапартом до Єгипту, були охоплені великою наснагою. Згодом один з них написав у своїх спогадах про єгипетський похід: “Ми не знали, куди нас поведе Бонапарт, але ми хотіли, щоб він нас повів” [цит. за: 8]. 22 серпня 1798 р. Наполеон Бонапарт підписав декрет про створення в Каїрі Інституту Єгипту. Його членами були призначені окрім самого Бонапарта 35 вчених, які прибули у складі його єгипетської армії. В рамках даної установи було створено чотири секції: математики, фізики, літератури і витончених мистецтв, а також політичної економії.

Незважаючи на те, що у військовому відношенні єгипетський похід Наполеона (1798-1801 рр.) завершився поразкою французької армії, в науковому плані ця подія сприяла зростанню інтересу до історичного минулого країни пірамід. В ході експедиції було зібрано багато пам'яток історії, частину яких, незважаючи на вимоги англійців, вдалося відправити до Франції. Одним із найцінніших експонатів була копія т. зв. “Розетського каменя”, з яким пов'язана історія дешифрування єгипетських ієрогліфів.

В науковій літературі дешифрування єгипетських ієрогліфів пов'язується з ім'ям французького вченого – Жана-Франсуа Шампольйона (1790–1832). Мовознавство було основною його спеціальністю. Ще в роки свого навчання в Гренобльському

Імператорському лицю молодий Шампольйон вивчив латинську, давньогрецьку і арамейську мови. У 1807 р. він переїхав до Парижа і вступив у Школу східних мов, де провідним професором був Сильвестр де Сасі. За три роки навчання молодий Шампольйон вивчив арабську, ефіопську, халдейську, перську і коптську мови, а також мову Авести, санскрит, упалі та ін.

Перша наукова праця Шампольйона називалася “Єгипет при фараонах, або Дослідження з географії, релігії, мови, писемності й історії Єгипту до завоювання Камбіза”. 1 вересня 1807 р. Шампольйон прочитав вступ до неї на засіданні Гренобльської Академії. Думки, висловлені молодим єгиптологом у цьому творі, здалися академікам настільки зрілими й цікавими, що вони одностайно обрали 17-річного юнака членом своєї Академії [2, с. 79]. Напевно, не без рекомендації Гренобльської Академії Шампольйон обійняв у 1809 р. посаду викладача історії й політики в Гренобльському університеті. Через три роки він удостоївся звання професора стародавньої історії факультету написів Гренобльського університету. У 1818 р. він отримав професорську кафедру історії й географії в Королівському коледжі Гренобля, яку очолював до літа 1821 р. Протягом наступних років Шампольйон жив у Парижі. В 1824–1825 рр. він працював з єгипетськими колекціями в музеях Італії. У 1824 р., прибувши до Турину для вивчення колекції Дроветті, він досліджував папіруси, замальовував факсиміле, переписував частини текстів, особливо дати та імена правителів, і, таким чином, долучився до вивчення скоропису часів Рамессидів [6, с. 17].

У травні 1826 р. Шампольйона призначать на посаду хранителя єгипетського музею в Луврі. У 1828–1829 рр. вчений побував у Єгипті з метою вивчення стародавніх пам’яток. 12 березня 1831 р. король Луї-Філіпп призначив його на посаду професора єгипетської історії й археології в Королівському коледжі Франції. Перебуваючи на цій посаді, Шампольйон і закінчив свій життєвий шлях 4 березня 1832 р. [8].

Науковий геній молодого єгиптолога викликав інтерес сильних світу цього. 7 березня 1815 р. в період “ста днів” у м. Гренобль

відбулася зустріч Наполеона і Шампольйона. Генерал розпитував науковця про роботу, дізнався про коптську граматику і словник. Незважаючи на те, що Шампольйон з прохолодою поставився до імператора, той, навпаки, був у неймовірному захваті від молодого вченого (на той час Наполеонові виповнилось 46 років, Шампольйону – 25). Він довго розмовляв з єгиптологом, обіцяв підтримку у справі книговидавання. Не задовільнившись цим, Наполеон наступного дня відвідав Шампольйона в бібліотеці і знову повернувся до розмови про його заняття мовами – і все це в той час, коли сам імператор знаходився на шляху до відвоювання своєї імперії [2, с. 86].

Висхідним пунктом досліджень Шампольйона слугувало порівняльне вивчення різних видів єгипетського письма, результати якого викладені в доповіді, представленій Гренобльській Академії у 1810 р. За чотири роки до того, як англійський вчений-природознавець Т. Юнг зацікавився дешифруванням ієрогліфів, французький єгиптолог чітко розмежував ієратичні й демотичні тексти. З'ясувавши відповідність багатьох знаків демотичного й ієратичного письма, він виявив у останньому ряд знаків, подібних до ієрогліфів, вперше встановивши зв'язок між трьома системами єгипетського письма, але не уявляючи, в якій послідовності вони виникли. Вбачаючи в ієрогліфах остаточне завершення єгипетського письма, Шампольйон вважав демотичне письмо найдавнішим, розглядаючи ієратичку як проміжну ланку між демотикою та ієрогліфами [10, с. 470].

Відкриття Ж.-Ф.Шампольйона викликало в ряді європейських країн значний інтерес. Не була у цьому плані винятком і Російська імперія. Так, у 1824 р. в журналі “Сын Отечества”, на шпальтах якого й раніше публікувалися матеріали про Єгипет, було надруковано докладний виклад змісту праці єгиптолога, що вийшла перед тим в Парижі. Вона називалася “Короткий нарис ієрогліфічної системи стародавніх єгиптян, або Дослідження елементів цього письма”. Взагалі, російські журнали, починаючи з 20-х рр. XIX ст., публікували досить багато статей як про роботи Шампольйона та інших авторів, так і про відкриття й подорожі до Єгипту [5, с. 72]. Відомий

російський поет О. К. Толстой розповідав, як, розбираючи старі книги в маєтку Погорільці, він з подивом наткнувся тут, у далекій брянській провінції – на багатотомний опис Єгипту, підготовлений за наказом Наполеона (за редакцією Едме Жомара) [9, с. 75]

Навесні 1825 р. Шампольйон вирушив до Італії, де в той час зберігалася найбільша кількість єгипетських пам'яток. Приїзд до Риму Шампольйона, чиє ім'я гриміло тоді на всю Європу, не залишив байдужими і деяких російських дипломатів. Посол при Ватикані граф О. Я. Італінський і радник посольства князь Г. І. Гагарін жваво цікавилися мистецтвом, стародавніми пам'ятками й східними рукописами. О. Я. Італінський у російському посольстві надав змогу виступити опонентам французького вченого – німецькому археологу Г. Зейфарту й італійцеві абату Ванці. Він запропонував їм повторити свої аргументи в присутності вже самого Ф. Шампольйона, від чого вони обоє під благоприсойними приводами відмовилися. Збори, таким чином, відбулися без участі опонентів. Були присутні всі дипломати, які цікавилися археологією [1, с. 23].

Одним з наукових опонентів Шампольйона був російський науковець І. О. Гульянов: з незмінною наполегливістю він критикував роботи французького єгиптолога, намагаючись створити власний метод прочитання ієрогліфів. Інтерес І. О. Гульянова до Єгипту, археологічних розкопок у цій країні, дешифрування єгипетських ієрогліфів виник ще в молоді роки. У 1804 р., коли йому ще не було й двадцяти років, молодий вчений першим за часом опублікував розбір ієрогліфічного напису розеттської пам'ятки [3, с. 151]. Початок його полеміки з Шампольйоном відноситься до першої половини 20-х років XIX ст. 22 лютого 1822 р. граф С. П. Румянцев (1753–1838) повідомляв М. М. Карамзіну (1766 – 1826) “цікаві відомості” про І. О. Гульянова, який “сперечається з Шампольйоном про єгипетські ієрогліфи” [3, с. 151].

Перша робота І. О. Гульянова, присвячена критиці теорії Ж.-Ф. Шампольйона, вийшла в Парижі у 1826 р. В Росії відгуком на неї була рецензія П. А. В'яземського (1792–1878). Як журналіст і літературний критик, останній звернув увагу читачів на цю роботу. За словами

В'яземського, автор, з одного боку, відзначив “внутрішнє достоїнство”, “гармонію висновків” і “безсумнівний талант” французького єгиптолога, з іншого боку, він “безсумнівно викрив” противника “у багатьох суперечностях і помилкових здогадах”. На завершення рецензент написав: “Ми не можемо бути арбітрами у цьому позові, тим паче, що не маємо перед очима всіх фактів. Але, без сумніву, кожному росіянинові приємно буде дізнатися, що наш земляк подає голос у справі, що хвилює зараз вчену Європу, і бачити, що він не без деяких прав входить у змагання з настільки знаменитим суперником, як Шампольйон” [3, с. 151]. У французькій періодиці також з'явився відгук на зазначену роботу І. О. Гульянова, підписаний ініціалами А. М., що, безсумнівно, належав перу самого Ж.-Ф. Шампольйона. Критикуючи опонентів, він, зокрема, не погоджувався “розділити всю честь новітніх відкриттів” з англійцем Юнгом на тій підставі, що “його міркування не наблизили нас до пояснення писемних єгипетських пам'яток”. Говорячи про свої подальші плани, рецензент згадував про складання єгипетської граматики й словника, вивчення джерел і “за допомогою цього відтворення в загальному історії цілого народу” [3, с. 151].

У наступні роки склався своєрідний тандем проти Ж.-Ф. Шампольйона – союз І. А. Гульянова з німецьким сходознавцем Г. Клапротом (1783–1835). Досить детально описав цю справу відомий російський сходознавець Б. О. Тураєв: “він (Гульянов) визнавав символічний характер письма, але не заперечував і фонетичного значення. Після того як великий Шампольйон, подолавши всі сумніви і пройшовши через ряд тривалих вагань, остаточно встановив свою систему, Гульянов і його вчений-однодумець, академік Клапрот, виявилися його впертими противниками. Взаємна тривала полеміка, незважаючи на свою непримиренність, не пройшла, однак, безслідно для обох сторін. У 1827 р. Гульянов був готовий піти назустріч Шампольйону” [цит. за: 3, с. 169].

Та все ж, у Росії належним чином оцінили науковий доробок французького єгиптолога. 10 січня 1827 р. (29 грудня 1826 р. за старим стилем) Ж.-Ф. Шампольйона було обрано в один день з поетом Й.

Гете і сходознавцем К. Нібуром почесним членом Петербурзької Академії наук [4, с. 120].

Отже, наполеонівська епоха увійшла в історію не лише як епоха війн і зміни державного устрою Франції. В цей час саме в контексті військових дій здійснюються грандіозні наукові відкриття. Без сумніву, однією зі знакових подій того часу був єгипетський похід, у ході якого розпочалося повномасштабне наукове вивчення країни пірамід. Саме після цієї військової акції, яка з точки зору військової стратегії закінчилася поразкою французької зброї, в Європі розпочалася справжня “єгиптоманія”. Історією і культурою стародавньої країни почали цікавитися як науковці, так і приватні колекціонери. З-поміж плеяди визначних вчених-єгиптологів того часу вирізняється постать Ж.-Ф. Шампольйона, який, будучи гідним продовжувачем наукових традицій, закладених французькими вченими-енциклопедистами, зумів розшифрувати єгипетські ієрогліфи. Його науково-дослідницька діяльність викликала значний інтерес у наукових колах Європи. Як і в більшості випадків, думки сучасників розділились: одні називали його генієм-першовідкривачем, інші – людиною, яка присвоїла собі здобутки іншого вченого – англійського вченого Т. Юнга. Однак, як би там не було, саме полярність оцінок наукової діяльності Ж.-Ф. Шампольйона засвідчує значимість зроблених ним наукових відкриттів.

Використані джерела та література

1. Кацнельсон И. С. Франсуа Шампольйон и Россия // Ж. Ф. Шампольйон и дешифровка египетских иероглифов. – М.: Наука, 1979. – С. 18-29.
2. Керам К. В. Боги, гробниц ученые. Роман археологии. – М.: Республика, 1994. – 351 с.
3. Куликова А. М. И. А. Гульянов и его научно-литературные связи // Формирование гуманистических традиций отечественного востоковедения. – М., 1984. – С. 145-169.
4. Лившиц И. Г. Изучение египетского языка в СССР (краткий очерк) // Православный палестинский сборник. – 1960.– № 68. – С. 116-141.
5. Мачинский А. В. Переписка Ж. Ф. Шампольйона с А. Н. Лениным // Проблемы истории докапиталистических обществ. – 1934. – № 4. – С. 72-90.

6. Позенер Ж. Ф. Шампольон и дешифровка иератического письма // Ж.-Ф. Шампольон и дешифровка египетских иероглифов. – М.: Наука, 1979. – С. 11-16.
7. Тарле Е. В. Наполеон // Тарле Е. В. Сочинения: В 12 т. – М.: АН СССР, 1959. – Т. 7. – С. 13-434.
8. Токсинов В. А. Краткая история египтологии [Электронный ресурс]. – М.: Издательство “Зерцало”, Издательский дом “Вече”, 2004. – Режим доступа: http://naturalhistory1.narod.ru/Person/Lib/Egypt_hrono/Index.htm
9. Формозов А. А. Пушкин и древности. Наблюдения археолога. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 144 с.
10. Франк-Каменецкий И. Г. Гениальное открытие Шампольона // Новый Восток. – 1923. – № 2. – С. 456-493.

Ганна Верешко

Науковий керівник: к.і.н., доц. Яценюк Г. М.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

“Гвардія вмирає, але не здається!”: військова діяльність генерала П’єра Камбронна

Епоха наполеонівських війн відкрила нам нові визначні імена воєначальників. Одним із них є французький генерал П’єр Жак Етьєн Камбронн. Ця постать і досі ще порівняно маловідома, однак саме їй належить ряд знаменитих висловів: “Я хочу бути вбитим тільки там!”, “Форма Гвардії – моя друга шкіра” та інші, які знала вся армія. Камбронн став відомим після того, як брав участь у основних бойових діях республіки, консульства та імперії. П’єр Жак Етьєн Камбронн – талановитий офіцер у наполеонівській армії, який пройшов нелегкий шлях до військової слави [2, с. 276].

Відомостей про дату його народження, дитинство та юність практично немає. Відомо те, що 26 вересня 1791 р. Камбронн вступив волонтером до 1-го батальйону Національної гвардії Луари. 7 листопада того ж року він був визначений у гренадери. У вересні 1793 р. Камбронн отримує свій перший офіцерський чин – лейтенанта. Майже через рік, 6 жовтня 1794 р., хороброго й безмежно відданого справі революції офіцера, який відзначився в боротьбі з роялістами у Вандеї, обирають капітаном карабінерів 2-го французького легіону. Під час Швейцарської кампанії 1799 р. ім’я Камбронна неодноразово фігурувало в бойових зведеннях. Він прагнув подвигів і здійснював їх. Так, наприклад, у славетній битві під Цюріхом завдяки своїй відвазі, що межувала з нерозсудливістю, капітан зумів у час лютої стикової атаки захопити два російських знаряддя [1, с. 132].

Початок XVIII століття не приніс полегшення революційній Франції – на суші і на морі республіка продовжувала боротись за право на існування. П’єр Камбронн, як вірний син своєї батьківщини, у 1800–1801 рр. бився у лавах Рейнської армії і відзначився у битві при Обергаузені (27 червня 1800 р.). За свою хоробрість, що проявилася

під час кампанії 1800 р., Камбронн отримав почесне звання “першого гренадера республіки”, замість загиблого капітана Теофіла Латур д’Овернь. Однак, Камбронн відмовився від цього звання, зауваживши, що він не гідний його [1, с. 133].

Основні зміни у військовій кар’єрі відбулися в період 1805-1812 рр. 29 серпня 1805 р. Камбронна призначили командиром батальйону 88-го лінійного полку, який у складі 3-ї дивізії 5-го корпусу маршала Ланна успішно воював у Австрії, Німеччині та Польщі у 1805-1807 р., відзначившись у боях при Аустерліці, Єні та Пултуську. У ході австро-французької війни 1809 р. Камбронн виявив властиву йому відчайдушну хоробрість, особливо в битві при Ваграмі. Після цих подій і до 1813 р. він перебував у Іспанії.

6 квітня 1813 р. Камбронн був викликаний до Тюільрі, де Наполеон вручив йому Командирський ступінь ордена Почесного Легіону. Оскільки Камбронн особливо не відзначився в Іспанській кампанії, цю нагороду можна вважати авансом. І імператор не помилився. Командирський талант Камбронна найповніше розкрився у Саксонській кампанії. У складі корпусу маршала Нея він взяв участь у битвах при Люцені (2 травня) і Бауцені (21 травня). У серпні 1813 р. Камбронна переводять до 3-ї бригади дивізії генерала Дюмут’є, а вже 14 вересня йому наказано прийняти командування 2-м полком піших єгерів імператорської гвардії. Генерал бере участь у битвах при Дрездені і Лейпцігу. У битві при Ханау 30-31 жовтня Камбронн на чолі трьох рот атакував ворожий батальйон і змусив його скласти зброю. Його подвиг не залишився непоміченим, і 20 листопада 1813 р. його підвищують у чині до бригадного генерала і одночасно призначають командиром 1-го гвардійського єгерського полку. 21 грудня того ж року Камбронну у підпорядкування передають 2-й бригаду 1-ї дивізії Старої гвардії [2, с. 57].

У трагічний для імператорської Франції 1814 рік Камбронн, командує гвардійськими єгерями, відзначився в боях у Шампані та був чотири рази поранений: при Бар-сюр-Об (кулею у стегно), Краоне (двічі – картечню в ліву руку, кулею в лівий бік) і один раз при обороні Парижа (контузія в підколінну западину). 2 квітня 1814 р. він отримав у

командування гренадерську бригаду дивізії генерала Л. Фріа, у складі якої гідно бився з переважаючими силами противника аж до зречення Наполеона. 13 квітня Камбронн призначили командиром батальйону, який повинен був охороняти Імператора на острові Ельби. Ця частина увійшла в історію під назвою “батальйон Наполеона”. У вигнанні Камбронн командував гвардією імператора і був комендантом Порто-Феррайо. Коли він почув про зречення Наполеона і неминучий від’їзд на острів Ельба, то писав генералу Друо: “Я завжди обирав іти в бій, тому треба обирати мені слідувати за своїм правителем, відмова була б для мене смертоносною образою” [5, с. 3].

Як відомо, заслання Наполеона на острів Ельба тривало недовго. 26 лютого 1815 р. Камбронн покинув острів разом зі своїм імператором, а вже 1 березня був призначений командиром авангарду, що йшов на Париж попереду невеликої армії Наполеона. 21 березня відбувся урочистий вступ до Парижа. За традицією, першою до столиці увійшла гвардія, на чолі якої стояв Камбронн. Вже 20 березня Наполеон нагородив свого вірного соратника званням генерала дивізії, але Камбронн, будучи скромним, відмовився від цього звання. Тоді 13 квітня 1815 р. імператор повернув йому посаду командира 1-го полку піших єгерів Імператорської гвардії. Саме з ім’ям цього полку Камбронн увійшов у історію під час битви при Ватерлоо (18 червня 1815 р.). У кінці того фатального дня, коли доля французів з підходом прусської армії Блюхера вже була вирішена, Камбронн побудував у каре 2-й батальйон свого полку і, будучи оточеним з усіх боків ворогом, на пропозицію капітулювати відповів різкою відмовою. Англійцям не потрібно було подальших пояснень після того, як генерал виголосив легендарний вислів: “*La Garde meurt, mais ne se rend pas*” (“Гвардія вмирає, але не здається”) [5, с. 2]. Хоча сам Камбронн заявляв, що викрикнув не вислів, а тільки одне слово. Справді, є багато свідків, які підтверджують це, але більшість звертає увагу саме на вислів.

Серед істориків виникає тільки одне питання: кому було вигідно, щоб у пам’яті нащадків залишився самий вислів, а не слово? А вигідно

було всім. Французам, щоб підсолодити гіркий результат поразки і задовольнити їхню національну гордість. Англійцям, щоб надати пристойного вигляду кінцівці поразки. До того ж, грубе слово псувало історію обом. Потрібно зауважити, що саме даний вислів допоміг виправдати Камбронна в суді. Тому, якби сам генерал не відмовлявся від цих слів, йому, в певному сенсі, слід віддати належне [3, с. 9].

Камбронн, отримавши важкі поранення, у несвідомому стані був узятий у полон і відвезений до Англії [2, с. 164]. Тільки 17 грудня 1815 р. Камбронн зміг повернутися до Франції. І одразу ж був арештований. Його звинуватили у допомозі Наполеону. Проте на суді, що відбувся 26 квітня 1816 р., його виправдали.

4 травня Камбронн нарешті вийшов на волю. Через чотири роки після того, як дещо втихомирилися дискусії, пов'язані з іменем імператора Наполеона, король Людовік XVIII відновив Камбронна у званні генерал-майора і призначив його командиром 1-ю дивізією 16-го військового округу в Ліллі. 17 серпня 1822 р. генерал навіть отримав від короля титул віконта. У 1823 р. Камбронн вийшов у відставку і повернувся до Нанту. Там він і помер у ніч з 28 на 29 січня 1842 р. [5, с. 4].

З ініціативи мешканців Нанта у 1848 р. П'єру Камбронну було встановлено пам'ятник – на знак визнання його видатних заслуг перед Вітчизною. Ім'я генерала носить площа Кур-Камбронн, на якій стоїть пам'ятник – одне з найбільш мальовничих місць Нанта.

Таким чином, пам'ять про одного з найкращих генералів Наполеонівської імперії назавжди залишиться в серцях нащадків.

Використані джерела та література

1. Военная энциклопедия. В 18 т. / Под ред. В. Ф. Новицкого и др.– СПб.: Т-во И. Д. Сытина, 1911 – 1915.

2. Плужников О. В. Кампании Пьера-Жака-Этьенна Камбронна. – К.: КМУГА, 1998. – 304 с.

3. Плужников О. Рассказ “Дело о красивой фразе и плохом слове” [Электронный ресурс]. – 2000. – Режим доступа: <http://www.museum.ru/museum/1812/>.

4. Саундерс Э. Сто дней Наполеона / Пер. с англ. М. Косныревой. – М.: ООО “Изд-во АСТ”, 2002. – 410 с.

5. Свидетельство Энтони Deleau. Cité dans le journal Le Voleur. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://napoleon1er.perso.neuf.fr/Mot-de-Cambronne.html>.

6. Функен Ф., Функен Л. Наполеоновские войны 1805-1815 гг. – М.: ООО “Изд-во АСТ”: ООО “Изд-во Астрель”, 2002. – 151 с.

Тактика і озброєння російської армії в Італійському та Швейцарському походах Суворова 1799 р.

Воєнна історія Росії XVIII ст. закінчується Італійським та Швейцарським походами генералісимуса Олександра Васильовича Суворова, які стали вершиною його полководницької діяльності й військової слави. Відомо, що за майже п'ятдесят років свого командування російськими військами він не зазнав жодної поразки. При цьому, слід відзначити, що саме в особі Суворова російська національна школа військового мистецтва досягнула апогею свого розвитку. Зокрема, Наполеон, характеризуючи діяльність цього видатного російського воєначальника, писав, що “Суворова до тих пір не зупинять на шляху перемог, доки не зрозуміють особливостей його мистецтва воювати і не протиставлять йому його ж власних правил” [Цит. за: 2, с. 7].

Загалом, потрібно сказати, що чимало ідей нової стратегії й тактики, розвинутих та практично втілених Наполеоном, винайшов і вперше застосував на практиці О. В. Суворов. Яскравим прикладом цього є його походи 1799 р., які ознаменували собою великий перелом у розвитку європейського військового мистецтва. Проте, зрозуміти значення Італійського та Швейцарського походів Суворова, не охарактеризувавши тактики і озброєння російської армії в цей період, неможливо [2, с. 134].

У кінці XVIII ст., незважаючи на технічні досягнення і розвиток військової думки, в Європі продовжувала панувати так звана лінійна тактика. Дії батальйонів піхоти в розгорнутих бойових порядках, їх залповий вогонь часто підкріплювався розсипними лавами стрільців, які йшли попереду батальйонів, що, між іншим, у консервативних колах вищого командування російської армії сприймалося не дуже позитивно. Однак епоха революційних війн, яка почалася під

впливом корінних суспільних змін, що відбулися у цей час у Франції, внесла нові віяння у розвиток загальновійськової тактики. Війська останньої переважно діяли розгорнутими лавами піхотних батальйонів, маючи обов'язково один з них в резерві. Водночас, легкоозброєні підрозділи діяли в розсипну, використовуючи стрілецькі ланцюги для прикриття наступаючих батальйонів своїх армій [2, с. 145-147].

Що ж стосується О. В. Суворова, то, на відміну від французьких полководців, він віддавав перевагу іншим методам дій – атакам батальйонними колонами, що давало змогу зменшити втрати від вогню противника і збільшити мобільність піхоти на полі бою. Водночас, у російській армії використовувались також єгерські (стрілецькі) ланцюгові шикуння. Тактика ж кавалерії в цей самий час не зазнала жодних значних змін – важка і середня кавалерія (кірасири і драгуни) повинні були атакувати супротивника розгорнутими лавами, а підрозділам легкої кавалерії (улани, гусари, козаки) відводилася роль військової розвідки та виконання прикриття флангів армії [7, с. 14]. Щодо загальновійськової тактики, то всі роди військ розміщувалися та ініціативно діяли відповідно до бойової обстановки. “В каждой из двух линий, – писав Суворов, – а частью и в резерве должны быть значительные интервалы. Конная артиллерия стреляет, смело наступая, совершенно независимо от направления линий. Конная артиллерия скачет впереди, как сама хочет. Вместо рассыпанных застрельщиков в каждом капральстве иметь по 4 хороших стрелка. Они стреляют в ранжире (в своем ряду и в шеренге); а могут также несколько и выбегать вперед ... Расстояние верного ружейного выстрела пробегают, колют” [6, с. 7-8].

Крім цього, російський полководець вимагав, щоб переслідування вела не тільки кіннота, але й піхота. “Когда неприятель бежит, то его провожают ружейным огнем. Он не стреляет, не прикладывается, не заряжает. Много неудобств спастись бегством. Когда же за ним штыки, то он еще реже стреляет, а потому не останавливается, а ускоряет его бегство штыками” [3, с. 106]. Вишкіл піхоти і кавалерії О. В. Суворов вимагав

проводити в умовах, близьких до бойової обстановки: “По временам производит натиск пехоте против пехоты, кавалерии против кавалерии, пехоте против кавалерии; по-одиночке, по-взводно, ротами, эскадронами, баталионами, полками” [4, с. 106].

Під час Італійського походу Суворов застосував також нові форми керівництва військами на марші та управління ними на театрі воєнних дій. Всі дії окремих військових груп, які виконували самостійні завдання, були спрямовані на виконання загального задуму полководця. Так, плануючи битву на р. Адда (15-17 квітня 1799 р.), О. В. Суворов вказував, що “армия идет тремя колонами”. Надалі, форсувавши р. Адду, частини Багратіона, Розенберга, Бельгарда, Денисова, Чубарова та інших воєначальників отримують самостійні завдання [5, с. 99]. Однак дії всіх військових груп Суворов постійно намагався координувати. При цьому, російський полководець надавав достатньо широку ініціативу самостійних дій воєначальникам всіх ступенів, але, разом з тим, вимагав від них їх розуміння і безумовної дисципліни, підпорядкування всього особистого для досягнення загальної стратегічної мети [2, 165-166].

Зокрема, перед битвою на р. Требія (6-8 червня 1799 р.) О. В. Суворов розробив новий план тактичних дій. В листі до генерала Гадіка генералісимус так трактував питання, що стосувалися охоплення, обходу і оточення: “Неприятеля можно отрезать только с превосходным числом войска, иначе сам будешь отрезан им. Но дело другое атаковать его с тылу, когда и с малыми отрядами можно отрезать его и принудить к сдаче. Будучи победителями, вы остановились, засели в унтеркунфт. Вы должны были, разбив неприятеля, преследовать его, в подобном случае можно и с малым отрядом отрезать противника” [4, с. 244-245]. Як бачимо, в листі Суворов ще раз підкреслив, що застосування будь-якого військового маневру залежить від конкретних умов розгортання бою. Тому в битві на р. Требії російський полководець показав розуміння суті зустрічного бою, який став можливим при діях в розчленованих бойових порядках [1, с. 75].

Наступним досягненням тактичного генія Олександра Васильовича стала його перемога під Нові (4 серпня 1799 р.). Важливою особливістю в ній були дії російської армії на широкому фронті: завдання декількох ударів (відволікаючого і основного), зав'язка бою авангардом, втягування в бій головних сил та остаточне виконання головного завдання великими військовими резервами [2, с. 188-189].

В ході Швейцарського походу Суворов також розробив відповідні способи для ведення бойових дій в горах. Його попередники в області тактики переважно просто обходили гори. Тому слід відзначити, що О. В. Суворов, який також не мав досвіду гірської війни, запропонував нові тактичні принципи, суть яких зводилася до обходу, охоплення та рішучої атаки військ супротивника. З цього приводу він писав: “Единою только твердою и непоколебимою подпорою колонны можно придать мужества и храбрости порознь рассеянным стрелкам, которые ежели бы по сильному неприятельскому отпору и не в состоянии были далее идти, то должна колонна, не сделав ни одного выстрела, с великим стремлением достигнуть вершины горы и штыками на неприятеля ударить... Одною стрельбою никаким возвышением овладеть не можно... Само по себе разумеется, что не нужно на гору фрунтом всходить, когда боковыми сторонами оную обойти можно” [3, с. 297]. Щодо оборонних дій російський полководець вважав, що “нет стыда уступить пост превосходному в числе неприятелю; напротив того, в том и состоит военное искусство, чтоб вовремя отступить без потери” [4, с. 273].

Ефективність нової тактики Суворова під час Італійського та Швейцарського походів 1799 р. стала можлива завдяки належному забезпеченню російських військових частин відповідними видами зброї. Піхота була озброєна крем'яними рушницями “с медною оправою, с шомполами и штыками... по 3 руб. 80 коп.” різних систем і тесаками або шаблями “с медной оправою и с кожаными ножнами по числу ружей, за каждую по 2 рубля по 36 копеек” [3, с. 167-168]. Легкоозброєні піхотні частини часто використовували нарізні

рушниці або штуцери. Важка кавалерія мала на озброєнні карабіни і короткоствольні рушниці, а також палаші. Легкі кавалерійські підрозділи мали шаблі і в деяких випадках рушниці й піки [7, с. 14-15]. Щодо російської артилерії, то корінні зміни в її матеріальному забезпеченні відбулися тільки у другій половині XVIII ст. В 1753-1756 рр. були сконструйовані так звані шуваловські (“секретні”) гаубиці та єдинороги. Проте перші з них не виправдали сподівань російських військових інженерів. Єдинороги ж, навпаки, показали високу практичну якість та бойову цінність. Вони представляли собою здовжену гармату, яка поєднувала властивості, характерні як для гаубиць, так і для звичайних польових гармат. Тому єдинороги стали чудовим досягненням російської військово-технічної думки. Загалом, російські гармати до 1799 р. були доведені до єдиного стандарту з іншими європейськими артилерійськими системами, що полегшило виготовлення різних видів боєприпасів для них [7, с. 15].

Таким чином, Італійський та Швейцарський походи російської армії під командуванням О. В. Суворова стали вершиною європейського військового мистецтва кінця XVIII ст. Нові тактичні принципи, запропоновані видатним російським полководцем, перевірені неодноразово в бойових умовах, показали свою реальну практичну здатність. Завдяки ним національна школа військового мистецтва з честю витримала важке випробування, що випало на її долю тоді, коли Наполеон рушив на Росію з величезною і добре озброєною армією.

Використані джерела та література

1. Боголюбов А. Н. Полководческое искусство А. В. Суворова. – М.: Воениздат, 1950. – 145 с.
2. Золотарев В. А. и др. Во славу отечества Российского. (Развитие военной мысли и военного искусства в России во второй половине XVIII в.). – М.: Мисль, 1984. – 335 с.
3. Маковская Л. К. Ручное огнестрельное оружие русской армии конца XIV – XVIII вв. – М.: Воениздат, 1992. – 425 с.
4. Раковский Л. И. Генералиссимус Суворов. – М.: Воениздат, 1959. – 320 с.

5. Суворовский сборник / Под ред. А. В. Сухомлина. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – 224 с.
6. Суворов А. В. Наука побеждать. – М.: Воениздат, 1980. – 67 с.
7. Шевяков Т. Н. Итальянский и Швейцарский походы Суворова 1799 г. – М.: ООО “Изд-во АСТ”: ООО “Изд-во Астрель”, 2002. – 48 с.

Антоніна Галабурда

Науковий керівник: к.і.н., доц. Мінаєв А. В.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Конфлікт Мюрата з Наполеоном: витоки, суть, наслідки

Серед маршалів Наполеона одне з особливих місць займав Мюрат, який був не просто його сподвижником, але й другом і родичем. Значної уваги заслуговує період, у якому відносини цих двох особистостей починають погіршуватись: від 1810 р. до 1815 р.

Варто відзначити, що відносини між Йоахімом Мюратом та Наполеоном Бонапартом були досить непростими та часто мінливими. Наполеон говорив про Мюрата: “Я ніколи не бачив людини хоробрішої, рішучішої, ніж він під час кавалерійських атак. Мюрат постійно видавав блискучу мужність і особливу відвагу в кавалерійських справах ... Я не знав хоробріших за Мюрата і Нея. Але перший був благородніший за характером, великодушний і відвертий” [2, с. 205]. Водночас, в історії можна виділити період, коли брак взаєморозуміння між ними почав переростати у неприязнь. Приводом до останньої стало розлучення Бонапарта з Жозефіною 15 грудня 1809 р., після чого Мюрат став на бік противників імператриці (на це його підштовхувала дружина Кароліна – сестра Наполеона). Зокрема, Мюрат виступив проти намірів Наполеона вступити в шлюб з Марією-Луїзою, дочкою австрійського імператора Франциска І. З цього приводу маршал зазначав: “Я віддаю перевагу воювати з австрійцями, ніж з росіянами” [4, с. 88]; водночас, у Йоахіма зростала підозра, що Наполеон, бажаючи зробити приємність дружині, може повернути Бурбонам неаполітанський трон, який у цей час обіймав саме він.

У свою чергу, в Наполеона також почали з’являтися ознаки недовіри до маршала, зокрема, тоді, коли папа відмовився приєднатися до континентальної блокади (дотримуючись нейтралітету в англо-французькому конфлікті), імператор наказав

Мюрату підготувати дивізію для захоплення Риму. Останній, не бажаючи конфлікту з італійцями, сповістив Наполеона про свій від'їзд з Неаполя, а сам не покинув королівство.

Конфліктна ситуація між цими постатями виникла і під час Сицилійської експедиції. 16 травня 1810 р. Мюрат відправився в Калабрію (південь Італії), де дізнався про свою роль у експедиції – оточити англійські сили в Мессінській протоці, що послабить тиск на англійське узбережжя Франції та Іспанії. Не бажаючи виконувати пересічний маневр військової диверсії, 17 вересня маршал переправив 2 тис. осіб на Сицилію. Більшу частину з них англійці взяли у полон. А щоб не втратити престиж, 26 вересня Мюрат випустив прокламацію до військ, призначених до висадки на Сицилію, де сповістив, що цілі, поставлені імператором, досягнуті: “Ви перш за все дозволили серйозне питання: ви довели, що ворожі флотилії не здатні перешкодити переправі на простих рибальських човнах і що Сицилія буде завойована в той день, коли настане справжня необхідність це зробити” [4, с. 95]. Після цього велика частина військ була виведена з табору під Тулоном (Франція, узбережжя Середземного моря). Пізніше Наполеон адресує свої докори прямо Мюрату: “Всі війська, призначені англійцями для Сицилії, тепер послані до Португалії, лише тільки стало відомо про прокламацію, випущену Вами” [4, с. 96].

Дедалі більше зростало обурення Мюрата його залежністю від королівської влади Парижу: так, Наполеон заборонив своєму зятю відправляти послів до Санкт-Петербурга і Відня – як унаслідок побоювання можливих інтриг з боку неаполітанського короля, так і через бажання зайвий раз продемонструвати відсутність у свого васала справжньої самостійності.

У цій напруженій ситуації Мюрат боявся і того, що син Бонапарта – Наполеон II, який став королем Риму, захоче відновити колишнє верховенство Риму над Неаполем. 10 травня 1811 р. між швагром і зятем відбувається важлива розмова, під час якої Мюрат був запевнений, що його трон у Неаполі поза небезпекою. Та недовіра залишалася з обох сторін.

На деякий час конфлікт між родичами вдалося залагодити Кароліні, яка 2 жовтня 1811 р. прибула до Парижу. Вона втихомирила роздратування Наполеона проти свого чоловіка. Враховуючи, що військові здібності Мюрата були потрібні Наполеону у запланованому поході проти Росії, імператор погодився досягти взаємопорозуміння.

Під час походу на Росію 1812 р. Мюрат командував чотирма армійським корпусами. Він особисто водив у атаку кінний полк під Вітебськом, намагався затримати дивізії у битві під Смоленськом. Просуваючись вперед по російській території, Мюрат розумів, що перемоги як такої немає, тому що росіяни відступали, спалюючи за собою все. У Бородінській битві Мюрат потрапив у оточення на редутах і відбивався, поки атака французької піхоти не звільнила його. Перебуваючи значну частину часу в центрі бою під обстрілом, Мюрат дивом вцілів у битві, в якій французька армія втратила більше 40 генералів убитими і пораненими. У Тарутинській битві французький авангард під командуванням Мюрата був розгромлений раптовою атакою російських дивізій. Від повного знищення його врятувала хоробрість Мюрата, який зумів організувати опір і вгамувати паніку.

5 грудня 1812 р. в Сморгоні Наполеон зібрав усіх командувачів корпусами і оголосив їм про свій від'їзд до Парижа. Замість себе головнокомандувачем він залишив неаполітанського короля. Проте Мюрат не звеличав себе цією посадою, бо теж хотів покинути Росію і повернутись до Неаполя, де тимчасово на троні була Кароліна, а він не бажав довгий час дозволяти їй правити одноосібно. Тим більше, російська кампанія була непопулярною в Італії, а тому довірене Мюрату командування аж ніяк не піднімало його престиж у італійців. У зв'язку з цим 16 січня 1813 р. в Познані Мюрат склав повноваження командувати армією, таким чином викликавши незадоволення у імператора.

Ця образа була недовгою, бо проти Франції з Росією об'єдналась також Пруссія і Австрія, і для боротьби з ними Наполеону потрібне було військо Неаполя. Мюрат, бажаючи примирення з імператором, 2 серпня прибув з армією до нього в

Дрезден (Пруссія). Після битви біля Дрездена противники відступили. Але вирішальною була битва біля Лейпцигу 16-18 жовтня 1813 р., де війська Наполеона зазнали поразки. Через таке розгортання подій Мюрат змушений був повернутись до Італії, яку хотіла прибрати до рук Австрія, а тому 24 жовтня 1813 р. Мюрат з Наполеоном спілкувалися востаннє [1, с. 413].

8 січня 1814 р. була підписана угода про союз між Австрією та Неаполітанським королівством, за якою Мюрат був зобов'язаний вступити у війну на боці союзників, інакше він втратить престол. Щоб виправдати свої дії щодо Австрії, 17 січня 1814 р. король звернувся з прокламаціями до народів півострова і до армії, зокрема, в останній йшлося про таке: “Солдати! Поки я вважав, що Імператор Наполеон бореться заради слави і процвітання Франції, я бився поряд з ним. Але сьогодні ілюзії розсипалися на порох: Імператор бажає тільки війни. Я надаю перевагу інтересам нашої країни” [3, с. 20]. Видання прокламацій обурило Наполеона, який висловився з цього приводу так: “Поведінка Неаполітанського короля мерзенна... Я сподіваюся прожити достатньо, щоб помститися – за себе і за Францію, і покарати за таку жадливу невдячність” [4, с. 115].

Однак становище Мюрата лишалося нестабільним, і в 1815 р., коли Австрія хотіла забрати неаполітанський трон, він вирішив перейти на бік Наполеона у якості союзника, але останній відмовився, тому що не довіряв Йоахіму [1, с. 416]. З листування видно, що Наполеон був схильний перекинути на Мюрата всю відповідальність за кожен свій провал [2, с. 213]. Проте останній не бажав змиритися із втратою свого трону і висадився з солдатами в Калабрії (південь Італії), маючи намір організувати повстання проти окупаційних австрійських військ. Але він був схоплений австрійцями і відданий під суд, який засудив його до страти (13 жовтня 1815 р.).

Підсумовуючи все вищесказане, варто відзначити, що неабиякий вплив на взаємини між Наполеоном і Мюратом як двома воєначальниками та державними діячами мали намагання останнього відігравати роль не стільки формального французького

намісника, скільки самостійного правителя, що, однак, йшло всупереч авторитаризму Наполеона.

Використані джерела та література

1. Делдерфилд Р. Ф. Маршаллы Наполеона. – М., 2001. – 444 с.
2. Зотов Р. М. Наполеон на острове Святой Елены. – М., 1996. – Т 5. – 576 с.
3. Сухомлинов В. А. Мюрат Иоахим. – Спб., 1896. – 59 с.
4. Тюлар Ж. Мюрат, или Пробуждение нации / Пер. с франц. Г. Зингера. – М., 1993. – 382 с.

Микола Глібіщук

Науковий керівник: к.і.н., доц. Федорук А. В.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

“Атака Пікетта” як відлуння наполеонівської тактики у битві під Геттісбергом 1863 р.

В історії кожного народу є події, які докорінно змінюють її майбутнє. Такою подією в історії США є Громадянська війна 1861-1865 рр. Це була не тільки найбільш кровопролитна війна за увесь час існування Сполучених Штатів, в ході якої загинуло близько 650 тис. американців (більше, ніж в Першій і Другій світовій, В'єтнамській та Корейській кампаніях разом взятих), але найбільша та єдина міжусобна війна, яка охопила увесь американський континент від Атлантичного до Тихого океану. Це була подія, що корінним чином змінила обличчя тодішніх Сполучених Штатів Америки.

Громадянська війна в Америці теж мала серйозний вплив на долю світу. По-перше, саме з подій 1861-1865 рр. починається становлення Сполучених Штатів як великої держави. По-друге, громадянська війна у США була унікальною в своєму роді. Ця винятковість полягає в тому, що війна поєднала в собі непоєднані речі війни міжусобної та війни міждержавної.

Переломним моментом у ході громадянської війни у США був 1863 рік. На зміну неповним перемогам прийшли вирішальні. Три із них, які відбулися протягом п'яти місяців 1863 р. – Геттісберзька битва (1-3 липня), взяття Віксберга і перехід всієї течії ріки Міссісіпі в руки Армії Півночі (4 липня) та Чаттанугська битва (23-25 листопада), – визначили остаточний перелом у бойових діях на користь Армії Союзу [1, с. 84-85].

Подією, що докорінно змінила перебіг кровопролитної війни, стала битва під містечком Геттісберг, яка, за визначенням багатьох військових істориків, стала “блискучим прикладом військового мистецтва XIX ст.”. Саме Геттісберзька битва, яка відбулася в липні 1863 р., значною мірою була вирішальною для обох ворогуючих

сторін. Саме місце бою було обрано не випадково. Головнокомандувач армії Півдня генерал Роберт Лі вирішив сконцентрувати свої сили в районі важливого перехрестя пенсільванських доріг, біля м. Геттісберг. Звідси він міг би завдати потужного удару Потомакській армії Союзу і почати загрожувати його столиці – Вашингтону [1, с. 88].

Однак бойові дії 1 та 2 липня не надали остаточної переваги жодній зі сторін. Кожна з них зазнала значних людських втрат. За два дні бойового зіткнення воюючі сторони разом втратили близько 30 тис. солдатів. Для перемоги однієї зі сторін конфлікту потрібно було рішучих дій. Тому 3 липня генерал Р. Лі вирішив, скориставшись невідповідним розташуванням ослабленого центру армії Союзу, сконцентрувати проти нього переважаючу кількість артилерії для обстрілу та прорвати його новоприбулою дивізією генерала Джорджа Пікетта [1, с. 89]. Проте деякі вищі командири з оточення Лі не погоджувалися з цим ризикованим планом свого головнокомандувача, вказуючи на вогневу міць противника. Зокрема, командир артилерії Армії Півдня генерал Александер у своїх мемуарах писав, що було “безумством кинути піхоту під цей вогонь, під яким вона повинна була пройти близько три четверті милі під пекучим липневим сонцем” [1, с. 90]. В підсумку, бої 3 липня призвели до того, що об 11 год. солдати Союзу, сконцентрувавши всі зусилля, зуміли відсунути на схід дивізію Джонсона, і атака Пікетта на центр, яка почалася досить вдало, була відбита картечним вогнем союзної артилерії з величезними втратами для конфедератів [5, с. 459].

Однак чому військовий задум генерала Лі зазнав краху? Які прорахунки були допущені воєначальником Півдня, якого і досі вважають найкращим військовим стратегом в американській історії? Видатний радянський військовий теоретик Олександр Свечин вказував на такі причини поразки: “Артилерійська підготовка сконцентрованої по центру артилерії армії Півдня була віддалена від піхотної атаки. Піхота у вирішальні хвилини залишилася без підтримки своєї артилерії. Також було переоцінено результати артилерійської підготовки конфедератів” [2, с. 459].

Відомо, що в цій атаці конфедератів брало участь близько 12 тис. солдатів з 9 піхотних бригад. Завданням атаки був прорив лінії центру противника з метою розділити Потомаську армію на дві частини з подальшим її повним знищенням. Однак цей трагічний наступ армії Півдня, що увійшов до американської історії як “атака Пікетта”, став виявом відчайдушних зусиль, які завчасно були приречені на поразку.

Атака Пікетта назавжди залишилася в пам’яті очевидців, і багато з них пізніше самі описали ці події. Так, сам генерал Дж. Пікетт, описуючи у листі додому нищівний шквал вогню, який спрямували на його дивізію солдати Союзу, закінчував свою розповідь такими словами: “Що ж, тепер все позаду. Битву програно, і багато з нас в полоні, багато вбито, багато з нас, які отримали поранення, стікають кров’ю” [4, с. 137].

Проте, чи використовувався такий військовий план, який застосував генерал Р. Лі у Геттінсберзькій битві раніше, і чи приносив він успіх? Подібний маневр, який здійснив у битві під Геттінсбергом генерал армії Півдня, був використаний ще Наполеоном у Ваграмській кампанії 1809 р. та у битві під Ватерлоо 1815 р.

Що стосується Ваграму, то радянський дослідник М. Левицький відзначав, що на другий день битви Наполеон вирішив втримати противника по усьому фронту та прорвати його центр. Для цього імператор створив потужну артилерійську батарею із 104 гармат під керівництвом Лорістона, яку розташував на ділянці протяжністю півтора кілометра попереду 36-тисячної колони Макдональда. Рівно опівдні почалася атака Макдональда, яка здійснювалася за підтримки артилерійської батареї. Австрійці зустріли колону Макдональда енергійним вогнем артилерії та гвинтівок, від яких французи зазнали значних втрат. Ряди ударної колони почали зменшуватися, що змусило Макдональда зупинитись, але, отримавши підкріплення, він знову розпочав наступ. На правому фланзі французів Даву, перейшовши р. Руссбах, почав відтіснити корпус Розенберга, який після тривалого часу не зміг втримати своїх позицій і був змушений відступити. Так само мужньо обороняв свої позиції і корпус

Гогенцоллерна, атакований військами Удіно, але відхід Розенберга змусив його також почати відступ. Принц Карл, не маючи змоги зміцнити свій центр через відсутність резервних частин, наказав своїм військам відступати по всьому фронті. Після битви, яку було повністю програно, Карл змушений був піти на мирні переговори з імператором Наполеоном для укладення мирної угоди.

Саме у битві під Ваграмом 1809 р., окрім зосередження значної чисельної переваги на окремій ділянці фронту, Наполеон висунув ідею зосередження великих сил артилерії, яка сприяла атаці колони Макдональда [3, с. 172-174].

Варто погодитися з думкою відомого французького військового теоретика Генріха Жоміні, що “саме використання колони Макдональда з підтримкою артилерійного вогню вирішило хід битви на користь армії Наполеона Бонапарта і дало йому змогу укласти новий та кращий договір з Австрійською імперією” [2, с. 40].

Що ж до битви під Ватерлоо 1815 р., то тут знову Бонапарт вирішив застосувати маневр, подібний до ваграмського. Однак всі спроби Наполеона зрушити війська Веллінгтона із зайнятих позицій виявилися невдалими. Вводити у бій гвардійські підрозділи було ризиковано, оскільки ситуація й надалі залишалася не до кінця зрозумілою. Тому імператор вирішив здійснити нову спробу прориву центра Веллінгтона, кинувши сюди останні десять батальйонів Старої Гвардії із резерву [3, с. 255-256]. Один з очевидців подій так описує ці дії: “Чорна маса гренадерів Імператорської гвардії насувалася від Бель-Альянса під звуки музики, на чолі якої стояв сам великий Наполеон”. Деякий час він дійсно йшов на чолі війська, але, коли воно досягло Ла-Е-Сенту, залишив своє місце маршалу Нею. Очевидець цієї битви пригадує, як відбувалася атака Імператорської гвардії: “Ця прекрасна і жахлива колона, яку очолював Бонапарт, рухалася прямо на укріплені позиції ворога. Кроки цих старих солдатів були твердими, в кожному з них було щось святкове. Усі були налаштовані тільки на перемогу і не думали про невдачу. Британська кінна артилерія та польові бригаати очікували таких дій французів. Вони стояли півколом вздовж верхівки пагорба, який простягався із Оена

до Угомона. Британці були готові стояти до кінця. В їхніх очах не було жодної краплини страху. Обидві сторони вірили у свою непереможність і заради цього могли покласти своє життя” [6, с. 279].

Як пише Г. Жоміні, “дійсно, гвардія імператора рушила з притаманною їй хоробрістю проти першої лінії противника і змусила її відступити назад, незважаючи на смертельний збройний вогонь. Наступ імператорської гвардії з флангів підтримували: з правого боку війська Ерлона, з лівого боку війська Рейля. Однак герцог Веллінгтон, побачивши наближення цих відбірних батальйонів супротивника, спрямував проти них усі свої підрозділи. Маючи ще резервні частини, Веллінгтон зміцнив центр своїх військ. Британська кінна артилерія і польові бригади відкрили вогонь по передових батальйонах гвардії з усіх своїх гармат. Зімкнувши свої ряди, британці почали контрнаступ, який мав вирішити не лише хід цієї битви, але й долю усієї Європи. Атака французької армії захлиснулася. Охоплена з обох флангів, зазнаючи відчутних втрат, гвардія, яка переформувалася в каре, почала відступ на свої попередні позиції. Гвардія не змогла здійснити прорив центру ворожих військ, на що так розраховував Наполеон при задумі цього маневру” [2, с. 119].

Підсумовуючи, можемо сказати, що і “колона Макдональда” під Ваграмом 1809 р., і атака імператорської гвардії у битві під Ватерлоо 1815 р. показують нам, що під час громадянської війни в Сполучених Штатах (1861 – 1865 рр.), що стосується військової тактики, мало що змінилося. Американці все ще продовжували використовувати усі тактичні здобутки та напрацювання “наполеонівської епохи”. Майже до початку Першої світової війни (1914–1918 рр.) військові діячі різних країн і далі застосовували на практиці усі військові прийоми та маневри, які у своїх воєнних кампаніях використовував Наполеон Бонапарт. В цьому контексті “Атака Пікетта” у битві під Геттінсбергом 1863 р. нам наочно це демонструє. Тому ми можемо сміливо стверджувати, що військова тактика “наполеонівської епохи” залишила яскравий слід у плані воєнного мистецтва і мала суттєвий вплив на військову тактику майбутніх війн.

Використані джерела та література

1. Бурин Н. С. На полях сражений гражданской войны в США. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
2. Жомини Г. Аналитический обзор главных соображений военного искусства и об отношениях оных с политикой государств. – СПб., 1833. – 160 с.
3. Левицкий Н. А. Полководческое искусство Наполеона. – М.: Воениздат, 1938. – 279 с.
4. Похэнка В. Иллюстрированная история гражданской войны в США 1861 – 1865. – М.: "Эксмо", 2003. – 192 с.
5. Свечин А. А. Эволюция военного искусства. – М.: Академический Проект; Жуковский: Кучково поле, 2002. – 864 с.
6. Саундерс Э. Сто дней Наполеона / Пер. с англ. М. Косныревой. – М.: ООО "Изд-во АСТ", 2002. – 410 с.

Марія Гривул

Науковий керівник: к.і.н., доц. Скорейко Г. М.
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Україна в планах Наполеона. Міф чи реальність?

Україна завжди прагнула до свободи...
Вольтер

Однією з найвеличніших постатей у світовій історії є Наполеон Бонапарт, людина, яка, на відміну від інших видатних діячів європейської політики, вийшла з неможливих кіл дворянства, але досягла найбільших висот у суспільстві. Його сміливо можна поставити в один ряд з Чингізханом, Олександром Македонським, Адольфом Гітлером, тобто з тими, хто тримав світ у своїх руках. Тому Дж. Г. Байрон мав рацію, коли писав: “Нічого або все. Такий Наполеон”. Поняття “все” асоціювалося у нього зі світовим пануванням. Але для цього спочатку потрібно було захопити всю Європу... І на шляху до здійснення давньої мрії стояла в кінцевому підсумку лише Росія. Тому Наполеонові потрібно було, щоб Росія стала “слухняною”, але це могло здійснитися лише після переведення її в розряд залежних, а не союзних держав, шляхом її розчленування. І саме у контексті згаданої справи, Бонапарт упритул підійшов і до українського питання, що в загальних рисах було відоме йому з часів Конвенту та Директорії. Ще в період континентальної блокади 1806 р. Республіканська Франція неодноразово порушувала питання про Україну як землю, що нещадно пригнічується Росією і заслуговує на кращу долю. З початком 1790 р. був випущений офіційний меморіал “Про небезпеку для Європи від політичних анексій Росії”. В ньому засуджувалася загарбницька політика Росії, жертвою якої стала і Україна, – “країна, багата на збіжжя, густо заселена войовничою нацією, яка свого часу була важливим для нас (Франції. – Авт.) бар’єром між Росією і Польщею” [2, с.15]. Більше того, дипломати, які працювали в безпосередній близькості від

України, зокрема, в Туреччині, одержали вказівки щодо можливих дій, які призвели б до повстання на теренах Російської імперії, в тому числі або навіть в першу чергу в Україні. На цьому, зокрема, недвозначно акцентувала інструкція “Комітету громадської безпеки” Конвенту від 12 кантоза 1794 р. “Безперечно, – наголошувалося в інструкції, – ми можемо проводити з Росією лише політичну війну з огляду на простір, що відділяє наші країни. А щоб на належному рівні провадити цю війну, потрібно підтримувати Польщу, донських козаків і Україну, колишню союзницю шведського короля Карла XII. Цю войовничу, колись вільну націю поневолив цар Петро. Необхідно відродити в цій нації почуття свободи, щоб змогла знищити ярмо, під яким стогне, і щоб дерево свободи розцвіло в Києві” [2, с. 20]. З метою рішучіших дій в Україну навіть заслали французьких агентів. Так, до нашого часу зберігся фрагмент звіту таємного агента Муасонюра, який у травні 1797 р. повернувся з України. Цікаво, що він не тільки подає інформацію про стан справ в Україні, але й пропонує план військової експедиції, яка мала б на меті відторгнення останньої від Росії. “А, відібравши Україну від Росії, Франція завдасть останнього рішучого удару, від якого ця хижацька держава ніколи не зможе опам’ятатися, бо одне хворе місце Російської імперії – це Україна” [2,с.25]. Можна тільки подивуватись, як таємний агент Франції ще в 1797 р. чітко зрозумів місце України в Російській імперії та її роль у системі європейської безпеки. Проте, далі інструкцій, реляцій та прожектів справа не рухалася. Ставлення Наполеона до України, як справедливо зазначив великий знавець цієї проблеми доктор І. Борщак, залежало від того, як він ставився до Росії. Важливим джерелом формування думки про проблему, окрім політики його попередників, була для Наполеона інформація, почерпнута з книг, що їх він читав у будь-яку вільну хвилину. Щодо України, то відомості він одержав ще в часи консульства, прочитавши “Історію Петра I” Шарля Ляво та “Спомини” Шарля Масона, котрий жив у Росії тривалий час і був навіть особистим секретарем майбутнього царя Олександра I.

І перший, і другий автори подають інформацію про Україну. У Ш. Масона був цілий розділ “Козаки”, де, зокрема, він зауважує, що російський гніт їх нищить як націю, а останнім справжнім гетьманом він вважає Мазепу, задуми якого докладно описує. Настільною книжкою Наполеона була “Історія Карла XII” Вольтера з його знаменитою фразою: “Україна завжди прагнула до свободи...” [2, с.36].

Про зацікавленість Бонапарта українським питанням свідчить і те, що 15 березня 1804 р. військовий аташе при послі в Петербурзі комісар Бурген одержує розпорядження імператора представити рапорт про “Краї біля Чорного та Азовського морів”. Аташе підготував детальну записку на 90 сторінок. Про українців він пише як про народ, що дуже прив’язаний до своєї незалежності, а знищення Запорізької Січі залишило невдоволення в ньому. “Цим слід скористатися”, – радив Бурген. Із наведеного вище неважко зробити висновок не лише про достатню обізнаність Бонапарта з українською проблемою, зацікавленість нею, а й про постійне формування громадської думки у певному напрямку: “Першу свою узурпацію в Європі Російська імперія почала з України”, – могли прочитати французи на сторінках часопису “Аргус” 31.01.1807 р. [2, с.45-59].

Вперше українське питання із суто теоретичного перейшло для Наполеона у практичну площину на початку 1807 р., після розгрому Пруссії, коли його війська увійшли на польські землі, що належали останній. Поляки, підтримуючи Наполеона мілітарно, вимагали відновлення Польщі в кордонах 1772 р., з українським Правобережжям включно. Польська інформація для Бонапарта стосовно українського питання, зрозуміло, мала антиукраїнський характер. Відновивши польську державність у маріонетковому герцогстві Варшавському, Наполеон Бонапарт не ставив за мету відродити Річ Посполиту в передроздільних межах, а тільки, даючи пряник, прагнув використати польські легіони для реалізації своїх глобальних планів [5, с.188-189].

Разом з цим Наполеон, як свідчить публікація в часописі “Паблісіте” за липень 1807 р., заявляв, що коли “навіть польське питання буде вже налагоджене, залишиться цікаве для нас питання ...

країни Мазепи”. Звідси з очевидністю випливає факт, що відносно України в Бонапарта були свої плани, які перепліталися з франко-польсько-російськими відносинами, а фінішний варіант українського вирішення був пов’язаний з розчленуванням Росії. “Наполеон тільки і мріє про розподіл Російської імперії”, – доносив з Парижа у січні 1812 р. російський дипломат О. Чернишев [2, с.78, 90].

Прийнявши остаточне рішення про долю Російської імперії, готуючись до походу, Наполеон дає доручення міністерству закордонних справ розробити низку проектів щодо України, з метою відокремлення українських земель від Росії і їх поділу на три частини. Першою було Правобережжя, без Волині, що її Наполеон обіцяв Австрії за допомогу у війні проти Росії. На Лівобережжі і півдні України мали бути створені дві держави під протекторатом Франції: одна з них – у межах Чернігівщини і Полтавщини, друга – “Наполеоніда” на півдні України, в межах Катеринославщини, Донеччини, Таврії, Криму, Херсонщини (до гирла Дніпра). “Наполеніада” мала бути конституційною монархією, в якій звичай народів, що входять до неї, зберігаються [3]. Проект на майбутнє передбачав повну незалежність українських земель. Аналогічні свідчення про плани Наполеона щодо України подає документ, який вперше був знайдений вищезгаданим видатним українським істориком Іллею Борщакком у фонді “Меморандуми та документи” Архіву закордонних справ Франції “Есе про декілька засобів звільнити Європу від впливу Росії, а вкупі з нею й впливу Англії”, який датується 10 лютого 1812 р. в Парижі, був створений та підписаний “дивізійним генералом на службі її Королівської Величності короля Саксонії, герцога Варшавського, офіцером почесного легіону, командором військового ордену Польщі Мішеlem Сокольніцьким” [1, с. 595]. Повністю документ переклав Вадим Ададуrow. Завдяки праці Іллі Борщака “Наполеон і Україна” 1922 р. видання (в якій він вмістив невеличкий фрагментарний переклад документу) кількість питань про те: “Чи знав Наполеон про існування такого народу, як українці?” і “Чи могла бути Україна предметом зацікавлення

французького імператора?” поступово зменшувалася. І саме переклад В. Ададунова показав, що про Україну Бонапарт знав точно.

Деякі дослідники висували думку про те, що цей документ міг бути написаним з власної ініціативи Сокольницького як рекомендації для подальших дій імператору, і що, можливо, імператор особисто не був з ним ознайомлений. Проте це не так, адже вказівка самого автора на те, що “виконано згідно наказів зверху” свідчить про протилежне. Завдання охарактеризувати перспективи та засоби війни проти Росії генерал отримав безпосередньо від самого імператора і виконав його під час свого перебування в Парижі, яке тривало з грудня 1811 до квітня 1812 р. Меморандум настільки високо був оцінений Наполеоном, що той напередодні російської кампанії 1812 р. призначив М. Сокольницького керівником французької військової розвідки [6, с. 208-224]. Саме це призначення може свідчити лише про одне – Наполеон розділяв його погляди.

Отже, чого хотів від України Наполеон Бонапарт? Згідно з перекладом, в документі йдеться про те, що Наполеон після перемоги над Росією прагнув створити в якості кордону Польщі з Росією лінію федеративних князівств, які мали б однаковий устрій і перебували під безпосереднім покровительством Польщі (!). Та право призначення їхнього уряду буде резервовано виключно за великим імператором. Відповідно до наступних положень, ці князівства створювалися з метою утримання 100-тисячної армії, 70-80 тисяч з-поміж яких створюватимуть передові пости для польської армії, з якою вони підтримуватимуть прямий зв'язок. У той же час від 25 до 30 тисяч війська могли б, за взірцем поляків, відбувати службу поза цими князівствами у французькій армії. Про жодні інтереси населення цих князівств тут навіть не йшлося.

За намірами Наполеона, такими князівствами, поряд з Лівонським, Полоцьким, Смоленським, Мстиславським, мало бути Чернігівське або Новгород-Сіверське та Полтавське. І вони теж повинні були виконувати роль військового резервуара. Так, перше “зможе без жодних труднощів надати те саме число війська”, а друге щонайменше від 5 до 6 тисяч чоловік. На території цих князівств буде

створено країну “Наполеоніду” на честь незаплямованої слави шляхетного Героя, аби присвоїти цьому краю ім’я самого Законодавця, який знайде тут достатню кількість воїнів. Держава складатиметься з: 1) задніпрянської частини Катеринославської губернії; 2) цілої Таврійської губернії; 3) усієї долини Дінця до його злиття з Доном, який, пливучи до Азовського моря, разом з Чорним морем до гирла Дніпра виступатимуть межами цієї держави на півдні. Вона буде утворена з племен, які завжди перебуватимуть на коні, керуватися буде одним зверхником і за допомогою устрою, який відповідатиме їхньому способу буття, з перспективою здобуття політичної незалежності. Про соціально-економічну і культурно-духовну не йдеться у жодному з положень змісту. Незабаром після заснування держави Наполеон створить цивілізовану націю, яка стане одним з наймогутніших бар’єрів супроти амбіційних планів Росії та її зазіхань на Чорне море і Босфор... І тим краще, що вони служитимуть добровільно, а не з примусу. Першими серед місцевих племен він ставить козаків, які є добродійні, меткі, міцні, невтомні, мудрі і надзвичайно кмітливі, і вони стануть першими, хто підніме щит і стане острахом для ворогів Наполеона, так, як колись белги, тревізійці й нумідійці допомогли Цезарю досягнути трону світу. Таким чином, буде отримано понад 40 тисяч легкої кінноти, надзвичайно рухливої і зовсім недорогої в утриманні (!), 10 тисяч з якої зможуть бути залучені до французької армії, де вони принесуть надзвичайну користь чи то в розвідці, чи то у відбитті, чи то в шарпанні ворога, чи то в захисті підступів до найвіддаленіших таборів [1, с. 602-609].

Після стількох вищеназваних аргументів незрозумілим стає лише одне – чому досі в історичній науці дослідники окремо не виділяли серед інтересів експансійної політики Наполеона окремим об’єктом українські землі, а не лише російські та польські. Вся проблема полягає в тому, що нинішня вітчизняна історична наука ще міцно опирається на фундамент радянської науки, яка найчастіше саме з ідеологічних міркувань приховувала “інородні факти”, що не відповідали її інтересам.

Так сталося і в даному випадку, яскравим доказом чого є, наприклад, те, що у найвидатнішого дослідника політики Наполеона, академіка Є. Тарле в монографії “Наполеон” немає жодної згадки про проблему зацікавлення Наполеона Україною, в найповнішому радянському виданні з історії України, 8-томній “Історії Української РСР” – лише одне речення [4, с.38]. Це при тому, що інформативна цінність проблеми заслуговує значної уваги і детального дослідження, хоча б з огляду на те, що вона є важливою частиною нашої, перш за все української, минувшини, яку треба знати і берегти.

Використані джерела та література

1. Ададуров В. Документ і його прочитання дослідником: Історія “Наполеоніди” // Вісник Львів. ун-ту. Сер. істор. – 2005. – Вип. 39-40. – С. 590-610.
2. Борщак І. Наполеон і Україна. З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. – Львів, 1937. – Б-ка “Діла”. – Ч. 19.
3. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т. 5. – 1682 с.
4. Історія Української РСР. – Київ, 1978. – Т. 3. – С. 38
5. Щербаков А. Наполеон. Как стать великим. – Санкт-Петербург: “Нева”– Москва, 2006.
6. Sokolnicki M. General Michal Sokolnicki 1760-1815. – Krakow; Warszawa, 1912.

Побут і спосіб життя військовополонених французів під час війни 1812 р.

Вітчизняна війна 1812 р. закінчилася майже повним знищенням наполеонівської армії і перенесенням військових дій на територію Польщі та Німеччини. Одним із найдраматичніших наслідків осінньо-зимового панічного відступу французьких військ стала поява полонених. Питання про їх кількість до сьогодні залишається доволі спірним. Так, наприклад, М. Кутузов у листі від 16 грудня 1812 р. до своєї доньки зауважував: “Наполеон увійшов з 480 000, а вивів близько 20 000, залишивши нам не менше 150 000 полонених і 850 гармат” [2, с. 9]. Деякі дослідники наводили інші цифри, як правило, не вказуючи джерела та методи підрахунків. Д.П. Бутурлін зазначав кількість полонених в 48 генералів, 3800 офіцерів і більше 190 тисяч нижніх чинів. У “Історії XIX століття” Е. Лавісса і А. Рамбо про втрати Великої армії говорилося: “Близько 50 тис. дезертирували на самому початку кампанії. Близько 130 тисяч залишилися в полоні в Росії” [2, с. 11]. Інші дані наводять Є. В. Тарле, М. Кукель, В. Сироткін та інші. В результаті даних з 45 регіонів, а також з урахуванням подальших уточнень вони виводять загальну чисельність полонених до 110 тис. осіб, з яких до початку 1813 р. більше 60 тис. померло. Ці цифри вчені вважають найбільш близькими до дійсності [2, с. 12].

Серед полонених були гвардійці, солдати лінійних частин, єгері та кінні єгері, гренадери, улани, драгуни, гусари, кірасири, артилеристи і навіть один піонер (сапер), а крім них денщики (візники, фуражири і один маркітанти). Серед полонених офіцерів (не старші майора) крім стройових, були два лікаря, один аптекар і швейцарець – вольтіжер. Не менш різноманітним був і національний склад полонених. Велику частину становили французи, майже

порівну було італійців, австрійців та поляків, трохи менше німців, швейцарців, іллірійців, португальців та іспанців.

Тоді виникає ще одне не менш цікаве питання: чим займалися і який був спосіб життя у військовополонених французів у Росії?

На це запитання допомогли мені відповісти нотатки обер-лейтенанта Фрідріха фон Фуртенбаха, який, потрапивши в російський полон у 1813 р., писав щоденникові записи з детальним описом всього, що з ним відбувалося [1]. Він зазначав, що французи, які після полону потрапили в міста, займалися спорудженням кам'яних огорож і крамниць навколо Вознесенського собору, будівництвом дзвіниці Покровської церкви, будівництвом нових будинків. У місті Сарапул один з французів був переведений в музиканти, інший – в художники, третій став учителем танців. Служили полонені гувернерами, викладали малювання, мови та інші дисципліни в навчальних закладах. А частина, що потрапили в села, займалася в основному землеробством і ремеслами. Більшість полонених працювали на заводах в Холуніці, Уржумі та деяких інших містах, їх праця оплачувалася. Облік полонених вівся у спеціальних книгах, де зазначалося, яку роботу і в якій кількості вони виконували. Працюючим на заводах полоненим видавали одяг, який вилучався при переведенні до іншого міста або губернії. Хворих лікували в міських лікарнях. Але не завжди скарбниця виділяла гроші на утримання полонених. Так, Яранський городничий Турчанінов повідомив губернатору 7 листопада 1813 р.: “...військовополонені нижніх чинів складаються з одягнених 29, а неодягнених 6 осіб і одна французенка...” [1, с. 14]. З донесення Слобідського городничого від 6 жовтня 1813 р. дізнаємося про надходження 263 полонених, з них “дві французенки – у старому літньому платті” [1, с. 15]. Гроші на одяг для них зібрали прості люди, купці. З донесення від 29 листопада 1812 р. дізнаємося про те, що в'ятський купець Петро Артамонов виявив бажання виділити гроші на одяг для полонених.

Щоб зайняти більшу кількість військовополонених, губернська влада використовували їх в “міських роботах”. У В'ятці передбачалося залучити 300 полонених, щоб “вирівняти площу

поблизу урядових корпусів”, очистити канали, прибрати сміття та брухт при казенному губернаторському будинку, “по вулицях Нікітській і Спенчінській, поблизу острогу вулицями Вознесенській, Здеріхінській, П’ятницькій скопати земляний вал і землю відвозити для засипки найближчих ярів і лощин, для відкриття цих вулиць до проїздів на всю широту” [1, с. 12]. А якщо буде достатньо полонених, то притягти їх “на копання по міській межі призначеного за конфірмованим планом валу з ровом до обмеження міста з наданням їм за це з міських доходів плати на утримання їх” [1, с. 13].

Крім майстрових, серед полонених зустрічалися музиканти, танцмейстер, живописці, лікарі. Нагляд за полоненими вела поліція. Через кожні два тижні городничі повинні були надавати міністру поліції відомості про кількість військовополонених, які прислалися з армії чи інших губерній. Відомі циркуляри, за якими полоненим заборонялося спілкуватися з місцевими жителями, без охорони вони не мали права виходити за певну територію. Про кожний нещасний випадок, сутички чи занепокоєння серед військовополонених на заводі негайно складалися рапорти до губернії.

Всім військовополоненим пропонували вступити на російську військову службу. Але майже всі французи від цього відмовилися. Так, наприклад, 18 січня 1813 р. Глазовський земський урядник доносив губернатору, що “...вони взяли це з пихою, відгукнулися презирливо, що російська служба через дисципліну і за кількістю платні їм не подобається і тому ніхто бажання свого вступити до неї не виявив” [3]. Втім, деякі полонені італійці та голландці погодилися прийняти російське підданство і вступити на військову службу. Протягом двох місяців новонавернені піддані зобов’язані були обрати рід занять і стан (дворян, міщан, селян), в іншому випадку з ними почали б поводитися, як з бродягами. Майстровим було даровано ряд пільг: їх записували в міщани, звільняли з моменту прийняття присяги на 10 років від усіх податків “для облаштування господарства”, гарантували свободу віросповідання [4, с. 31]. Бажаючих прийняти російське підданство серед полонених було багато.

У міру звільнення Європи від військ Наполеона колишніх солдатів його армії почали відпускати на батьківщину. Але не всі французи повернулися додому. Кілька колишніх солдат прийняли православ'я, одружувалися з місцевими дівчатами і назавжди залишилися в Російській імперії. Наприклад, в Саранулі два офіцери набули російське підданство і записалися в Саранульські міщани. Деякі залишилися служити гувернерами.

З усього вищенаведеного можна побачити, що, будучи бранцями під час перебування у Росії, французи не були абсолютно нещасними. Їх приймали з рідкісною запобігливістю в найкращих будинках представників місцевої знаті, причому, і у великих містах, і на околицях. Вони заробляли своєю працею стільки, що у них залишався ще чималий надлишок після покриття всіх потреб. Багатьом полоненим вдалося створити собі досить стерпні умови існування в Саратові, Рязані, В'ятці. Вони скоро завели знайомства з більшістю дворянських сімей в губернії, деяким з них, почасти, завдяки цим знайомствам, вдалося здобути для себе додаткові кошти для існування. Можна сказати, що вони були навіть щасливі, якщо тільки можна бути щасливим, коли ти позбавлений дорогоцінної свободи.

Використані джерела та література

1. Фуртенбах, Фридрих фон. Война против России и русский плен. 1812-1813 // Подготовка публ., предисл. и комм. С. В. Белоусова и С. Н. Хомченко [пер. с нем. А.А. Кузнецова]. – Пенза, 2008.– 25 С.
2. Бирюкова Л. Военнопленные Отечественной войны 1812 года. – М., 2002. – 218 С.
3. Мерсье Ф. Французы в России. Воспоминания о кампании 1812 г. и о двух годах плена в России [Електроний ресурс] / Режим доступу до статті: URL: <http://adjutant.ru/captive/mercieroo.htm>
4. Фюзейе Д. Дневник русского плена 1813-1814 // Лепта. – 1992. – №3. – с.27-45.

Французька артилерія епохи Наполеона

Видатний французький полководець Наполеон Бонапарт розпочав свою карколомну кар'єру в 1785 р. на посаді артилерійського підпоручика. Через чотирнадцять років він став першим консулом Французької республіки, а в 1804 р. – імператором Франції. При цьому, не останню роль в його стрімкому політичному підвищенні відіграла артилерія. “Бог на боці того, у кого краща артилерія” – цей крилатий вислів Наполеона згодом став відомий на увесь світ [2, с. 10].

Вже у 1796 р. Наполеон під час Італійського походу вніс певні зміни в організаційну структуру своєї артилерії. Він розподілив усі гармати по піхотних дивізіях, додавши до них кавалерійські полки, і створив таким чином невеликі армійські корпуси. У спадщину Бонапарт отримав гармати, створені генерал-інспектором артилерії Франції Жаном де Грібевалем задовго до його приходу до влади [2, с. 88]. Загалом, вони його влаштували, хоча дещо Наполеон у них змінив. У першу чергу, він відмовився від 6-дюймових гаубиць, які виявилися занадто легкими, і ввів до вжитку 7-фунтові гаубиці калібром 5,5 дюйма. Цей калібр був вигідний тим, що виявився однаковим із калібром гармат, які використовувалися в облоговій та фортечній артилерії. Крім того, він скасував 4- і 8-фунтові польові гармати (калібр гармат традиційно визначався вагою ядра) і замінив 6-фунтовим, зробивши їх головними у французькій польовій артилерії [8, с. 91-92].

Артилерійський парк з 60 гармат, створений за правилами Наполеона, мав у своєму складі дев'ять 12-фунтових гармат, тридцять шість 6-фунтових і п'ятнадцять гаубиць. Усі ці гармати ділили на сім батарей [8, с. 92]. Була у Бонапарта і гірська артилерія, до складу якої входили полегшені 3- і 6-фунтові гармати та 24-фунтові гаубиці.

Облогова артилерія складалася з довгих 6-, 12-, 24-фунтових гармат і становила окремий важкий артилерійський парк. Були в наявності й 24-фунтові короткоствольні гармати довжиною всього 16 калібрів, які возили за армією, що складала легкий облоговий парк [8, с. 92]. Великого значення в цих умовах набула кінна артилерія. У 1802 р. Наполеоном було ухвалено рішення про створення шести полків таких гармат. Проте калібр останніх досі викликає чимало запитань у дослідників. Спочатку це були переважно 4-фунтові гармати. Однак після того, як у 1809 р. піхота отримала “полкову артилерію”, що складалася переважно з 4-фунтових гармат, кінна артилерія отримала 6-фунтові гармати “Аппо XI”. Хоча збереглися свідчення про те, що в деяких частинах використовувались 8-фунтові й навіть 12-фунтові гармати [3, с. 122].

Основою усіх змін була необхідність у ще більшій уніфікації наявних артилерійських систем. Завдяки цьому стволи гармат і гаубиць різних калібрів отримали одноманітний вигляд. Лафети, передки і зарядні ящики стали одного типу, однакової конструкції і зі стандартним набором деталей. Подібна уніфікація дала змогу говорити про певну систему артилерій, яка отримала назву “система 1803 р.” [4, с. 57].

У цей самий час в наполеонівській артилерії використовувалися вже традиційні види боєприпасів, створені ще Ж. де Грібевалем. Так, серед з них була картеч, яка складалася з виготовлених залізних кульок, що були упаковані в спеціальний бляшаний картуз. Очеретяні трубки використовувалися для підпалювання порохового заряду в каналі гарматного ствола. Загалом, завдяки перетворенням, що відбулися в артилерії у другій половині XVIII ст., вогнева потужність французької артилерії збільшилася у два рази [7, с. 32].

Крім того, значно підвищилася і мобільність артилерійських батарей. Велике значення Бонапарт надавав своїй резервній артилерії, яка, маневруючи на полі бою, перекидалася на ті ділянки фронту, де вона була потрібна для підтримки своїх військ вогнем. Цю роль виконували в основному батареї кінної артилерії. Легкі та

рухливі, малокаліберні гармати цих батарей могли швидко маневрувати на полі бою. Тому в постійно змінній обстановці битви вони завжди виявлялися на потрібній ділянці розташувань своїх військ, де артилерійська підтримка була найбільш необхідна [1, с. 44]. Як показав досвід війн 90-х років XVIII-го та першого десятиліття XIX-го століть, французька артилерія в тактичному відношенні перевершувала австрійську, а пруську в маневреності та потужності вогню. Це підтверджується і результатами експериментальних випробувань, що відбулися у цей самий період в Британії (табл. 1).

Таблиця 1. Відсоток влучень французької артилерії

№	Розміри гармат	Дистанція (у ярдах)	Влучення (у %)
1.	6-фунтова	520	82
		950	40
		1200	17
2.	12-фунтова	600	87
		950	40
		1300	17

Однак при оцінці ефективності гармат наполеонівської доби слід зауважити, що ядро після ураження першої цілі могло летіти й далі, вражаючи другу і навіть третю ціль. В такому випадку фронтальний артилерійський вогонь проти наступаючих піхотних колон противника міг бути дуже ефективний.

Наскільки дальність стрільби залежала від калібру гармат і типу заряду, можна судити з інших статистичних даних (табл. 2). Вони показують, що у французькій артилерії під час битв використовувалися часто гаубиці з кутом підвищення ствола 30° [2, с. 54; 8, с. 93-94, 98-104].

Таблиця 2. Середня дальність стрільби французьких гармат

№	Розміри гармат	Максимальна дальність	Ефективна дальність	Картеч
1.	4-фунтова	1200	700	400
2.	6-фунтова	1500	800	400-450
3.	8-фунтова	1500	800	500-550
4.	12-фунтова	1800	900	600
5.	6-дм. гаубиця	1200	700	500-600

Що ж стосується кількості артилерії в армії Наполеона у війнах на початку XIX ст., то число гармат було різним (табл. 3). Проте, статистичні дані вказують, що французький полководець на початку своєї військової діяльності намагався збільшити кількість гармат у своїх військах. І, в принципі, на 1809 р. йому вдалося домогтися значної переваги в артилерії, що справило значний вплив на перебіг та підсумок бойових дій проти армії австрійського ерцгерцога Карла. Лише у війнах з Росією французькому імператору ніколи не вдалося здобути перевагу в кількості артилерійських стволів. Однак навіть у період “ста днів” Бонапарт подбав про те, щоб мати перевагу в артилерії над військами союзників. І британським та пруським підрозділам, перш ніж здобути перемогу під Ватерлоо, довелося немало натерпітись від вогню наполеонівських “belles filles” [5, с. 12].

Таблиця 3. Порівняння кількості гармат в армії Бонапарта та військах його супротивників

№	Рік	Місце битви	Наполеон	Супротивник
1.	1800	Маренго	18	92
2.	1805	Аустерліц	157	318
3.	1807	Прейсиш-Ейлау	300	400
4.	1809	Ваграм	584	452
5.	1812	Бородіно	587	624
6.	1813	Лейпціг	630-700	1350-1460
7.	1815	Ватерлоо	243	159

Отже, багато перемог Наполеона залежало не тільки від вдало сконструйованих і добре зроблених гармат, але й від його полководницького таланту, вміння організувати артилерійський бій і створити необхідну чисельну перевагу у вирішальному місці. Масштабність діяльності артилерії Бонапарта ілюструють його блискучі перемоги над австрійськими, пруськими і російськими військами у вирішальних битвах при Ваграмі, Єні та Фрідланді та ін.

Використані джерела та література

1. Богданов Л. П. Русская армия в 1812 году. – М., 1979. – С. 145-146.
2. Касатиков С. Э. Артиллеристы Наполеона. – М., 1995. – 120 с.
3. Нилус А. А. История материальной части артиллерии. – СПб., 1904. – Т. II. – 26 с.
4. Павленко Н. Г. Русская артиллерия. – М., 1940. – 134 с.
5. Ратч Г. М. Публичные лекции, читанные генерал-майором Ратчем гг. офицерам гвардейской артиллерии в 1861 году // Артиллерийский журнал. – 1861. – № 10. – 839 с.
6. Соколов О. В. Армия Наполеона. – СПб., 1999. – 177 с.
7. Французы в России. 1812 год по воспоминаниям современников-иностранцев. – М., 1912.
8. Шокарев Ю. В. Артиллерия. – М., 2001. – 270 с.

Ірина Закутій

Науковий керівник: к.і.н., доц. Мінаєв А.В.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Перебування Наполеона на о. Святої Єлени

Важливою сторінкою життя Наполеона Бонапарта є його перебування на острові Святої Єлени. Після спроби повернути владу та поразки під Ватерлоу (18 червня 1815 р.) Наполен вдруге зрікся титулу імператора (22 червня 1815 р.). Англійська влада вирішила повністю нейтралізувати його, адже після “Ста днів” побоювалася, що він знову може повернутися у Францію. Антинаполеонівська коаліція вирішила відправити Наполеона Бонапарта у заслання на о. Святої Єлени.

Однією з причин того, що місцем заслання колишнього імператора став саме о. Святої Єлени, було те, що на той час він належав Англії, точніше, Англійській Ост-Індській кампанії. Найближчий берег (африканський) знаходиться на відстані 2 тис. км, а до самої Англії було 2-3 місяці шляху (за тогочасними мірками). Саме географічне розташування і віддаленість від центрів європейської цивілізації зумовило те, що вибір впав саме на о. Святої Єлени. У французькій історіографії ХІХ ст. побутує думка, що місце було обрано англійцями так, щоб морально знищити Наполеона, однак, це не відповідає дійсності: територія острова надзвичайно мальовнича та окутана здоровою атмосферою [3].

Коли Наполеону повідомили про його заслання, він почав протестувати, пояснюючи це тим, що з ним не мають права поводитися як із військовополоненим. На момент оголошення вироку Бонапарт перебував на борті “Беллерофона”, проте змушений був пересісти на “Нортумберленд”, який 15 жовтня 1815 р. і доставив його на острів, на якому імператор провів свої останні дні [5, с. 268].

Імператору дозволили взяти з собою найближчих йому людей і прислугу. Загалом, свита імператора складався з 27 осіб, в тому числі і вірних йому офіцерів: Анрі-Грасьєна Бертрана, Шарля Монтолона,

Еммануеля де Лас Каза і Гаспара Гурго. Разом з ними на острів прибули 3 тисячі солдат, які повинні були охороняти Наполеона.

Окрім того, кожна країна встановила свого наглядача-комісара. Так, від Росії прибув граф А. де Бельмен; останній отримав особисті інструкції від імператора Олександра I і міністра закордонних справ графа Лівена. Бельмен залишив багато цікавих спогадів про перебування Наполеона на острові, зокрема про домашній побут у Лонгвуді, про його оточення, спогади самого Наполеона тощо [1].

У своїх записках Бельмен, зокрема, писав: “Що найдивовижніше – це вплив, який здійснює цей чоловік, бранець, позбавлений престолу, оточений охороною, на кожного, хто до нього наближається... Французи тремтять перед ним, вважаючи за щастя служіння йому... Англійці наближаються до нього лише з благоговінням. Навіть ті, хто його охороняє, ревно шукають його погляду і домагаються від нього лише одного словечка. Ніхто не намагався триматися з ним на рівних” [1]. Це, насамперед, засвідчує великий авторитет Наполеона серед оточуючих, який супроводжував його навіть у засланні. Вигнанця не обмежували ні в чому; губернатор острова англійський генерал Гудсон Лоу, незважаючи на дані йому інструкції, надавав повну свободу дій імператору в межах острова. Водночас, у самого Наполеона губернатор викликав неприємне враження; так, після першої зустрічі з ним Бонапарт написав: “У цієї людини погане обличчя, у нього нещирий погляд. Він нагадує мені сицилійського шпигуна” [5, с. 265-266].

Маленький наполеонівський двір, який прибув разом з ним на о. Святої Єлени, сварився між собою і інтригував, неначе перебував у Тюльрійському палаці в Парижі. За словами Бальмена, усі французи ненавиділи один одного, кожен з них бажав бути улюбленцем великого вигнанця [1].

У період з 1815 по 1818 рр. поруч з Наполеоном перебував Еммануель де Лаз-Каз, який був секретарем імператора. Завдяки йому збереглось багато унікальних свідчень про Наполеона. Проте згодом губернатор Лоу відправив секретаря в Європу. Слідом за ним

змушені були покинути острів Гурго і Монтелоні, які просто обожнювали свого імператора.

Відтоді найближчими його друзями стали дві дівчинки-англійки Бетсі і Леджі, які були доньками наглядача острова. З ними вигнанець спілкувався і навіть навчав їх французької мови. На цих двох дівчаток Наполеон переносив любов до свого маленького сина, розлуку з яким колишній переможець Європи переживав дуже важко [3].

Останню розмову із своєю свитою імператор провів 10 березня 1819 р., і присвячена вона була якобінцям і революції. З цього часу все рідшими стають новини про імператора в світі.

Цього ж року Наполеон почав важко хворіти, він до мінімуму звів усі свої дії та намагався не виходити з Лонгвуда – свого будинку на о. Святої Єлени. Лікарі висували припущення, що це гепатит, проте сам імператор був іншої думки — він був переконаний, що це рак шлунку, адже від нього помер його батько. Загалом, діагноз Наполеона досі викликає суперечку в дослідників цієї постаті.

Згідно з офіційною версією, смерть імператора настала в результаті великої пухлини в шлунку. Це встановив особистий лікар Наполеона Франческо Антомарко, який і провів розтин тіла разом із корсиканським і п'ятьма англійськими лікарями. Протягом багатьох років ця версія вважалася єдиною. Але з часом виникла версія, що смерть вигнанця настала в результаті отруєння миш'яком або ртуттю. Про це свідчать аналізи, зроблені з волосся імператора.

Шведському лікареві Форшувуду вдалося виявити багато розходжень у висновках корсиканських і англійських лікарів: на відміну від Антомарки, який відзначав наявність у Наполеона яскраво вираженої злоякісної виразки шлунку, англійці ж констатували, що шлунок імператора був вражений лише початковими злоякісними утвореннями. На цій і інших підставах Форшувуд відкидав версію смерті від раку, стверджуючи таке: “У Наполеона була відсутня основна ознака цієї хвороби — загальне виснаження організму”. Шведський лікар писав, що зайва вага (на момент смерті Наполеон важив 76 кг при 167 см зросту) при загальній інтоксикації організму і є найцікавішою ознакою повільного отруєння миш'яком. Форшувуд

вважає, що Наполеону спочатку вводили в організм миш'як, але, внаслідок повільної дії останнього, його замінили великою дозою ртуті, що і призвело до досить швидкої смерті [5, с. 274-276].

Головним підозрюваним у смерті колишнього імператора вважають графа Монтолоне, який або отримав замовлення на вбивство, або ж помстився імператору за його колишній зв'язок зі своєю дружиною. Деякі історики стверджують, що граф відправився на острів лише тому, що “прогорів” у Франції, а подорож обіцяла йому спокій і можливість щось отримати із імператорського заповіту [3].

15 квітня 1821 р. Бонапарт, передчуваючи близький кінець, продиктував свій заповіт, який стосувався виключно матеріальної сторони та засвідчував останню волю імператора: бути похованим на березі Сени.

Колишній імператор помер 5 травня 1821 р. і був похований неподалік Лонгвуда, в місцевості, яка носила назву “Долина герані”. У 1840 р. французький король Луї-Філіп поступився натиску бонапартистів і перепоховав Наполеона Бонапарта у Франції, виконавши таким чином його останню волю. Сьогодні прах легендарного французького імператора зберігається у “Будинку інвалідів” у Парижі.

Використані джерела та література

1. Бельмен А. Из бумаг графа де Бельмена [Електронний ресурс] // Русский архив. — Режим доступу: <http://adjudant.ru> – <http://adjudant.ru/napoleon/balmaino2.htm>
2. Корсиканец. Дневник жизни Наполеона в его собственных словах. 1815 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://adjudant.ru> – http://adjudant.ru/lib/napSt_Helena_ru.htm
3. Манфред А.З. Наполеон Бонапарт. – М., 1971.
4. Пернатъев Ю. Последние дни Наполеона Бонапарта // Великие загадки истории. — Харьков, 2006.
5. Терле Е. Наполеон. – М.: Пресса, 1941.

Галина Івасюк

*Науковий керівник: д-р. політ. наук, проф. Федуняк С.Г.
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*

Вплив Наполеонівських війн на процес утворення німецької держави та закладення основ її зовнішньої політики

Розквіт багатонаціональної Священної Римської імперії германських націй припав якраз на той час, коли на заході Європи формувалися держави націоналістичного спрямування. Переломним етапом у європейській політичній історії та у формуванні національних ідентичностей були наполеонівські війни. Адже саме Французька революція, що стала наслідком пропаганди просвітницьких ідей, утворила таке загальновідоме поняття, як держава-нація. Ідентичність, як наслідок програми загальнонаціональної освіти, тепер меншою мірою пов'язувалася зі станом приналежності, а більшою мірою – з нацією. Нова течія не могла не позначитися на розвитку монархії. Концепція держави-нації поширилась серед німецьких еліт як унаслідок культурного обміну, так і через наполеонівські війни, ставши ще одним стимулом для об'єднання Німеччини. Німецька і австрійська державницькі ідеї почали розвиватися у різних напрямках. Згодом це призвело до утворення двох конкуруючих центрів сили – Пруссії та Австрії, які по-різному сприйняли ідею національної держави. Австрія сформувала універсалістську імперську модель, натомість Пруссія, менталітет якої не зазнав впливу слов'янської культури, стала імперією з національними пріоритетами. Саме пруська державницька модель згодом лягла в основу об'єднаної Німеччини.

Створення Наполеоном Рейнського союзу із дрібних німецьких держав у 1803–1806 рр., після знищення Священної Римської імперії, стало позитивним стереотипом для майбутнього формування німецької державності. Цей союз існував під протекторатом Наполеона і охопив 21 німецьку державу, а в 1807 р., після розгрому

Пруссії, до союзу увійшла вся Західна Німеччина. У 1813 р., внаслідок поразки французів у битві під Лейпцигом (“Битви народів”), Рейнський союз розпався. За рішенням Віденського конгресу в 1814-1815 рр. було створено Німецький союз з 39 держав, керівну роль у якому відіграла Австрія. Цей союз проіснував до 1866 р. Незважаючи на розпад, він усе-таки встиг посприяти інтеграції німецької нації та перетворенню її в єдину державу.

До 1871 р. Німеччина, хоч формально і об’єднана в союз, фактично залишалась розколотою на десятки дрібних державок – королівств, герцогств, князівств тощо. Щоб створити німецьку державу, Пруссія мала виграти дві війни. Перша, з Габсбургською імперією, сталася 1866 р., скінчилась за сім тижнів перемогою Пруссії і поклала край впливові Габсбургів на Німеччину. У другій війні 1870-1871 рр. Пруссія очолила німецьку коаліцію, що завдала поразки Франції. Ця поразка поклала край французькому впливові на землі довкола Рейну і дала Пруссії простір, щоб створити в ньому об’єднану Німеччину. Росія, прагнучи використати для себе поразку Австро-Угорщини та Франції, розглядала Німеччину як буфер проти потенційно небезпечної французької експансії, і тому не намагалась перешкодити об’єднанню Німеччини. В результаті, об’єднання змінило розстановку сил в Європі. По-перше, воно створило могутню країну в центрі континенту між Францією і Росією. Після об’єднання Німеччина стрімко розвивалась економічно, а її зростання перевищило показники Франції та Великобританії. Окрім того, вона стала морською потугою, що в певний момент змогла кинути виклик британській морській гегемонії. Німеччина стала однією з головних держав-експортерів, зайнявши традиційні ринки збуту Британії й Франції. Шукаючи простору для маневру, Німеччина згодом обрала східний напрям – Росію. Проте новостворена Німеччина від самого моменту об’єднання мала геополітичну проблему [3].

Стратегічна проблема Німеччини полягала в тому, що, якби Франція й Росія атакували її одночасно, а Британія організувала морську блокаду, Німеччина прогала б і повернулася б до хаосу, що панував у ній до 1871 р. Беручи до уваги, що Франція, Росія й Британія

були зацікавлені у ліквідації Німеччини, вона мала припускати, що такий напад рано чи пізно станеться. Оскільки німці не могли битися на два фронти одночасно, вони потребували війни на витіснення, тобто повинні були атакувати Францію або Росію першими, перемогти її і тоді повернути силу на другий бік – і все це до того, як британська блокада почне даватися взнаки. Єдиним захистом Німеччини була двоступенева оборона, складна і потенційно катастрофічна в разі невдачі [3]. Альтернативним рішенням була політика О. Бісмарка, що передбачала створення стратегічного союзу впливових європейських гравців та маневрування між ними. Проте Вільгельм II відмовився від ідей “залізного канцлера”, що і зумовило німецьку політику на початку ХХ ст. Загалом, неможливо переоцінити роль О. Бісмарка у створенні засад внутрішньої і зовнішньої політики Німеччини. По-перше, закладені ним основи федерального устрою країни зберігаються і понині. У німецьких держав з’явилися спільні інтереси і спільна зовнішня політика, а об’єднана Німеччина заявила про себе як впливова європейська держава, що прагнула підтримувати цей статус. По-друге, геополітична концепція О. Бісмарка з певними модифікаціями була взята за основу німецькою політичною елітою і в наступні історичні періоди, очевидно, завдяки своїй неідеологічній раціональності. Духовний вплив О. Бісмарка на подальшу зовнішню політику Німеччини полягає у спробах інкорпорації християнських цінностей до німецької політичної культури, що сприяло формуванню ідеологічних підвалин потужного християнсько-демократичного руху в Німеччині на чолі з К. Аденауером після завершення Другої світової війни. Нарешті, постать О. Бісмарка стала одним з ключових символів, навколо яких формувалася німецька ідентичність [2, с. 82-84].

У 1848-1849 рр. буржуазно-демократична революція в Німеччині зазнала поразки. Згодом канцлер О. Бісмарк, керуючись своїм вихованням та політико-правовими поглядами, створював перешкоди для процвітання ліберальних та соціалістичних рухів, вважаючи оптимальними для Німеччини консерватизм та монархізм. Таким чином, у Німецькій державі почала формуватись підданська політична

культура. Хельге Просс вбачала у антиіндивідуалізмі, антилібералізмі та антипросвітницьких цінностях культуру більшості німецького населення на початку ХХ ст. Німці схвалювали перевагу колективного перед індивідуальним, вони бажали б порядку і старанності, продуктивності, бачили в дисципліні і підпорядкуванні позитивні моральні якості [1, с. 59-60]. Ці особливості політичної культури Німеччини й допустили прихід до влади диктатора, окрім того, геополітиками та евгеніками було сформоване ставлення німців до себе як до особливої нації, серцевини Європи. Протестантське відчуття обов'язку було використане для обґрунтування жорстоких дій задля батьківщини, філософія Ф. Ніцше відкидала моральні обмеження і пояснювала потребу насильства. В такий спосіб можливою стала участь Німеччини у розв'язанні двох світових воєн, і перша з них означала завершення вільгельмівського етапу у політичній історії Німеччини. З іншого боку, німецькі дослідники стверджують [1, с. 60], що і на цьому етапі в Німеччині існували елементи демократії, тому не можна вести неперервну лінію тоталітаризму від Пруссії до гітлерівської Німеччини.

Отже, Наполеонівські війни мали певний позитивний вплив на формування німецької державності у другій половині ХІХ століття. Вагомий вплив на цей процес мала і принесена Наполеонівськими війнами ідея держави-нації, адже саме вона лягла в основу об'єднання німецьких земель під керівництвом О. Бісмарка. У межах цієї ідеї Німеччину 18 січня 1871 р. було проголошено імперією на чолі з кайзером, яким став прусський король Вільгельм І. Вона проіснувала з 1870 до 1918 р. і отримала назву Другого Рейху. Незважаючи на складні моменти в політичній історії Німеччини цього періоду, формування модерної нації дало змогу Німеччині шляхом спроб та помилок сформуванати засади її зовнішньої політики.

Використані джерела та література

1. Deutschland, Österreich und die Schweiz im neuen Europa / Oscar W.Gabriel, Fritz Plasser (Hrsg.). – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2010. – 304 s.

2. Івасюк Г.О. Роль Отто фон Бісмарка у формуванні концепції зовнішньої політики Німеччини // Актуальні проблеми зовнішньої політики України. Матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, присвяченої 20-й річниці незалежності України. – Чернівці, 4-5 листопада 2011. – 216 с.
3. Фрідмен Дж. Німецьке питання [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: <http://inozmi.glavred.info/articles/238.html>.

Польова фортифікація російської та французької армій у Бородінській битві (24-26 серпня 1812 р.)

В кінці літа 1812 р. на полях навколо с. Бородіно розгорнулася найбільша битва російсько-французької війни 1812 р. 24-26 серпня дві регулярні російські армії, об'єднані під верховним командуванням генерал-фельдмаршала Михайла Іларіоновича Кутузова, зіткнулися в кривавому двобої з досвідченими і чудово вишколеними військами французького імператора Наполеона Бонапарта. Важливу роль у цій непересічній події відіграла легка польова фортифікація, яку використовували як російські, так і французькі військові сили.

Після відходу 22 серпня російських частин з-під Колоцького монастиря на бородінську позицію Кутузов віддав наказ про влаштування на ній трьох груп польових укріплень: на крайньому правому фланзі, навпроти с. Бородіно та на південний захід від с. Шевардіно [3, с. 75-77].

Так зване “ланцюгове укріплення” на правому фланзі було влаштоване з редутив і люнетів, розташованих так, що з них можна було вести артилерійський вогонь на захід, північ та схід. Редути і люнети були озброєні 26 гарматами. Вони давали змогу повністю прикривати від обходу противником правий фланг російських військ [3, с. 86].

Центр 1-ї російської армії надійно захищали стрімкі береги річки Колоча. Для обстрілу підступів до переправи навпроти Бородіно було збудовано дві укріплені батареї: одна біля с. Горки на високому кургані на 3 гармати і друга – на 10 гармат нижче по гребені, на відстані 400 м від першої. При цьому протяжність по фронту люнета курганної батареї була досить значною, що давало змогу розмістити в ньому значні сили піхоти. Додатково курганну батарею захищали перешкоди у вигляді вовчих ям, розташованих перед фронтом у 5-6

рядів, але, на відміну від редуту, вона не була повністю закритою і мала тільки фронтальні та флангові фасади [5, с. 6-22].

Крім того, на правому березі р. Колоча, нижче Бородіно, було збудовано ще дві укріплені батареї, на 8-10 гармат кожна, які давали змогу вести обстріл по лівому березі р. Колоча. Отже, всього на батареях в цьому районі було зосереджено 37-38 російських гармат. В день вирішального бойового зіткнення усі ці укріплені батареї підтримували своїм вогнем незначні дії російських частин, які розгорнулись на правому фланзі [7, с. 6-9].

На південний захід від с. Шевардіно, на кургані було зведено щільне, пристосоване до кругової оборони, п'ятикутне укріплення – Шевардінський редут. Його укріплення складалися з рову глибиною близько 2 м і шириною 3-5 м і насипаного за ним валу до 2 м заввишки. На гребені валу був бруствер і банкет (сходинка) для стрільців. У ньому було розміщено 12 гармат, за допомогою яких можна було обстрілювати навколишню місцевість у досить широкому секторі: від яру справа редуту до яру на лівому фланзі включно. Для протидії штурму в редут було введено піхоту [6, с. 24-32].

Після розташування 2-ї російської армії на позиції біля с. Семенівське Шевардінський редут став передовим укріпленням, яке не давало Наполеону можливості розгорнути свої війська для атаки на головні розташування двох об'єднаних російських армій. Таким чином, редут не тільки захищав 24 серпня лівий, неукріплений фланг поля битви, але ще й вів вогонь перед фронтом 2-ї армії [4, с. 43-44].

Шевардінський редут відіграв велику роль на початковому етапі бойового зіткнення 24 серпня: прийнявши на себе перший удар французів, він дав можливість М. І. Кутузову з'ясувати стратегічний намір французького імператора і укріпити свій лівий фланг, на який Наполеон спрямував свої основні військові сили [2, с. 82-109].

25 серпня, оглядаючи лівий фланг своїх армій, Кутузов наказав збудувати два польових укріплення: одне на висоті між річками Станець та Семенівка, друге – південніше, на висоті, за річкою Кам'янкою [3, с. 88].

Перше укріплення було влаштоване у вигляді люнета на 12 гармат (разом з гарматами, що стояли поза укріпленнями, тут налічувалося 18 гармат). Для протидії ворожому штурму туди була введена рота піхоти. Це польове укріплення надалі отримало назву “Курганної батареї”, або “Батареї Раєвського”. До початку вирішального етапу битви в ній було закінчено тільки амбразури лівого фасу на 10 гармат. Крім того, правий фас був коротший за лівий на 10-12 м. Висота ж останнього становила 1,35 м, а правого – 1 м [1, с. 293-295].

За Кам’янкою були зведені польові укріплення, що склалися з трьох флешів, або реданів, які отримали назву “Багратіонові флеші”. Ліве (південне) з них було розміщене біля лісу. Воно було збудоване таким чином, щоб батарейні гармати, встановлені на ньому, могли вести вогонь по противнику з фронту на фланг. Праве (північне укріплення) було збудоване на відстані 350 м правіше південного укріплення з аналогічним сектором артилерійського обстрілу. Між обома флешами був тісний вогневий зв’язок. І, власне, середнє укріплення, розташоване позаду лівого та правого, було призначене для ведення вогню по противнику у разі, якщо ворожому війську вдасться прорватися в обхід лівого флангу російських військ, які захищали цю лінію. Усі три фортифікації мали однаковий профіль. Бруствер укріплень був збудований на висоту 2,4 м та мав ширину біля 4 м. Глибина рову становила близько 2 м, а ширина – 3 м [1, с. 291-293]. В літературі, прийнято називати усі три фортифікації флешами. Але, на нашу думку, до них можна віднести тільки середнє укріплення, так як воно було збудоване без фланків та представляло собою вихідний кут, який складався з двох невеликих фасів. Ліве ж укріплення мало вигляд люнета. Складалося це укріплення з двох фасів та двох фланків. Правий фас мав довжину 68 м, а лівий – 65 м. Обидва фланки були однаковими в розмірах – по 20 м кожний. Вони збереглися і у наш час [1, с. 78].

Сектори обстрілу “Батареї Раєвського” та “Багратіонових флешів” були обрані так, що проміжок між ними перебував під щільним перехресним артилерійським вогнем. Для прикриття

“Багратіонових флешів” від атак зліва одна з них мала сектори, спрямовані в сторону флешів [3, с. 88]. Таким чином, можна стверджувати, що на Бородінському полі російськими арміями була створена система польових інженерних споруд, які могли підтримувати одне одного артилерійським вогнем та організовувати фланкуючий вогонь у проміжках між укріпленнями.

В запеклій боротьбі за ці укріплення пройшла вся перша половина дня 26 серпня. Наприклад, для того, щоб оволодіти флешами, Наполеон провів вісім масованих атак, причому, до початку останньої з них, в результаті якої укріплення все-таки були здобуті, французи зосередили близько 400 гармат. Бої за “Батарей Раєвського” точилися з 10-ї до 15-ї години. Загалом роль “Батарей Раєвського” та “Багратіонових флешів” в Бородінській битві величезна. Саме в боротьбі за них як російська, так і французька сторона зазнали найбільших людських втрат [2, с. 116-145, 172-199].

При цьому необхідно відзначити, що до початку вирішального етапу бойового зіткнення російські укріплення, за винятком правofлангових, не були до кінця закінченими спорудами. Головною причиною цього було те, що шанцевий інструмент, незважаючи на ряд заходів, вжитих М. І. Кутузовим, прибав з Москви тільки в розпал битви 26 серпня. В саперних парках інструментів вистачало тільки для тих п'яти рот “піонерів”, які були у розпорядженні російського головнокомандувача. Недосвідченість ополченців, залучених до будівництва польових споруд, нестача часу та інструментів і, нарешті, велика трудоемність робіт зі зведення фортифікацій були причинами не тільки того, що укріплення не були добудовані, але й також того, що їх було замало [3, с. 88].

Що ж стосується польових інженерних споруд французів, то вони були представлені фактично такими самими типами укріплень, як і російські. Практично навпроти кожної фортифікації російських військ були влаштовані аналогічні французькі укріплення: люнети, редути та батареї. Ліва (північна батарея), на чолі з генералом Балтю, була влаштована у вигляді люнету та була розрахована на 40 гармат. Права (південна батарея), очолювана генералом Сорб'є, була

розрахована на 20 гаубиць гвардії. Але відмінністю між російськими та французькими люнетами можна вважати саме розміщення та типи їх брустверів, які не були розраховані на ведення флангового вогню, а призначалися для фронтального захисту гармат важкої артилерії [7, с. 6-11]. Найважливішим польовим укріпленням французьких військ на Бородінському полі слід вважати батарею Пернеті, яка була розрахована на 30 гармат та була авангардним укріпленням французької армії. Ще одними важливими укріпленнями були так звані “ретраншементи” для піхоти, представлені у вигляді батарей. Вони розташовувалися на відстані 380 м від яру р. Кам’янка і були розраховані на 24 гармати [8, с. 46-48].

Таким чином, на Бородінському полі як російською, так і французькою арміями були використані усі найкращі зразки тогочасного європейського військово-інженерного мистецтва. Однак, лише подальша організація активних земляних робіт на місці розташування польових укріплень обох воюючих сторін дасть змогу згодом більш ґрунтовно з’ясувати їх практичне використання у вікопам’ятній битві 1812 р.

Використані джерела та література

1. Богданов Л. П., Свиридов Н. Г. Багратионовы флешы и батарея Раевского // 1812. К 150- летию Отечественной войны: сб. статей – М., 1962. – С. 290-295.
2. Бородино, 1812 / Б. С. Абалихин, Л. П. Богданом, В. П. Бучнева и др.; П. А. Жилин (отв. ред.). – М.: Мысль, 1989. – 380 с.
3. Ефремов К. Н. Кутузов и военно-инженерное искусство // Из истории русского военно-инженерного искусства: сб. статей – М.: Воениздат, 1952. – С. 75-94.
4. Левыкин В. И. Фортификация: прошлое и современность. – М., 1987. – 159 с.
5. Земцов В. И., Попов А. И., Ежов А. М. Бородино. Южный фланг. – М., 2009. – 114 с.
6. Земцов В. И., Попов А. И. Бородино. Центр. – М., 2010. – 105 с.
7. Попов А. И. Бородино. Северный фланг. – М., 2008. – 105 с.
8. Попов А. И. Французские укрепления на Бородинском поле // Воин. – 2004. – № 16. – С. 46-48.

Олександр Коба

*Науковий керівник: д-р пед. н., к.і.н., проф. Год Б.В
Полтавський педагогічний національний університет
імені В.Г. Короленка*

Причини розриву російсько-французьких відносин напередодні війни 1812 р.

Російсько-французькі відносини періоду наполеонівських війн мали складний, непередбачуваний і часто залежний від суб'єктивних чинників характер. Дипломатична гра двох держав тривала досить довго, і врешті-решт закінчилася у 1812 р.

Якби союз не розпався, світ чекав би іншого шляху розвитку. Тому, від відносин Росії і Франції на той момент залежала доля інших країн [1, с. 15]. Через це, вивчення причин невдач російсько-французького союзу є актуальним і важливим у контексті визначеного періоду. Зважаючи на це, метою нашого дослідження є визначення причин, що вплинули на розрив відносин між Росією і Францією. Об'єкт дослідження – соціально-економічне становище Європи періоду наполеонівських війн. Предметом дослідження виступають причини розриву російсько-французьких відносин.

У історіографії це питання розглядалося по-різному. Так, у дореволюційний період серед російських і французьких науковців, які розглядали відносини між Росією і Францією, варто виділити В. Безобразова, Г. Буріенса, Д. Бутурліна, А. Венделя, М. Данилевського, А. Сореля, О. Трачевського, Н. Шильдера. У цей період праці французьких дослідників характеризувалися більшою об'єктивністю в порівнянні із російськими науковцями, що ігнорували факти, які були пов'язані із непоміркованістю царського уряду.

Серед найвидатніших науковців ХХ ст. варто відзначити К. Грюнвальда, В. Зоріна, А. Манфреда, О. Нарочницького, Е. Тарле, С. Хвостова. Радянська історіографія у своїх дослідженнях залишила за Росією провідну роль у долі Європи, але діяльність царського уряду була детально переглянута і частково піддана критиці.

У свою чергу, в ході дослідження нами було проаналізовано ряд джерел: мемуари Наполеона, Талейрана, текст Тільзитського договору і низку документів із архівних збірників.

Фактично, дипломатичні зв'язки між Росією і Францією розпочалися з ініціативи останньої. Наполеонівські війни на своєму початку, за словами Бонапарта, представляли боротьбу двох систем: монархістів – Англії, Австрії і Росії і республіканців – Франції. Тому ще в 1797 р. Наполеон вирішив змінити вектори конфронтаційних сил і знайшов для Парижа союзників [4, с. 131].

Спочатку Бонапарт зосередився на східному векторі, але після ряду невдач він звернув увагу на відносини з Росією. Одразу ж після отримання звання першого консула Наполеон поставив собі за мету примирення з нею. Зі свого боку Павло I, який критикував між Європейськими монархами стосунки, 28 січня 1800 р. висунув ідею зближення із Парижем. Проти союзу виступили консервативні сили Росії. До Санкт-Петербурга у січні 1800 р. прибув генерал Дюмур'є, який представив проект монархічних сил, за яким Росія мала повернути владу Бурбонам і відновити баланс сил у Європі. Але через кілька місяців Росія пішла на примирення із Францією [2, с. 93]. Через рік нові союзники вже готувалися до походу на англійські колонії Індії. Але раптово помер Павло I, смерть якого в Парижі визнали вбивством і звинуватили в цьому Британію. Переконав Наполеона у тому, що Олександр I знав про змову, значно погіршило ставлення до уряду, представленого новим імператором. Протягом 1801-1803 рр. стосунки двох держав постійно погіршувалися [5, с. 129]. Останньою краплею у відносинах стала страта герцога Енгієнського 21 березня 1804 р. у Парижі. Тоді відбувся остаточний розрив у відносинах. Росія утворює союз із Англією, і розпочинається новий етап військового протистояння.

Але 14 червня 1807 р. під Фрідландом кампанія союзників зазнала остаточної невдачі. Олександр I знову був змушений шукати союзу із Францією. На перемовинах на Олександра I дуже вплинули обіцянки Бонапарта про приєднання до Росії задунайських князівств і навіть Польщі [2, с. 151]. Але вони мали на меті лише отримання тилу

на сході і маніпулювання Петербургом для досягнення інтересів у Європі. Доля земель задунайських князівств і тим більше Польщі розігрувалася як карта [3, с. 177].

Визначаючи чинники, що вплинули на розрив зв'язків двох країн, у першу чергу необхідно розглянути зовнішньополітичні причини. Розрив зв'язків з Англією призвів до початку економічної блокади. Ціна на англійські товари у цей період значно зросла, а до Британії російська сторона експортувати товари вже не могла. А прибуток від товарів, відправлених до Франції, був недостатнім. Так, від товарів, експортованих до Англії у 1806 р., прибуток склав 30 млн руб., а з експортованих 1807 р. до Франції – 0,5 млн. руб. [2, с. 213].

У свою чергу, непослідовність Олександра I та ігнорування порад міністрів наклали свій відбиток на погіршення відносин у внутрішньополітичному становищі Росії. Була розпочата непотрібна нікому війна зі Швецією, результатом якої став не досить вигідний для Росії Фрідріхсгамський договір і значна кількість втрат [3, с. 198]. Це вплинуло на загострення відносин із урядом всередині держави і невдоволення населення. З іншого боку, Франція продовжувала відвертати увагу від теми задунайських князівств, не бажаючи задовольняти свої обіцянки. Тому визначені території стали каменем спотикання, а Росія все більше насторожувалася. Наступною спірною темою в цей період стало питання долі Константинополя. Суперечності призвели до другої зустрічі Наполеона і Олександра в Ерфурті. Пропозиції Франції – з одного боку, розпочати перемовини про перемирення з Англією і виведення французьких військ із герцогства Варшавського, з іншого, ввести війська до Відня з метою участі Австрії у війні з Англією. Все це сприяло ще більшому посиленню недовіри з боку російського імператора [3, с. 231].

Однак повстання у Польщі і повернення до питання поділу її територій призвело до остаточного розриву двох держав, а відмова в одруженні Наполеона на сестрі Олександра I стала лише приводом до нього [4, с. 192]. Російська сторона ще до початку військових дій робила спроби укласти компромісне рішення, але міждержавний

союз вже перебував на етапі розпаду. 24 червня 1812 р. Наполеон почав наступ.

Таким чином, на першому етапі відносин (1800-1801 рр.) відбулося тісне зближення двох країн. Держави йшли на компроміс, за короткий строк були створені серйозні військові проекти. Наполеон у своїх мемуарах неодноразово наголошував на позитивному ставленні до союзу. Причиною розриву стала смерть Павла I.

Головними причинами, які призвели до погіршення відносин між Росією і Францією у 1801-1804 рр. за Олександра I, можна назвати переконаність Парижу в навмисному вбивстві Павла I проанглійськими силами Росії, які прийшли до влади, невиконання вимог Росії щодо виходу Бонапарта з Нідерландів та ряду інших територій, зовнішню орієнтацію самого Олександра I, спрямовану на Британію.

Серед причин, що призвели до розриву союзу Росії і Франції у 1807-1812 рр., необхідно виділити: 1) ведення подвійної гри Парижем і, як результат, невиконання Францією своїх зобов'язань; 2) економічну блокаду Росії; 3) нездатність обох сторін досягти компромісу; 4) зростаючі амбіції Парижу; 5) конфронтації між імператорами.

На думку дослідників А. Сореля і А. Вандаля, останній союз між Росією та Францією міг стати довговічним, якби відповідав реальним потребам обох народів і отримав підтримку суспільної думки та задовольняв держави на зовнішньополітичній арені [1, с. 144].

Використані джерела та література

1. Грюнвальд К. Франко-русские союзы. – М.: Международные отношения, 1968. – 212 с.
2. Российский архив. Т.VII / Гл. редактор А.Л. Нелепин. – М. : ТРИТЭ, 1996. – 763 с.
3. Сироткин В. Г. Дипломатические союзы России и Франции в 1801-1812 гг. – М.: ИМО, 1966. – 327 с.
4. Талейран Ш. М. Мемуары. – М.: ИМО, 1959. – 369 с.
5. Трачевский А. С. Дипломатические связи России и Франции. Т. 1: 1800-1802 гг. – М. : Эксмо, 1992. – 144 с.

Наталія Коваленко

Науковий керівник: д.і.н., проф. Ігнатенко М. М.
РВУЗ “Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

Вплив генерала М. М. Раєвського на розвиток воєнних подій 1812 р.

Микола Миколайович Раєвський народився 26 вересня 1771 р. в Петербурзі. Слідуючи традиції того часу, дуже рано, в 3 роки, Микола в 1774 р. був зарахований на військову службу в лейб-гвардії Преображенський полк, і в шестирічному віці став прапорщиком у армії свого двоюрідного діда по материнській лінії – генерал-фельдмаршала Г. О. Потьомкіна [5, с. 232].

У червні 1794 р. полковник Раєвський був призначений командиром Нижегородського драгунського полку.

Наступив 1812 рік. Біля ніг Наполеона лежала майже вся Європа. На черзі була Росія. Найкращі маршали Франції – Мюрат, Ней, Даву та інші були на чолі окремих корпусів. 640 тисяч французів протистояли 218 тисячам росіян. Саме командиру 7-го піхотного корпусу армії Багратіона М. М. Раєвському випала честь зустріти ворога під Смоленськом.

Рано вранці 23 липня М. М. Раєвський отримав від Багратіона записку з наказом вступити в бій з частинами д'Аву.

За одинадцять кілометрів від Могилева у села Дашкович закипів запеклий бій. Так як головна сутичка відбувалася на Салтановській греблі, його називають Салтановською справою. Корпус М. М. Раєвського протягом десяти годин бився з п'ятьма дивізіями Даву. Він змусив Даву виставити всі свої сили до останнього резерву. У той же час армія Багратіона рушила до Смоленська на з'єднання з армією Баркляя де Толлі. Це обурило Наполеона. М. М. Раєвський, витримавши нерівний і жорстокий бій, зберіг свій корпус боєздатним [2, с. 387].

Легендарний епізод Салтановського бою увійшов у історію війни як одна з найяскравіших її подій. У червні 1812 р. в битві при селі

Дашківка під Смоленськом брали участь і обидва сини генерала М. М. Раєвського – Олександр і Микола. Історик Вітчизняної війни А. І. Михайлівський-Данилевський писав про цю битву : “У селі Дашківка відбулася завзята битва в 1812 р. під керівництвом генерала Раєвського, який з’явився посеред Смоленського полку з синами своїми, повів їх проти ворога”.

Настало 16 серпня – день народження Наполеона. Французькі генерали прагнули швидше зробити йому подарунок – опанувати Смоленськом. Наполеон багато років після того, вже перебуваючи на острові Святої Єлени, згадував: “15-тисячному російському загону, який знаходився у Смоленську, випала честь захищати це місто на протязі доби, що дало Барклаю де Толлі час прибути до міста наступного дня. Якби французька армія встигла зненацька опанувати Смоленськом, то вона переправилася б там через Дніпро й атакувала б у тил російську армію, в той час розділену. Цього рішучого удару зробити не вдалося”. Не вдалося, завдяки генералу М. М. Раєвському, який Смоленськ утримав [4, с. 290].

Наступний рішучий бій відбувся 7 вересня 1812 р. під селом Бородіно. Курганна висота над місцевістю увійшла в історію як “Батарея Раєвського”, тому що обороняли її солдати 7-го піхотного корпусу генерала Раєвського.

Весь день напередодні битви солдати Раєвського споруджували на кургані земляні укріплення. На світанку тут розташувалася батарея з 18 гармат. О 5 годині ранку 7 вересня французи почали обстріл лівого, менш сильного, флангу російської армії, де розташувалися Багратіонові флеші. Одночасно з цим зав’язалась завзята боротьба на кургані. Французи, зосереджуючи сили для штурму висоти, переправили через річку Колочу дві піхотні дивізії. О 9:30, після артпідготовки, ворог кинувся в атаку. І хоча до цього часу вісім батальйонів 7-го корпусу вже билися на флеші, Раєвському все ж таки вдалося зупинити наступ французів на батарею [1, с. 275].

Через деякий час на штурм пішли вже три французькі дивізії. Положення на батареї стало критичним. До того ж, почала відчуватися нестача снарядів. Французи увірвалися на висоту,

розпочався запеклий рукопашний бій. Положення врятували підоспілі на допомогу солдати 3-го Уфимського полку на чолі з генералом А. П. Єрмоловим, які відкинули французів. Під час двох атак французи зазнали значних втрат, три генерали були поранені, один потрапив у полон.

Тимчасом, по лівому флангу французів вдарили козацькі полки М. І. Платова і кавалерійський корпус С. С. Уварова. Це призупинило французькі атаки і дало змогу М. І. Кутузову підтягнути резерви на лівий фланг і до батареї М. М. Раєвського. Побачивши знемогу корпусу М. М. Раєвського, М. І. Кутузов відвів його війська на другу лінію. Для оборони батареї була направлена 24-а піхотна дивізія П. Г. Ліхачова [5, с. 232].

Всю другу половину дня відбувалася потужна артилерійська перестрілка. На батарею звалився вогонь 150 французьких знарядь, на штурм висоти одночасно кинулася кавалерія і піхота ворога. Обидві сторони зазнали величезних втрат. Поранений генерал Д. П. Неверовський потрапив у полон, французький генерал Огюст Коленкур загинув. Батарея Раєвського отримала від французів прізвисько “могила французької кавалерії”. І все ж, чисельна перевага ворога далася взнаки: близько 16-ї години французи оволоділи батареєю.

Однак після падіння батареї подальшого просування французів до центру російської армії не було. З настанням темряви бій припинився. Французи відійшли на вихідні рубежі, залишивши всі зайняті ними ціною величезних втрат російські позиції, в тому числі і батарею Раєвського [1, с. 43].

Втрати серед 10-тисячного корпусу Раєвського, якому довелося витримати удар двох перших атак французів на батарею, були величезними. За визнанням Раєвського, після бою він міг зібрати “ледь 700 осіб”. Сам Раєвський, за його словами, “тільки в день битви міг бути верхи”, бо незадовго до того випадково поранив ногу. Однак поле бою він не залишив і весь день був зі своїми солдатами. Генерал М. М. Раєвський підтримав М. І. Кутузова, коли той запропонував залишити Москву французам.

Після битви під Малоярославцем армія Наполеона, переслідувана російською армією, покотилася до західних кордонів Росії. Незабаром поранений, з численними контузіями генерал Раєвський змушений був залишити армію. Але вже у 1813 р. він прийняв командування гренадерським корпусом. Французька кавалерія була перекинута і втікала. Важко поранений у груди генерал Раєвський командував корпусом до кінця бою. За цей подвиг він був призначений генералом від кавалерії.

Попереду був Париж. Вирішальна битва за Париж почалася вранці 18 березня 1814 р. Після запеклого опору Париж капітулював.

16 вересня 1829 р. герой вітчизняної війни помер [4, с. 54].

За героїчну оборону Курганної висоти М. М. Раєвський був представлений до нагороди орденом Олександра Невського з наступною характеристикою: “Як хоробрий і гідний генерал з відмінною мужністю відбивав ворога, подаючи собою приклад”. Незвичайну мужність М. М. Раєвського було відзначено Наполеоном, відомою є його фраза: “Цей російський генерал зроблений з матеріалу, з якого робляться маршали”. Ці слова абсолютно точно характеризують російського полководця.

Використані джерела та література

1. Борисевич А. Т. Генерал от кавалерии Николай Николаевич Раевский. – М.: Лениздат, 1991. – 275 с.
2. Гершензон М. О. История молодой России. – М.: Лениздат, 1998. – 275 с.
3. Колосов Н. А. Бородинская битва 1812 г. – М., 1992. – 132 с.
4. Корольченко А. Ф. Генерал Раевский. – М., 2007. – 290 с.
5. Курганов Ю. Н. Ода генералу Раевскому. – Калининград, 2003. – 232 с.

Військове мистецтво Наполеона Бонапарта в праці “Про війну” Карла фон Клаузевіца

Карл фон Клаузевіц (1.07.1780 – 16.11.1831), видатний теоретик військового мистецтва, учасник і свідок наполеонівської епохи, висвітлив питання філософії і теорії війни у своїй праці “Про війну”, яка як приклад ілюструє військову історію кінця XVIII – початку XIX ст. Наполеон у цьому творі постав як зразок одного з найкращих полководців свого часу. Бонапарт був свого роду генієм військового мистецтва, для якого питання, які виникали перед ним, були “математичними завданнями” [1, с. 47]. Клаузевіц вважав, що війна має свою власну “граматику”, яка розглядається ним в такому тісному внутрішньому органічному зв’язку з питаннями політичної логіки, що створюване ним ціле виходить далеко за межі військової спеціальності [3, с. 239]. Блискуче військове мистецтво Наполеона значною мірою полегшило роботу Жоміні та Клаузевіца над складанням теоретичних трактатів зі стратегії [2, с. 7]. Зрозуміло, що Клаузевіцу близький дух наполеонівської епохи, перш за все в області тактики, тому що картина “сучасного бою” змальована ним з Наполеона [4, с. 202]. Бонапарт – один з тих, хто зламав традиційний методизм і відійшов від нього. Це показує приклад військового порядку, який Клаузевіц порівняв з пруськими військами. Якщо останні наступали так званим “косим бойовим порядком”, то вихованці Наполеона атакували зосередженими масами [1, с. 84].

Як показує автор, Бонапарт чудово володів моментом ризику, коли в березні 1797 р., наступаючи від р. Тальяменто, змусив ерцгерцога Карла вдатися до рішучих дій, і той відступив, хоча, варто тільки було йому підтягнути резерви до Штірії, і невідомо, чи італійська армія Наполеона могла бути розгромлена. Але Клаузевіц втратив інтерес до маневрування, яке відіграло для нього роль

пережитку з XVIII ст., і не надавав значення маневруванню Наполеона, який ставив завдання змусити супротивника до рішучих дій і деморалізувати ще до бою появою своїх військ на його флангу чи в тилу [3, с. 267]. Момент ризику змушував Наполеона досить критично думати, адже при облозі Мантуї 30 липня 1796 р. він зняв частину військ і кинув їх на підмогу, яка прямувала до фортеці. Будучи в цьому плані досить необережним, французький полководець міг втратити ініціативу облоги, яка протрималася ще дуже довго, бо якщо б підмога увійшла до фортеці, облога перетворилася б у довготривалу блокаду [1, с. 92]. Подібний випадок трапився в лютому 1814 р., коли в боях під Етожем, Шампобером, Монміралем французи розбили армію Блюхера, а потім Бонапарт кинув її в інший напрямок проти Шварценберга. Невідомо, як могла скластися ситуація, якщо б Наполеон продовжував наносити удари Блюхеру і не повернув би на Шварценберга, чи пішла б армія союзників на Париж [1, с. 93]. Серед чинників, які впливають на бій, Клаузевіц відзначав, що військове мистецтво також залежало від військової відваги армії і таланту полководця. Це, звісно, не все, що впливає і може надихнути армію. Серед каталізаторів морального настрою – страх, фізичні напруження [2, с. 199]. Відповідний випадок, що демонструє подібну якість перемоги – у Бонапарта під Дрезденом було 120 тис. чол. проти 220 тис. суперника, але це не показник стандарту, адже 160 тис. французів не перемогли під Лейпцгом 280 тис. ворога. В цьому випадку потрібен розрахунок часу і простору. Автор праці “Про війну” зводить моральні сили з визначеним чинником війни, який мусить постійно враховуватися, як і інші (сила, місцевість, час) [4, с. 201]. Бонапарт часто навіть посилався на принцип раптовості, приймав швидкі рішення, втілював форсовані марші, але це також не давало вагомих результатів, про що свідчать випадки, коли Наполеон двічі з-під Дрездена нападав на Блюхера в 1813 р. [1, с. 133]. Раптовість – головний козир наступу, який, за Клаузевіцом, подібний до орла, у якого два крила – прихованість і швидкість. Оперативна майстерність і відповідна підготовка має забезпечити розвиток операції, але вимагає крайнього напруження зусиль військ і крайньої обережності,

якщо противник зрозумів таємницю намірів [2, с. 249]. Але і протилежний випадок показує, що за сприятливих умов раптовість дає результат. Коли в 1814 р. армія Блюхера, відірвавшись від головної армії, рухалася вздовж р. Марни, Бонапарт завдав якісного раптового удару, якого противник не очікував. Варто відзначити, що французькому імператору було притаманне поняття честі при одержанні перемоги. Увагу Клаузевіца приваблювали напівперемоги пізнішої наполеонівської епохи, він, очевидно, знаходився під впливом Бородіна, і військова стихія поставала як битва, в якій маневр не відіграє помітної ролі, а акцент ставився на повільний темп розвитку бою на виснаження [3, с. 255]. Це помітно з того, що Наполеон намагався не стільки розгромити противника, скільки домогтися реалізації тієї мети, яку він поставив у разі, якщо перемога була вже отримана [1, с. 194]. Отже, під час походу в Росію 1812 р. він не надавав значення виснаженню своїх сил постійним переслідуванням ворожої армії, адже ставив за мету укласти з Росією мир.

Наполеон, як славетний полководець, з усіх своїх генеральних битв, за винятком битви під Дрезденом в 1813 р., завжди вмів зосереджувати сильнішу, або у всякому випадку, армію, що не поступалася противнику. Можливо, це проявлялося у правильному тактичному використанні двох родів військ – кавалерії та піхоти. Роль останньої неоднозначна. Яскравим є приклад, коли французька армія володіла слабкою кавалерією і перемогла битву при Гросс-Гершені. Виставивши армію загальною кількістю близько 100 тис. осіб (при 5 тис. кавалерії) проти 70 тис., з яких 25 тис. були кавалерією, французи здобули перемогу [1, с. 217]. Питання про артилерію, чисельність якої постійно зростала, в міру облеґшення і вдосконалення, мало важливу вагу у військовому мистецтві. Крім того, Бонапарт, у якого була потужна армія, завжди рухався за наявності сильного авангарду. Це зумовлювалося тим, що чисельність армії була досить великою, як правило, понад 100 тис. осіб, і просто доводилося пристосовувати бойові сили до місцевості і ситуації, бойового порядку, а це зумовлювало певну ускладненість прийняття і віддачі рішень [1, с. 232]. Крім того, дивізія кількістю 10-12 тис. чол. у якості авангарду

дезорганізує відступ противника, є більш мобільною частиною, ніж вся армія, і відтягує час наступу противника на певний час.

Прораховуючи стратегію оборони, Наполеон розумів, яку трагедію для бою може становити роз'єднаність військ, які обороняються, бо якщо б під Лейпцигом французький імператор роз'єднав союзників, це б погіршило їхнє становище [1, с. 324]. Бонапарт навіть вдався в 1813 р. до маневру демонстративної оборони біля Рейну, що не дозволило союзникам переправитися через річку, і вони затрималися на 6 тижнів, які були досить цінними для французького війська [1, с. 383].

Таким чином, питання про військове мистецтво французького імператора і полководця Наполеона Бонапарта є одним з ключових у праці пруського теоретика К. фон Калузевіца. Незважаючи на те, що автор займав протилежну позицію щодо Наполеона, він відзначав досить високий рівень майстерності військового діяча та висвітлює неоднозначність його військової кар'єри. Його здобутки залишили слід у історії війни Європи початку ХІХ ст.

Використані джерела та література

1. Клаузевиц К. О войне. – М.: Госвоениздат, 1934. – 650 с.
2. Свечин А. А. Стратегия. – М.: Воениздат, 1927. – 265 с.
3. Свечин А. Клаузевиц. – М., 1935. – 288 с.
4. Снесарев А. Е. Жизнь и труды Клаузевица – М.: Кучково поле, 2007. – 384 с.

Ганна Конська

*Науковий керівник: к.і.н., асист. Нечаєва-Юрійчук Н. В.
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*

“Силова дипломатія” Наполеона Бонапарта у переговорах з Англією та Росією у 1806 р.

Серед численної когорти європейських політичних та військових лідерів кінця XVIII – середини XIX ст. постає Наполеона Бонапарта (1769 – 1821) займає особливе місце. Він постає перед нами як державний діяч, полководець, законотворець та літератор. Водночас, не варто забувати і про дипломатичний хист Наполеона та його вміння шляхом переговорів досягати бажаних результатів. Однак, варто зауважити, що в основі такої успішної зовнішньополітичної діяльності Наполеона лежала далеко не демократична тактика, яка отримала назву “силова дипломатія”.

Метою даної розвідки є спроба аналізу методу “силової дипломатії” Бонапарта в переговорах з Англією та Росією у 1806 р. Даний період характеризується активізацією боротьби за панування у Східному Середземномор’ї, посиленням суперечностей між організаторами антифранцузьких коаліцій – Англією та Росією. Суперечки спалахнули навколо балканського питання.

На сучасному етапі розвитку та розбудови дипломатичних відносин між різними країнами світу “силова дипломатія” не втратила своєї актуальності. І до сьогодні окремі держави світу застосовують подібні методи, незважаючи на те, що історичний досвід довів ефективність силових засобів лише в короткостроковій перспективі. На думку автора, дана тема залишається актуальною як з точки зору результатів “силової дипломатії” Наполеона Бонапарта, так і з позицій розгляду подій сучасності.

Серед чималої кількості джерел та літератури, присвяченої постаті Наполеона Бонапарта та його діяльності, варто виокремити праці, що безпосередньо стосуються даної теми. Так, у своїй монографії “Російсько-англійські відносини і проблеми Середземно-

мор'я” наукова співробітниця Інституту історії Московського державного університету А. М. Станіславська розкрила зміст терміну “силова дипломатія” крізь призму внутрішньо- та зовнішньополітичних змін у країнах та їхньої боротьби за панування в Середземномор’ї [5].

Професор Дипломатичної академії Міністерства закордонних справ Російської Федерації В. Г. Сироткін у своїй науковій праці “Дуель двох дипломатій. Росія і Франція у 1801 – 1812 рр.” охарактеризував протистояння двох лідерів – Наполеона I та Олександра I [4].

Радянський дослідник В. К. Грачов у статті “Політика Наполеона I у східному Середземномор’ї. Від Пресбурга до Тільзиту (1806 – 1807)” проаналізував витоки суперечностей між Францією, з одного боку, та Англією і Росією, з іншого [1].

Своє бачення проблеми подає й київський дослідник О. Захарчук. Його робота “Франція, Англія та Росія: питання про “силову дипломатію” Наполеона Бонапарта” присвячена англо-французькому протистоянню у 1806 р., спробам кожної зі сторін схилити шальки терезів на свій бік та встановити новий світовий порядок [2].

Серед джерельної бази варто виокремити “Вибрані твори” Наполеона Бонапарта. Попри суб’єктивний характер, “Вибрані твори” розкривають істинні цілі Наполеона, яких він прагнув досягти завдяки методам дипломатичного тиску [3].

Для “силової дипломатії” Наполеона було характерним використання різноманітних методів політико-дипломатичного тиску, зокрема, лестоців, шантажу, підступності [2, с. 42]. Це чинилося, головним чином, для залякування противників та прискорення процесу їх капітуляції.

Подією, яка передувала використанню Наполеоном силового тиску на дипломатичні представництва Англії та Росії у 1806 р., стало укладення 26 грудня 1805 р. Пресбургського миру з Австрією, яка входила до складу третьої антифранцузької коаліції (разом з Англією та Росією). Остання капітулювала перед наполеонівською Францією [1, с. 9].

Могутня на морі Англія також не могла протистояти Франції на суходолі. Ситуація склалася не на користь Росії: країна залишилася без

союзників. Це розв'язало руки Наполеону у боротьбі за території Східного Середземномор'я. Крім того, імператор прагнув реваншу після ганебної поразки Франції у битві з англійським флотом біля м. Трафальгар (21 жовтня 1805 р.) [2, с.44].

Таким чином, один із стратегічних елементів “силової дипломатії” Наполеона – роз'єднати своїх противників, щоб згодом розбити їх поодинці, – був недалекоим до реалізації. Розпочалася підготовка французьких делегатів на чолі з Талейраном (міністром закордонних справ Франції) до сепаратних переговорів з дипломатичними представниками Англії та Росії [4, с. 38]. Здійснюючи сепаратні переговори з представниками кожної країни, Франція намагалася підірвати російсько-англійський союз.

Переговори Франції з Англією (розпочалися у червні 1806 р.) з самого початку зайшли у безвихідь. Вимоги англійців були проігноровані дипломатичними представниками Франції. В інструкції Талейрану Наполеон недвозначно зазначав: “Мальта і Сицилія під контролем англійців будуть непрохідним бар'єром для морських зв'язків Франції із Адріатикою та Константинополем. Англія повинна покинути Мальту або відмовитися від вимог збереження Сицилії за Фердинандом IV” [3, с. 686].

Опір англійців змусив Наполеона вдатися до використання “силової дипломатії” знову. Цього разу – у переговорах з Росією. В російських урядових колах надавали великого значення переговорам із Францією. Для їх проведення до Парижа був направлений досвідчений дипломат П. Убрі. Однак, Талейран з самого початку одержав від Наполеона вказівку – жодних поступок не робити [4, с.127].

Тактика шантажу та погроз Наполеона спрацювала. Російський представник Убрі під силовим тиском Талейрана підписав 20 липня 1806 р. договір з Францією, абсолютно не вигідний для Росії. Остання втрачала свої позиції у Східному Середземномор'ї [2, с. 44]. Як наслідок, Росія опинилася в повній ізоляції.

Після підписання російсько-французького договору Наполеон розпочав силовий тиск на Англію. Він був переконаний, що англійці, не маючи підтримки з боку Росії, погодяться з усіма вимогами Франції

стосовно долі Неаполітанського королівства. У зв'язку з цим він писав брату Жозефу: “Ви матимете найкраще королівство у світі та дуже допоможете мені стати господарем Середземного моря, що становить головну та постійну мету моєї політики” [3, с. 688].

На розв'язання ситуації значним чином вплинула обстановка у Європі. У конфлікт втрутилася Пруссія, незадоволена господарюванням Наполеона у Німеччині. Дипломатичні представники Пруссії пішли на зближення з Росією. Пруссія та Росія створили союз, спрямований проти Франції. Як наслідок, договір Росії з Францією втрачав будь-яке значення [5, с. 397]. Водночас, російський уряд добре розумів, що настав час знову піти на зближення з Англією. До осені 1806 р. Росія, Англія, Пруссія та Швеція створили четверту антифранцузьку коаліцію, розуміючи неможливість боротьби проти наполеонівської Франції поодиночі.

Отже, дипломатична стратегія Наполеона Бонапарта, побудована на методах силового тиску, зазнала провалу. Наполеону не вдалося шляхом використання “силової дипломатії” поставити на коліна ані Росію, ні Англію та розв'язати головне питання – французького лідерства у Східному Середземномор'ї.

Використані джерела та література

1. Грачев В. К. Политика Наполеона I в Восточном Средиземноморье. От Пресбурга до Тильзита (1806 – 1807) // Ученые записки Рязанского государственного педагогического института. – Рязань, 1959. – Т. 90. – С. 5-25.
2. Захарчук О. М. Франція, Англія та Росія: питання про “силову дипломатію” Наполеона Бонапарта // Питання нової та новітньої історії. – Вип. 42. – К., 1996. – С. 42-49.
3. Наполеон. Избранные произведения. – М., 1956. – 743 с.
4. Сироткин В. Ф. Дуэль двух дипломатий. Россия и Франция в 1801 – 1812 гг. – М., 1968. – 457 с.
5. Станиславская А. М. Русско-английские отношения и проблемы Средиземноморья (1798 – 1807). – М., 1962. – 502 с.

Юрій Костенюк

Науковий керівник: д.і.н., проф. Сич О. І.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Герцогство Варшавське в планах Наполеона

Міжнародна політика Франції наприкінці XVIII ст., а також Французька революція справили значний політичний вплив на польський народ, що був розділений між трьома державами континенту: Австрією, Пруссією та Росією [4, с. 2].

Польська шляхта, бажаючи відновити Польщу в територіальних рамках 1772 р., у зовнішньополітичній царині орієнтувалася на Францію. Визвольні гасла Французької республіки та її боротьба з державами-учасницями поділів Речі Посполитої спонукали польських політичних діячів сподіватися, що з допомогою Франції їм вдасться відновити незалежність Польщі [5, с. 13-17].

Битва під Фрідландом 14 червня 1807 р. вирішила хід війни європейських держав четвертої коаліції проти Франції на користь останньої. Почалися мирні переговори в Тільзиті. Саме тут вирішувалася доля польських територій, які за третім поділом Польщі ввійшли до складу Пруссії і були захоплені французькими військами [3, с. 103].

За умовами Тільзитського миру створювалося Варшавське герцогство, що становило лише 13% колишньої території Речі Посполитої і нараховувало 2,6 млн. жителів. У липні 1807 р. Наполеон надав даним польським землям конституцію, за якою герцогство ставало конституційною монархією [1, с. 1].

Титул князя отримав саксонський король Фрідріх-Август. Він, у свою чергу, був членом Рейнського Союзу, створеного Наполеоном під своїм протекторатом. Фактично, герцогство було під контролем французького імператора, а саксонський король виступив у цьому плані політичною маріонеткою [4, с. 42].

У плани Наполеона не входило відновлення повної незалежності Польщі. Фактично, в Тільзиті вирішувалося: в політичному впливі якої

держави перебуватимуть дані польські землі? Завдяки дипломатичному хисту Наполеона, дане питання було вирішене на його користь – князівство було поставлене в пряму залежність від Франції.

Французький імператор досяг своєї мети: новоутворене князівство стало форпостом для Франції на сході Європи та джерелом використання людських і економічних ресурсів. Про успіх Наполеона свідчать встановлені 10 травня 1808 р. “байонські суми” загальною сумою 20 млн. франків, на які претендувала Франція. Ці гроші призначалися для забезпечення необхідним провіантом армії герцогства та трьох польських полків, що відправилися на війну до Іспанії. Також було створено 30-тисячний військовий корпус, що розташовувався на території герцогства [5, с. 80-81].

Польське державне утворення стало, по суті, префектурою, яка постачала для Франції військо і провіант. За рахунок даних територій було послаблено Пруссію. Франція здобула зручний плацдарм для військових дій проти Росії чи Австрії [4, с. 43].

До створення герцогства негативно поставилася Австрія, яка вважала факт його створення небезпечним для свого геополітичного становища. Тому його ліквідація стала одним з найважливіших стратегічних завдань Австрії [2, с. 22].

Нова французько-австрійська війна почалася у квітні 1809 р. Наполеон вирішив не використовувати герцогство у війні ні як допоміжну ударну силу, ні як плацдарм для нападу на Австрію, щоби не ускладнювати відносин з Росією. Варшавське герцогство повинно було виступити “яблуком розбрату” між Росією, Австрією та Пруссією.

Проте плани дещо змінилися під час військових дій 1809 р., чого не очікували ні Франція, ні Австрія. Стратегічна перевага виявилася на боці Наполеона. Він скористався успіхами поляків, які захопили Західну Галичину, та приєднав дану територію до герцогства. Перемога під Ваграмом визначила хід війни 1809 р. на користь Франції, що мало важливе значення для подальшого розвитку політичної ситуації на континенті. Французькі війська змогли краще закріпитися в Східній Європі, Австрія перестала відігравати роль

стратегічної суперниці для Франції. При цьому питання про роль Варшавського герцогства змістилося зі сфери французько-австрійських відносин у сферу французько-російських суперечностей [1, с. 23].

Після перемоги Франції у війні 1809 р. в її зовнішньополітичних відносинах з Росією настала явна криза. Наполеон розумів, що система міжнародних відносин, створена в Тільзиті, поступово розвалюється.

У період 1809-1810 рр. французький імператор не бажав втрачати союз між Росією і Францією. В цьому випадку Варшавське герцогство виступило предметом торгу та вмілого шантажу з боку Наполеона, який хотів оженитися на сестрі російського царя, що дало б йому змогу заснувати власну династію. Він обіцяв, що в разі вдалого сватання, він дасть А. Коленкуру дозвіл на підписання конвенції про Польщу, в якій мало йтися про те, що відновлення незалежності Польщі не буде. Проте шлюбні переговори не принесли жодного результату.

Напередодні війни з Росією на європейському континенті сформувалася нова розстановка політичних сил. Питання щодо становища герцогства було суперечливим через те, що у війну мали бути втягнуті всі держави-учасниці поділів Речі Посполитої, а самі поляки, підтримка яких для Франції стане важливою у військово-стратегічних планах, повинні були брати безпосередню участь у війні.

В період 1810-1812 рр. головним завданням французького правління на польських землях стало зміцнення боєздатності герцогства, налагодження розвідки та посилення наполеонівської пропаганди серед населення. Фактично, велися всі приготування для перетворення Варшавського герцогства у військовий аванпост для подальшого наступу на російські території. Для військових приготувань імператор Франції виділяв щорічно 1 млн. франків та переправляв зброю. Проте Наполеон і напередодні війни, і під час перебування польських військ у Росії в 1812 р. не пішов на відновлення незалежності Польщі, тому що це суперечило його планам про укладення союзу з Австрією і Пруссією, спрямованого

проти Росії. Тому імператор Франції не хотів загострювати відносини між Францією, з одного боку, і Австрією та Пруссією, з іншого.

З початком у червні 1812 р. французько-російської війни в герцогстві Варшавському проводилася масштабна мобілізація всіх наявних людських і матеріальних ресурсів для боротьби проти Росії. Загалом, у складі французької армії перебувало не менше 120 тис. поляків, які разом з Наполеоном дійшли до Москви та воювали проти російських військ. З січня 1813 р. Наполеон, розуміючи неминучу поразку у війні проти Росії, почав відступ. Тоді ж у землі Варшавського герцогства почали входити російські війська.

Отже, створивши Герцогство Варшавське, Наполеон прагнув досягнути певні політичні і дипломатичні цілі. Щоб остаточно не розсваритися з Росією і Австрією, Наполеон створив герцогство, яке складалося з польських земель, що входили до складу Пруссії. Він виявився хитрим дипломатом, який за допомогою нечітких обіцянок змусив поляків воювати проти Росії та не зв'язав себе прямими обіцянками перед польським народом.

Французький імператор зберіг можливість різного трактування польського питання і не прагнув вирішити його. Це питання було основним засобом впливу на Австрію, Пруссію та Росію – основних суперниць Франції у Східній Європі. Варшавське герцогство дало змогу Наполеону розширити гегемонію Франції у Східній Європі та виступало “козирною картою” та засобом ведення вдалої дипломатичної політики, за допомогою якої можна було укласти вигідний союз, залучити необхідні ресурси та створити зручний військовий плацдарм.

Використані джерела та література

1. Ададуrow В. В. Польське питання у французько-австрійських відносинах епохи наполеонівських війн: Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 1997. – 24 с.
2. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Пер. з пол. М. К. Кірсенка – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 16-24.
3. Манусевич О. Я. Нариси з історії Польщі. – К., 1954. – С. 95-109.
4. Тарле Е. В. Наполеон. – М.: Воениздат, 1941. – С. 42-50.
5. Федосова Е. И. Польский вопрос во внешней политике Первой империи во Франции. – М., 1980. – 170 с.

М.К. Агінскі: мары аб незалежнасці

Напярэдадні паходу Напалеону на Расею, сучасная тэрыторыя Беларусі, былая Літва, а ў той час – заходняя частка Расійскай Імперыі, апынулася ў сферы цікавасці адразу абедзвюх дзяржаў – Расеі і Францыі. Апошняя, упэўненая ў тым, што непрыязнае стаўленне большасці насельніцтва былой Рэчы Паспалітай паспрыяе пераходу яго на бок Банапарта, усю сваю дыпламатычную моц накіравала на падтрыманне нацыяналістычных, у прыватнасці антырасейскіх настрояў. Рыхтуючыся да вайны, Напалеон надаў значную ўвагу ідэалагічнай падрыхтоўцы ўварвання ў Расію. Ён узмацніў створанае яшчэ Дырэкторыяй “Бюро па кантролі за грамадскай думкай”, захаваўшы яго пад кантролем міністэрства паліцыі, на чале якога з пачатку 1799 г. (яшчэ да перавароту 18 брумера) стаяў беспрынцыповы інтрыган Жозэф Фуше. Гэты геній буржуазнага палітычнага вышуку вельмі прыдаўся Напалеону. З аднаго боку, ён аблытаў усю Францыю сеткай платных паліцэйскіх інфарматараў, у тым ліку і ў войскі, завёў тысячы дасье на “падазронных”, увёў адмысловую картатэку на ўсіх незадаволеных банапартысцкім рэжымам. З іншай – праз падпарадкавання ў 1800 г. “Бюро па кантролі за грамадскай думкай” друк і выдавецтва актыўна ўплываў на настроі думак у сваёй краіне і за мяжой, ствараючы ў газетах ці заказных і добра аплачваных паліцыяй улётках выява квітнеючай пад скіпетрам дынастыі Банапартаў Францыі [5]. У 1808 г. у Парыжы падчас тыльзіцкага “звязу” Францыі і Расіі Ж. Фуше адкрыта выказаў “маладому сябру” цара графу В. П. Качубею напалеонаўскую праграму ўплыву на розумы. “Людзмі і дзяржавамі з гэтага часу (пасля Французскай рэвалюцыі) нельга кіраваць пастарому”, бо “грамадская думка існуе, і гэта асвечанае меркаванне. Гэта не тое, што ў ранейшыя часы. Грэбаваць грамадствам нельма”.

Грамадская думка – гэта не толькі газеты, часопісы і ўлёткі, гэта тэатры, салоны, гутаркі на вуліцах і т. д. Але гэтай грамадскай думкай трэба кіраваць, калі кожны ўрад, падкрэсліў Фуше, “жадае спаць на матрацах, а не на багнетах”. “Ведамства Фуше” сапраўды напярэдадні вайны закінула ў Расію нямала пракламацый пра “волю” – скасаванне прыгоннага права, нібы ідучай разам з “вялікім войскам” [5]. Ідэі волі хутка распаўсюдзіліся па ўсіх абшарах Расійскай імперыі, у тым ліку і ў Літве. З зайздрасцю літвіны – былыя мешканцы Рэчы Паспалітай – глядзелі на суседку Польшчу, дзе ў 1807 г. імператар Францыі Напалеон Банапарт, захапіўшы частку польскіх земляў, стварыў Герцагства Варшаўскае. Галавой герцагства Напалеон прызначыў саксонскага караля Фрыдрыха Аўгуста. Менавіта ў процівагу гэтаму расійскі імператар Аляксандр I у красавіку 1811 г. даручыў падрыхтаваць праект узнаўлення ВКЛ у складзе Расійскай імперыі. Так на палітычнай арэне з’яўляецца постаць Міхала Клеафаса Агінскага, выбітнага сына Беларусі, сёння больш вядомага як аўтар знакамітага паланэза ля-мінор “Развітанне з Радзімай”. Не глядзячы на тое, што Міхал Клеафас успрымаўся некаторымі даследчыкамі як чалавек, які не пагрэбаваў служыць Расійскай імперыі, якая крывёй заліла яго радзіму, мы паспрабуем не ўжываць занадта крытычных ацэнак. Бо, нават той факт, што ў 1810 г. у Пецярбургу ён атрымаў званне сенатара, не зашкодзіў яму назаўжды застацца патрыётам Радзімы.

Жыццё Міхаіла Клеафаса Агінскага было насычана драматычнымі падзеямі. Гэта вельмі цікавая асоба, дыпламат, надзвычайны пасланнік сваёй краіны ў Галандыі. Ён жа дэпутат чатырохгадовага сойма (1788 – 1792 гг.), які карыстаўся аўтарытэтам і папулярнасцю сярод магнатаў і шляхты за тое, што падтрымаў прагрэсіўную канстытуцыю 3 мая 1791 г. [3, с. 196]. Як вядома, яна давала магчымасць польскаму, літоўскаму, беларускаму і ўкраінскаму народам далучыцца да агульнаеўрапейскага шляху развіцця буржуазнай дэмакратыі і культуры (у тым ліку і палітычнай). Заўважым, што гэта другая ў свеце дэмакратычная канстытуцыя пасля паўночна-амерыканскай, але ў адрозненне ад яе ўведзеная

бяскроўна. Вакол яе гуртаваліся лепшыя людзі Рэчы Паспалітай, у тым ліку і Беларусі. Рэакцыйныя здраднікі-магнаты выступілі супраць канстытуцыі 3 мая. Іх падтрымала руская імператрыца Кацярына II і яе саюзніца Прусія. Сумесна яны ўвялі свае войскі на тэрыторыю Рэчы Паспалітай, каб дапамагчы Таргавіцкай канфедэрацыі, якая ў 1792 г. выступіла супраць канстытуцыі 3 мая. І здарылася так, што пасля перамогі Таргавіцкай канфедэрацыі М. К. Агінскі эмігрыраваў у Прусію. А калі ён праз нейкі час прыехаў на радзіму, маёнткі яму вярнулі, але з умоваю ўступіць у Таргавіцкую канфедэрацыю. У гэты час (1793) М. К. Агінскі быў дэпутатам Гродзенскага сойму, дарэчы, апошняга ў незалежнай Рэчы Паспалітай. У 1793-1794 гг. займаў пасаду падскарбія вялікага літоўскага (міністра фінансаў). Падчас паўстання 1794 г. на чале з Т. Касцюшкам на тэрыторыі Польшчы, Літвы і Беларусі, ад якога пачынаецца шляхецкі вызваленчы рух у нашым краі, М. К. Агінскі знаходзіцца ў складзе новай улады ў Літве і на Беларусі. Ён сфарміраваў за свой кошт батальён конных егераў, камандаваў імі ў некалькіх бітвах. Нават сам напісаў бадзёры марш паўстанцаў (1794 г.). Са сваім атрадам М. К. Агінскі двойчы спрабаваў прабіцца ў Мінскую губерню, каб падняць там паўстанне, але быў адбіты моцнымі заслонамі царскіх войскаў. Пасля ён змагаўся і супраць прускіх войск у раёне Варшавы. Аднак паўстанне 1794 г. было падаўлена. Расея, Прусія і Аўстрыя канчаткова падзялілі тэрыторыю Рэчы Паспалітай у трэці раз. У 1795 г. Заходняя Беларусь, Валынь, Літва (без Занямоння) і Курляндыя (Заходняя Латвія) былі далучаны да Расійскай імперыі.

Пасля задушэння паўстання (1794) М. К. Агінскі зноў эмігрыраваў. Жыў ён у Вене, Венецыі, Парыжы. Менавіта ў гады эміграцыі, М. К. Агінскі пазнаёміўся і з Напалеонам, што ў далейшым і абумовіла яго скептычнае стаўленне да абяцанняк з боку Банапарта. Знаёмства з імператарам адбылося 2 снежня 1797 г. Падчас гэтай сустрэчы М. К. Агінскі граў Банапарту свой “Марш для легіёнаў”. У той жа час Агінскі пазнаёміўся і з Талейранам, які абяцаў Міхалу падтрымку, калі ён накіруецца ў Берлін [2, с. 68]. У 1802 г. Агінскі вярнуўся на бацькаўшчыну і жыў пэўны час у маёнтку Залессе каля

Смаргоні. Падчас наступных вандровак з сям’ёй па Еўропе ў 1807-1810 гг., ён зноў сустракаецца з Напалеонам – першы раз у Венецыі, а другі – у Парыжы, у доме Марысі Валеўскай. Цягам гэтай кароткай сустрэчы Агінскі вядзе размову з маршалам Дзюрокам, які разважае пра незалежнасць Рэчы Паспалітай як пра ілюзію. Таму Агінскі цалкам пераконваецца ў марнасці спадзяванняў атрымаць сапраўдную незалежнасць ад французай. Але мара аб незалежнасці ўсё ж не пакідае яго [2, с. 81-82].

Аляксандру I якраз і быў патрэбны чалавек, які б карыстаўся папулярнасцю і аўтарытэтам сярод дваранства беларускіх і літоўскіх губерняў. Імператар звярнуў увагу на знатнасць, багацце, палітычныя сувязі і ўплывы, высокароднае паходжанне, творчыя здольнасці і славалюбства графа Міхала Клеафаса. М. Агінскі і ягоныя аднадумцы, якія расчараваліся ў Напалеона, спадзяваліся, што менавіта расейскі імператар утворыць аўтаномнае Вялікае Княства Літоўскае ў складзе будучай федэратыўнай Рэчы Паспалітай. У Вільні, Магілёве і Віцебску М. К. Агінскі неаднаразова сустракаўся з Аляксандрам I, падчас адной з сустрэч, імператар загадаў Міхалу Клеафасу падрыхтаваць праект аўтаноміі ВКЛ. 15 (27) траўня 1811 г. граф Агінскі прадставіў цару запіску пра палітычную ролю і значэнне “польскага пытання” для Расеі і Францыі [1]. Граф Агінскі раіў аперэдзіць Напалеона ў яго плане аднаўлення Польшчы і адзначаў, што “ліцвінам было б радасна насіць імя свайго краю і карыстацца тым жа самым правам, якое захавана ў Расеі калмыкам, казакам, фінам і іншым плямёнам”. “Арганізаваўшы гэтыя восем губерняў паводле мясцовых асаблівасцяў краю і характару жыхароў і, спыніўшы злоўжыванні, якія праніклі ва ўнутранае кіраванне гэтай правінцыі, Ваша Імператарская Вялікасць прыдбае ўдзячнасць жыхароў і атрымае на заходняй мяжы Вашай імперыі апору больш надзейную, чым усе крэпасці і войскі, што там знаходзяцца, – адзначаў М. К. Агінскі [3, с. 208]. Аляксандр I уважліва выслухаў суразмоўцу і пры развітанні заявіў, што яшчэ неаднаразова будзе мець нагоду паразмаўляць з ім на гэтую тэму. Аднак больш сустрэчаў не было. Магчыма, прыезд у Санкт-Пецярбург графа Ларыстона і пастаянныя заявы Напалеона пра жаданне

захаваць саюз з Расеяй і мірным шляхам вырашаць усе спрэчныя пытанні, а з іншага боку, нежаданне Аляксандра I прыступаць да мерапрыемстваў, якія б маглі паскорыць вайну з Францыяй – вось прычыны, па якіх пераўтварэнні ў “польскіх губернях” былі адкладзеныя. 22 кастрычніка (3 лістапада) 1811 г. М. К. Агінскі падаў Аляксандру I пісьмо з праектам указу аб новай арганізацыі заходніх губерняў [3, с. 212-213], у якім утрымліваўся падрабязны план дзяржаўна-адміністрацыйнага ўладкавання ВКЛ. Ён уключаў 11 асноўных палажэнняў самастойнасці княства. Магчыма, М. К. Агінскі быў толькі асноўным рэдактарам гэтага пісьмовага праекта, а пэўную ролю ў яго падрыхтоўцы таксама адыгралі Ф. К. Друцкі-Любецкі, Казімір і Людвіг Плятэры, Тамаш Ваўжэцкі. Асноўныя прапановы групойкі М. К. Агінскага зводзіліся да ажыццяўлення наступных мерапрыемстваў:

1) утварэнне з Гарадзенскай, Віленскай, Менскай, Віцебскай, Магілёўскай, Кіеўскай, Падольскай, Валынскай губ., Беластоцкай вобл. і Тарнопальскай акругі асобнай правінцыі пад назвай “Вялікае Княства Літоўскае” са сталіцай у Вільні і пад кіраваннем імператарскага намесніка;

2) для кіравання ВКЛ утварыць у Пецярбургу пры імператары Літоўскую канцылярыю пад кіраўніцтвам статс-сакратара аднаго з міністраў, а ў Вільні – Адміністрацыйную раду на чале з намеснікам;

3) прызнанне Статута ВКЛ 1588 г. грамадзянскім законапалажэннем, а польскай мовы – мовай справядства;

4) стварэнне ў Вільні Вярхоўнага безапеляцыйнага трыбунала ў якасці апошняй інстанцыі для вырашэння ўсіх цывільных і крымінальных справаў;

5) замяшчэнне пасадаў у дзяржаўным кіраванні толькі ўраджэнцамі ВКЛ;

6) выдзяленне сродкаў на народную адукацыю і ўтрыманне навучальных устаноў за кошт розных галінаў грамадскіх даходаў;

7) поўная роўнасць ліцвінаў у падаткаабкладанні і спосабах спагнання падаткаў з іншымі губернямі імперыі [3, с. 208-209, 212-213].

Але позняй восенню 1811 г. Аляксандр I канчаткова адмовіўся ад ідэі прэвентыўнай вайны супраць Напалеона. Ён даў зразумець Агінскаму, што не мае часу для ажыццяўлення плана аднаўлення ВКЛ і больш заклапочаны ўзмацненнем ваенных сродкаў для абароны імперыі. Аднак М. К. Агінскі 1 снежня 1811 г. прадставіў яшчэ адну запіску. Адзначаючы неабходнасць адбудовы ВКЛ, ён заўважыў, што пры захаванні міру рэформа будзе насіць выключна ўнутраны характар. А вось у выпадку вайны з Напалеонам яна стане першым палітычным крокам на шляху прыняцця тытула польскага караля. Наступным мерапрыемствам павінна было стаць узнаўленне Канстытуцыі з траўня 1791 г. Гэтыя дзеянні, на думку графа Агінскага, маглі парушыць планы Напалеона і, калі не прадухіліць вайну, то, па меншай меры, затрымаць яе пачатак. Пасля аўдыенцыі М. К. Агінскага 27 студзеня (8 лютага) 1812 г. Аляксандр I больш не згадваў пра аўтаномію заходніх губерняў. Ён па сутнасці адмовіўся ад ідэі аднаўлення і вярнуўся да плана абвяшчэння Польскага каралеўства і заключэння расейска-польскай уніі ў выпадку наступальнай вайны супраць Напалеона. Пасля ад'езду імператара ў Вільню ў красавіку 1812 г. абмеркаванне “літоўскіх праектаў” канчаткова спынілася [4].

Такім чынам, палітычныя задумы М. К. Агінскага і ягоных паплечнікаў засталіся нерэалізаванымі, аднак яны безумоўна адыгралі значную ролю ў карэктыроўцы некаторых прынцыпаў і метадаў унутранай палітыкі расейскага царызму ў заходніх губернях. Таксама дзейнасць Агінскага спрыяла пэўнай кансалідацыі буйных землеўласнікаў заходніх губерняў вакол ідэі адраджэння дзяржаўнасці Вялікага княства Літоўскага.

Выкарыстаны крыніцы і літаратуры

1. Антонаў В. В., Рудовіч С. С., Швед В. В. Агінскага план 1811 // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Мн., 1993. – Т. 1. – С. 31-32.
2. Верамейчык С. І. Міхал Клеафас Агінскі, 1765-1833: продкі, жыццё ў Залессі, нашчадкі (спроба храналогіі). – Мінск: Кавалер, 2008. – 128 с.
3. Грыцкевіч А. Памятныя запіскі М. К. Агінскага Аляксандру I... // Гістарычны альманах “Адраджэньне”. – Мінск: “Універсітэцкае”, 1995.

4. Ерашэвіч А. Палітычныя праекты адраджэння Рэчы Паспалітай і Вялікага Княства Літоўскага ў палітыцы расейскага царызму напярэдадні вайны 1812 г. // Гістарычны альманах. – Гародня, 2002. – Т. 6. – С. 84-96.
5. Сироткин В. Г. Наполеоновская пропаганда в 1812 году // Отечественная война 1812 года – М.: Просвещение, 1988. – 256 с.

Альбіна Лисенко

*Науковий керівник: к.і.н., доц. Сахновський Є. В.
Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича*

Наукові результати єгипетського походу Наполеона Бонапарта

Єгипетський похід Наполеона Бонапарта 1798-1801 рр. останніми роками привертає все більшу увагу дослідників, що засвідчує не тільки актуальність цієї неординарної події, а й певні серйозні напрацювання й досягнення. Зокрема, йдеться про єгиптологію, яка саме відтоді розпочинає свою історію як окрема галузь наукових знань.

Неабиякий інтерес викликає і сам похід Наполеона, адже тривалий час проблема європейського миру та стабільності вирішувалася в складному політичному змаганні провідних країн, що претендували на панування на континенті, намагаючись силою утвердити своє виключне становище. На зламі XVIII-XIX ст. найбільшу активність у цьому плані виявила Франція, що після революції зробила спробу не тільки силовими методами змінити карту Європи, але й поставити континент під свій політичний та економічний контроль. Спроба Франції захопити Єгипет при повному домінуванні флоту Британії на Середземному морі була приречена. Завдяки високим бойовим якостям французької армії та офіцерського корпусу на чолі з Наполеоном протягом кількох років експедиція була порівняно вдалою. Але відрізаність від Франції, боротьба місцевого населення, яке сприймало французів як загарбників, ставила французький корпус у безвихідне становище. Після знищення англійцями французького флоту в битві при Абукірі капітуляція французького корпусу в Єгипті була лише питанням часу [1, с. 57-58]. Проте, єгипетська експедиція Наполеона сприяла зростанню інтересу до стародавньої історії Єгипту.

У цій статті ми торкнемося лише наукових результатів єгипетського походу Наполеона, оскільки в потоці сучасної літератури даний аспект висвітлений неповно. Зокрема, найбільш

дискусійним і понині залишається питання про внесок в зародження і розвиток єгиптології.

Варто зазначити, що у XVIII ст. в Європі спостерігався значний інтерес до давньоєгипетської цивілізації, свідченням чого є низка праць європейських мандрівників (Ж. Анвіль, К. Нібур, Ф. Норден, Д. Грейвс). Проте вони, як правило, мали суто описовий характер, тому їх авторів можна вважати лише попередниками нового покоління єгиптологів, які здійснили справжню революцію в дослідженні давньоєгипетської цивілізації [4, с. 69-70].

Саме в цьому контексті є актуальною спроба звернутися до офіційної мети та завдань єгипетського походу, що передбачали всебічне вивчення Єгипту для подальшого управління країною (цим пояснювалася велика група французьких вчених). Менш відомий той факт, що в усій своїй діяльності, спрямованій на завоювання Єгипту, Наполеон опирався на працю графа де Вольнея “Подорож до Єгипту та Сирії”, яка є надзвичайно важливою в плані відомостей про Схід [2, с. 110-111]. Однак масштаб і характер даного дослідження явно виходив за рамки вузької цілі – завоювання Єгипту і організації на цій території французької колонії, що свідчить про особисті міркування та інтереси Наполеона. Підтвердженням даної думки є свідчення Бонапарта, зроблене вже на о. Святої Єлени: “Час, який я провів у Єгипті, був найкращим у моєму житті, тому що він був присвячений ідеальному” [4, с.273].

У 1798 р. за ініціативи Н. Бонапарта було створено Комісію наук і мистецтв, до якої входили представники різних галузей науки, а саме: К.Л. Бертолле, Д.В. Денон, Н.Ж. Конте, Г. Монж, Ж. Фур'є. У спогадах учасників експедиції зазначалося: “Ми не знали, куди нас поведе Бонапарт, але ми всі хотіли, щоб він нас повів” [4, с. 274].

Одразу після перших перемог Наполеона був заснований Єгипетський інститут (фр. Institut d'Egypte) в Каїрі (близько 35 учасників). В рамках інституту були створені 4 секції по 12 членів: математики, фізики, літератури та мистецтв. Головні завдання установи оголошувалися в другій статті декрету від 22 серпня 1798 р., а саме:

1. Поширення і пропаганда знань про Єгипет;
2. Дослідження, вивчення і публікація фактів, які стосуються природи, господарства та історії Єгипту, та низка практичних завдань, сформульованих самим Наполеоном для потреб армії.

29 серпня 1798 р. в Каїрі вийшов у світ перший номер друкованого органа інституту Єгипту – газета “Кур’єр Єгипту” та літературний, політико-економічний журнал “Єгипетська декада”. У першому випуску даного журналу зазначалось: “Завоювання Єгипту не повинно бути корисним для Франції в єдиному відношенні, а повинне принести користь також науці і мистецтву... Журнал, який ми створюємо, є виключно літературним. Жодні новини, політичні дискусії не знайдуть тут місця, однак буде прийнято все, що із галузі науки, мистецтва, законодавства, моралі та релігійних інститутів...” [3, с.289 – 291].

Протягом трьох років французькі вчені всебічно вивчали та досліджували країну, зібрали величезну кількість предметів єгипетської старовини. Однак у подальшому розвитку єгиптології зіграв величезну роль Розеттський камінь, знайдений французьким лейтенантом П.Ф. Бушаром. Дана пам’ятка цікава тим, що написана староегипетськими ієрогліфами, єгипетським демотичним письмом та давньогрецькою мовою койне. Подальше дослідження Єгипту пов’язане з ім’ям французького вченого Франсуа Шампольйона, який, користуючись трьохмовним надписом і порівнюючи грецький та новоегипетський тексти з ієрогліфами староегипетської мови, визначив 15 знаків, які виявились ключем до їх розуміння. Подальші його праці “Нарис ієрогліфічної системи давніх єгиптян” та “Єгипетська граматики” стали загальним надбанням та сприяли подальшому активному вивченню єгипетської ієрогліфічної писемності та розвитку єгиптології [3, с. 321- 326]. З 1810 р. почався випуск праці “Опис Єгипту” (фр. Description de l’Egypte), або “Зібрання спостережень, які були зроблені в Єгипті під час експедиції французької армії” (випущено бл. 12 томів таблиць, 24 томи тексту та 3 тис. малюнків). Унікальність даної праці полягає не тільки в її обсязі і

навіть не в інтелекті тих, хто її уклав, а у ставленні авторів до предмета свого дослідження. Саме “Опис Єгипту” поклав початок становленню єгиптології як окремої історичної дисципліни [2, с. 114].

Наполеонівська експедиція сприяла виникненню цілого ряду текстуальних праць, від Шатобріанових “Подорожніх нотаток” до Ламартінової “Подорожі на Схід” та Флоберової “Саламбо”, в тій-таки традиції були написані й Лейнові “Звичаї та побут сучасних єгиптян”. Всі ці твори об’єднує їхнє текстуальне ставлення до Сходу. Мистецька або текстуальна робота була не єдиним результатом наполеонівської експедиції. Варто згадати про Ренанову працю – “Порівняльна система й загальна історія семітських мов”, яка відзначена премією Вольнея, та геополітичний проект, найвідомішими реалізаціями якого були Суецький канал Фердинанда де Лесепа та англійська окупація Єгипту в 1882 р. [2, с. 119]. Отже, після походу Наполеона в Єгипет, Європа розширила масштаби свого сприйняття Сходу та вдосконалила прийоми аналізу його реалій через видання орієнталістських текстів [2, с. 37].

Таким чином, похід Наполеона до Єгипту відіграв дуже важливу роль у розвиток науки, перш за все єгиптології, яка завдяки єгипетській експедиції опинилася в центрі наукових пошуків і забезпечила світ багатьма кваліфікованими кадрами, розвинутою сіткою навчальних і наукових центрів, хорошою організацією і технічними можливостями.

Використані джерела та література

1. Перминов П. Бонапарт в Эгипте, или Недолгое царствование султана эль-Кебира: исторический очерк // Азия и Африка сегодня. – 1984. – № 3. – С. 55-58.
2. Саїд Е.В. Орієнталізм. – К.: Основи, 2001. – 511 с.
3. Томсинов В.А. Краткая история египтологии. – М.: Вече, 2004. – 319 с.
4. Тарле Е. В. Избранные сочинения. Наполеон. – Т. 2. – М.: Соцэкгиз, 1939. – 351 с.

Юлія Мариніна

Науковий керівник: к.і.н., доц. Кіреєва В. О.

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Спогади Ш.-М. Талейрана як джерело вивчення Французької революції

Історію творять видатні особистості. Від їхніх дій залежить майбутнє держави. Шарль-Моріс Талейран, діючи на світовій арені, справив величезний вплив на хід подій у вирішальні історичні моменти. Постать Талейрана є уособленням тих історичних зрушень, які відбувалися в його епоху. В даному аспекті актуальним постає питання висвітлення Ш.-М.Талейраном у своїх спогадах подій Французької революції кінця XVIII століття.

Дослідженням постаті Ш.-М.Талейрана займався Е. В.Тарле, який обмежив свою працю передусім наполеонівським періодом, реставрацією і посольством старого дипломата в Лондоні уже під час Липневої монархії у Франції, і не мав за мету “надати досить вичерпну картину подій” [4, с. 9]. В книзі Ю. В. Борисова знаходимо детальний аналіз ролі і діяльності Талейрана у внутрішній та особливо зовнішній політиці Франції під час революції. Автор особливо увагу приділив дослідженню діяльності “донаполенівського” Талейрана.

Дослідження діячів французької революції, зокрема, Ш.-М. Талейрана не втратило своєї актуальності та потребує подальшого наукового аналізу.

Характеризуючи передумови революції, Талейран вважав, що в період, який передував революції, їй можна було завадити лише двома способами. В Генеральних штатах потрібно було “для кожного стану встановити таку кількість депутатів, яка була б заповнена найбільш помітними за становищем представниками. Потім потрібно було обмежити або право обирати, або ж право бути обраним, таким чином, щоб вибір обов’язково впав на цих осіб. Можна було також (і це був би найкращий засіб) замінити обидва перших стани палатою перів, яка складалась би з єпископів і голів

аристократичних сімейств... а вибори обмежити третім станом, який би утворив окрему палату” [3, с. 108].

Уже в перші тижні після початку засідань Талейран ясно бачив, що третій стан переважаючий, сильніший за два інших і в Генеральних штатах, і в суспільстві, а тому, як він сам казав, “залишилось лише одне розумне рішення – поступитися до того, як до цього примусять силою, і поки ще можна було поставити це собі в заслугу”. Він і зайняв таку позицію – друга народу, ворога привілеїв, захисника пригноблених.

Талейран твердо знав, що старий режим потребує трансформації шляхом реформ, яких вимагала буржуазія. Але зробити це потрібно було, на його думку, “самим”: уряд повинен був робити справу буржуазії, не випускаючи кермо із рук. Для Талейрана революційний процес був із самого початку (і залишився до кінця днів його) повністю неприйнятним, ворожим, згубним [4, с. 14].

Між 1789 і 1791 рр. поміркована буржуазія, діючи тепер уже через Установчі збори, приступила до гігантських раціоналістських реформ у Франції [3, с. 95].

В спогадах Талейран засуджує діяльність Національних зборів: “зачаровані химерними ідеями рівності і суверенітету народу, збори здійснили тисячі помилок” [3, с. 119].

Талейран вважав, що “при прояві хоча б невеликого вміння в період, коли революційні ідеї ще не поширились серед народу, і коли те, що пізніше було названо революційними інтересами, ще не існувало, народ відрікся б від доктрини зборів і засудив би їх домагання... тоді було б дуже легко їх розпустити” [3, с. 118].

На кінець 1791-1792 рр. Французька держава розпочала підготовку до військового конфлікту з європейськими країнами (Австрією та Прусією). З цього приводу Талейран зауважує: “тодішній уряд... відчував, що для королівської влади було б корисно впливати на головні європейські двори в тому сенсі, щоб вони не готувались до війни і роззброювалися. Керівники Законодавчих зборів, відомі під ім'ям жирондистів, вимагали цього кроку, так як вони були впевнені, що уряд короля на це не йтиме” [3, с. 123].

У складний історичний період (боротьба яacobінців та жирондистів, встановлення яacobінської республіки та в подальшому диктатури) Талейран виїздить з країни і перестає бути активним учасником революційних подій. У зв'язку з цим він вказує, що, внаслідок його відсутності у Франції в найстрашніші роки революції, він не знав деталей тих подій – “...я ледь міг вловлювати здалеку їх основні риси. Крім того, я занадто часто старався відвести погляд від цих огидних картин... Ми ще зберегли пам'ять про царювання Генріха IV, про царювання Людовіка XIV, а події вчорашнього дня стають сумнівними для тих самих людей, які брали в них якусь участь: швидко змінюючись, вони самі майже стирають спогади, які від них залишаються” [3, с. 125].

Характеризуючи політичне становище Франції, Талейран зазначає, що “всередині була партія, яка прагнула до зміни існуючого порядку”... Чим? Це залишилось невідомим і цього не можна буде дізнатися, адже ця нечисленна партія складалася із республіканців – прихильників конституції та Конвенту.

Громадянська війна продовжувала спустошувати сільську місцевість на заході, тому що майже у всіх містах господарями становища були республіканці. Війна ця була для уряду скоріше докучлива, ніж небезпечна.

Слова “Республіка”, “Свобода”, “Рівність”, “Братерство” були написані на всіх стінах, але того, що відповідало цим поняттям, не можна було знайти ніде. Починаючи з вершини влади і до її низів, вона була довільна за своїм походженням, складом і своїми діями. Все було насильно, а, отже, ніщо не могло бути міцним” [3, с. 141].

В добу Директорії, ставши міністром зовнішньої політики, Талейран “брав хабарі з Пруссії, брав з Іспанії, брав з Португалії, брав із Сполучених Штатів, брав з колоній і метрополій, з Європи і з Америки, з Персії і Туреччини; брав з усіх, хто так чи інакше залежав від Франції”. Так, писали, що за 1779-1799 рр. Талейран отримав більше 13,5 мільйонів франків золотом... Але ж ці перші два роки були, можна сказати, лише дитячою грою порівняно з подальшими

роками панування Наполеона над всією Європою, – коли Талейран продовжував залишатися міністром” [4, с. 26].

Основні зовнішньополітичні ідеї, висунуті Талейраном, враховуючи умовність будь-якої історичної аналогії, можна було б тепер назвати принципами невтручання у внутрішні справи інших країн (відмова від територіальних захоплень, взаємна співпраця на основі двосторонніх і багатосторонніх угод) [1, с. 69].

Одночасно зі швидким наживанням величезних сум, Талейрана турбували й інші питання. Він не бажав повернення Бурбонів, “тому що... розумів, наскільки не вигідна і небезпечна для нього реставрація” [4, с. 27].

В спогадах Талейран зазначає, що “потрібно було мати тимчасового державця, який би міг стати ним довічно і, насамкінець, спадковим монархом. Питання полягало в тому, чи мав Бонапарт всі необхідні для монарха риси; він беззаперечно мав ті якості, які були необхідні, щоб знову привчити до монархічної дисципліни Францію, яка ще зберегла пристрасі до революційних доктрин; ніхто не був наділений цими рисами такою мірою, як він...” [3, с. 150].

Буржуазія шукала в своєму середовищі диктатора, здатного придушити рух як роялістів, так і революційних мас народу, та успішно продовжувати в інтересах буржуазії завойовницькі війни [2, с. 242].

Дні 18 і 19 березня 1799 р. віддали Францію в руки Бонапарта. Республіка закінчилась військовою диктатурою. А через одинадцять днів після перевороту Бонапарт призначив Талейрана своїм міністром зовнішніх справ [4, с. 33].

Характеризуючи політику Бонапарта, автор спогадів вказує, що “не задовольняючись обмеженням впливу партій, він прагнув повернути їх на свій бік і до певної міри досягнув цього. Приналежність до колишньої еміграції або до колишнього якобінства не слугувала перешкодою. З метою ізоляції Людовіка XVIII і позбавлення його видимості королівського значення, яка надавалась йому численною еміграцією, він дозволив багатьом емігрантам повернутися до Франції. Він використовував і тих, і інших, наближаючи їх до себе.

Якобінці забули свою неприязнь до одноосібної влади; емігранти стали менше шкодувати про перехід цієї влади в інші руки.

Незважаючи на тривалі революційні заворушення, промислові галузі отримали у Франції великий розвиток, у них було вкладено багато капіталів. Для досягнення повного внутрішнього добробуту потрібна була лише безпека, а загальна думка у Франції зводилась до того, що Бонапарт надав її” [3, 155].

Отже, спогади Шарля-Моріса Талейрана є цінним джерелом вивчення історії Франції епохи кінця старого режиму, революції, імперії, реставрації, липневої революції, монархії Луї-Філіпа. Мемуари містять важливі деталі, глибокі зауваження та оцінки як осіб, так і подій.

Використані джерела та література

1. Борисов Ю. В. Шарль Морис Талейран / Ю. В. Борисов. – М.: Междунар. отношения, 1989. – 328 с.
2. Джеджула К. О. Історія Франції / К. О. Джеджула. – К.: Вид-во “Радянська школа”, 1954. – 655 с.
3. Мемуари. Ш.-М. Талейран / [вступ. ст. Е. В. Тарле; пер. С. и Л. Фейгин]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1997. – 416 с.
4. Тарле Е. В. Талейран / Е. Тарле // Мемуари. Ш.-М. Талейран / [вступ. Е. В. Тарле; пер. С. и Л. Фейгин]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1997. – С. 9–76.
5. Хобсбаум Э. Французская революция / Е. Хобсбаум // Век революции. Европа 1789–1848 / [пер. с англ. Л. Д. Якуниной]. – Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 1999. – С. 80–112.

Павло Мацюта

Науковий керівник: д. і. н., проф. Шкляж Й.М.

Миколаївський національний університет

ім. В.О. Сухомлинського

Дипломатія Росії в Османській імперії на зламі XVIII-XIX століть крізь діяльність дипломата В.С. Тамари (1797-1802)

Міжнародна ситуація в Європі наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. вимагала від провідних країн континенту вести активну дипломатію заради захисту своїх інтересів. Потреба в такій надзвичайній активності була викликана наслідками революційних подій у Франції (1789-1799) та діяльністю Наполеона Бонапарта, яка представлена цілою епохою наполеонівських війн (1800-1815). Це повністю стосувалося й Російської імперії. Вона, реалізуючи свою дипломатію в Європі, протягом усього XVIII століття мала постійно озиратися на Туреччину – через споконвічну загрозу військового конфлікту. У кінці століття знову постало питання про забезпечення тилу Росії з боку Порти. До Константинополя вирушає дипломат В.С. Тамара.

Василь Степанович Тамара (1740-1813) – виходець з родини козацького полковника на Полтавщині. На службі дипломатичного відомства Росії він пройшов шлях від перекладача до дипломатичного представника імперії в різних державах (Венеції, Грузії, Персії, Османській імперії). Він підтримував товариські відносини з видатними російськими діячами, у тому числі з графами братами Воронцовими – Олександром Романовичем (1741-1805) і Семеном Романовичем (1744-1832). З ними В. Тамара вів тривалу переписку (починаючи з 1770-х рр.). Ці листи ввійшли до відомого “Архіву князя Воронцова” [1, с. 233-260], що видавався у 1870-1895 роках Петром Бартьєвим (1829-1912). Про життя та діяльність В. Тамари, на жаль, відомо мало. Вивчення матеріалів вказаного “Архіву” дає змогу не лише краще дослідити життєпис Василя Степановича, а й побачити проблеми міжнародної дипломатії, які існували під час його місії в

Стамбулі, у важливий момент російсько-турецьких взаємин та буремного часу наполеонівських війн.

А час був непростим. У квітні 1796 р. генерал французької Директорії Наполеон Бонапарт розпочав завойовницькі походи в Центральній Європі. Під контроль Франції перейшла Північна Італія. Після таких успішних дій французи звернули увагу, зокрема, на Середземноморський регіон. Російська дипломатія оцінювала перемоги Наполеона як загрозу її інтересам в Європі, на Балканах, Близькому Сході. Після цих успіхів французів могли настати окупація Константинополя, Балкан, чорноморських проток. Останнє мало пряму загрозу для Північного Причорномор'я [2, с. 129]. Такого повороту подій в Росії не могли допустити. У Петербурзі розуміли, що назріла необхідність захистити свої інтереси в Османській імперії, а, за нагоди, залучити султана до чергової антифранцузької коаліції (Австрія, Англія, Росія, Королівство Обох Сицилій). Із цим завданням до Стамбула прибував В. Тамара, призначений послом у травні 1797 р.

Василь Степанович Тамара прибув до султанської столиці в момент напруженої ситуації у Східному Середземномор'ї. Наполеон у 1796-1797 рр. захопив Північну Італію та змусив Австрію просити миру. Перша антифранцузька коаліція розпалася. Французькі кордони наблизилися до турецьких Балкан. У Стамбулі сумнівалися в тому, як треба реагувати на нові зміни в Європі. З одного боку, ще з XVII ст. продовжував існувати франко-турецький альянс, з іншого – султан і його уряд не знали, як себе поводити з новою республіканською Францією. Довго міркувати не довелося. Влітку 1798 р. французька армія на чолі з Наполеоном вторглася до Єгипту. Розпочався Єгипетський похід (1798-1801).

Ця подія стала поворотною для російсько-турецьких відносин. 14 серпня 1798 р. В. Тамара у своєму листі писав: “Старых друзей своїх, турков, Франция трактует гораздо хуже, нежели новых. Какое странное коварство в нападении на Египет!” [1, с. 247]. Зараз складно сказати, що звучить в словах дипломата: наївність чи риторика про підступний напад французів. Адже єгипетська експедиція була

частиною наполеонівської кампанії проти англійців. Тож біля пірамід передусім велася боротьба між цими двома одвічними ворогами.

Втім, напад Наполеона так налякав Порту, що вона згодилася піти на створення оборонного союзу з Росією, який був укладений 23 грудня 1798 р. терміном на 8 років [3, с. 500-502]. Варто зазначити, що Василь Степанович у листі до С.Р. Воронцова від 27 грудня згадує про значну роль в укладенні союзу свого попередника на дипломатичному терені (теж українця за походженням) В.П. Кочубея [1, с. 248]. Очевидно, події в Єгипті були більше каталізатором російсько-турецького зближення, аніж його передумовою.

Після оформлення союзу на Середземному морі почав діяти російський флот спільно з турецькою ескадрою під загальним командуванням віце-адмірала Ф.Ф. Ушакова. Кораблям союзників вдалося на початку 1799 р. відібрати у французів Іонічні острови, які раніше належали Венеції. Оскільки Венеціанська республіка була ліквідована внаслідок італійського походу Наполеона 1796-1797 рр., постало питання про визначення долі звільнених островів.

Врегулюванням даної проблеми стали займатися в Стамбулі. У листі від 16 червня 1799 р. Тамара писав О.Р. Воронцову: "... Ныне начал я дело об учреждении в островах, прежде бывших Венецких, правления, по воле Государя, весьма противной цели Турков...". При цьому дипломат зазначив, що перед ним стояло завдання не допустити утворення нової васальної для султана держави "на подобии Валахии и Молдавии". А 1 листопада повідомляв, що справа островів рухається за складеним у Петербурзі планом [1, с. 250].

23 березня 1800 р. Тамара інформує про завершення роботи над врегулюванням статусу Іонічних островів [1, с. 252]. Архіпелаг підпадав під подвійну протекцію Росії та Порту, нове державне утворення отримало назву Республіка Семи Островів. Невдовзі у зв'язку із змінами зовнішньополітичного курсу імператора Павла I (намітилося зближення з Бонапартом) та поразкою австрійців, які вийшли з війни, російський флот восени того ж року повернувся до Чорного моря.

Загальновідомо, що Наполеон влітку 1799 р. залишив Єгипет і вирушив до Франції рятувати Республіку від її поразок в Європі. Французькі війська залишилися під командуванням генерала Клебера. А після його вбивства їх очолив генерал Мену. Ці французькі головнокомандувачі в Єгипті змогли утримувати країну під протекторатом Франції. Тому англійці приймають рішення у 1801 р. разом із турецькими силами вибити французів, не чекаючи їх “добровільної” капітуляції.

В. Тамара уважно стежив за подіями в Єгипті та інформував про них і настрої в Константинополі. Так, за його спостереженнями (лист від 1 березня 1801 р.) Порта не бажала втручання англійських сил у єгипетські справи, а якщо до цього справа дійде, була б не проти поразки британців від французьких вояків. Крім того, як повідомлялося в листі від 16 травня, у французів протягом весни була можливість здійснити евакуацію, не вступаючи у великі бої з англійським десантом, адже покійний Павло I “...целые три месяца держал в недействии Турков и чрез них Англичан...” [1, с. 256]. Проте влітку французи капітулювали.

Наступного 1802 р. В.С. Тамара був відкликаний до Росії. Місія цього дипломата завершилася успішно. Завдяки його старанням в укладенні союзницького договору та створенні лояльного державного утворення в Іонічному морі (Республіка Семи Островів), Росії вдалося досягти найвищого впливу на Босфорі за все XVIII століття. Зрозуміло, що успіхи Тамари не були одноосібними. Їм сприяла діяльність цілої плеяди російських полководців і дипломатів. Василь Степанович є представником тієї когорти діячів, яка, будучи під тінню воронцових, суворових, ушакових, забезпечувала реалізацію великодержавної політики та славилася правління свого монарха.

Використані джерела та література

1. Архив князя Воронцова. Книга двадцатая: Бумаги графов А.Р. и С.Р. Воронцовых. – М., 1881. – 520 с.
2. Ермолаев И.П., Иванов Ю.Н., Мухамадеев А.И. и др. История России. Часть 3. – Казань: Казанский гос. ун-т, 2007. – 152 с.
3. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Том XXV. 1798-1799. – СПб., 1830. – 935 с.

Йоахім Мюрат – “великий маршал” Наполеона

“Я ніколи не бачив людини хоробрішої, рішучішої та блискучішої за нього під час кавалерійських атак. Мюрат був хоробрим, побачивши ворога, і тоді він, можливо, був найхоробрішим у всьому світі” – ось так про маршала Франції говорив сам Наполеон Бонапарт. Також досить цікавим є опис майбутнього маршала та неаполітанського короля, поданий Рональдом Делдерфілдом: “В образі цього красивого чоловіка було щось таке, що справляло враження на кожного. Його спосіб самовираження був настільки самобутнім, що в молодості, як і, в принципі, набагато пізніше, його навіть вважали фігляром, але коли мова йшла про те, щоб приборкати норовливого коня чи кинутись на вишикувані до бою каре піхоти, в його образі нічого смішного вже не знаходили. Над ним можна було сміятись і називати сумішшю павліна з клоуном, але не захоплюватись ним в бою було просто неможливо. Сидячи в сідлі, так як це дано лишень небагатьом, з тріпочучим на вітрі волоссям кольору воронячого крила, він виглядав і поведився так, наче щойно влетів сюди галопом зі сторінок якого-небудь лицарського роману XIV століття”.

Йоахім Мюрат народився 25 березня 1767 р. від союзу П'єра Мюра Жорді та Жанни Луб'єр. Наступного дня після народження його охрестили, про що свідчить приходська книга церкви в Ла Бастид-Фортюньєр (сьогодні – Ла Бастид-Мюра), що неподалік від Каора.

Щодо його походження є декілька версій, але сам Мюрат абсолютно не комплексував щодо свого походження і міг, як і маршал Лефевр, сказати: “Мої предки? Їхній рахунок починається з мене!” В батьків Йоахіма народилось одинадцять дітей, Йоахім був наймолодшим [1]. З самого дитинства він був бунтівливим, запальним

хлопчиськом, який обожнював коней та бійки, такий собі “перший хлопець на селі”, який тероризував інших підлітків у Ла Бастид-Фортюньєр. Батьки хотіли бачити свого сина священиком, і тому віддали його вчитися до релігійного коледжу Каора. Після закінчення першопочаткового курсу, Мюрата відправили на продовження навчання в Тулузу до лазаритів. Є декілька версій, чому він вирішив стати військовиком, але 1787 рік остаточно визначив подальший життєвий шлях Йоахіма. Саме тоді він полишає навчання та вступає рядовим до кавалерійського полку, що саме проходив через Тулузу. Батьки не були в захваті від вчинку сина [3].

Згодом полк, де служив Мюрат, перевели до Каркансону, після чого він був відправлений до Селести. Там його перейменували в 12-й Шампанський полк. Йоахім добре себе зарекомендував у полку, особливо завдяки вмінню прекрасно поводитися з кіньми. Невдовзі молодий чоловік стає квартирмейстером. Але в той передреволюційний рік у армії відчувались суперечності серед настроїв. У Селесті спалахнув бунт, де був замішаний Мюрат, але до кінця не відома його роль в ньому, в результаті — звільнення з армії. Так як батько відмовився давати сину гроші, Мюрат був змушений вступити до “бакалійного закладу” в Сен-Сері, і це допомогло йому стати досить відомим. Кантон Монфокон, до якого відноситься Ла Бастид, вибирає Йоахіма своїм представником на святкуванні Федерації 14 липня 1790 р. Згодом він домогся свого повернення до розквартированого в Селесті полку, там він – простий солдат. Далі — потрапив до конституційної гвардії, що охороняла короля. Вона в основному складалася з молодих роялістів. Мюрат 4 березня вийшов із рядів гвардії і повернувся до свого полку. 15 травня 1792 р. Мюрат повторно отримав звання квартирмейстера. Через чотири місяці він став поручиком, 14 квітня 1793 р. Мюрат — капітан і ад’ютант генерала д’Юрре, а 1 травня того ж року — командир ескадрону. Будучи прихильником якобінської партії в період Терору, Йоахім після скинення Робесп’єра опинився в доволі складному становищі. Адже всі згадали його вкрай революційні погляди та спроби отримати схвалення якобінських керівників. У результаті, Мюрата

усувають з посади. Він вирушив до Парижу, в пошуках призначення [1].

Вдала допомога Мюрата Наполеону в придушенні заворушень у подальшому тісно пов'язала цих двох людей. Бонапарт на знак вдячності робить його своїм ад'ютантом, а 2 лютого 1796 р. – командиром бригади. Але відносини між ними ніколи не були дружніми. Досить точно ці взаємини характеризує Ж. Тюлар: “Упродовж всього життя вони не відчувають один до одного симпатії. Непереможна зневага Наполеона, офіцера, який отримав військову освіту, до Мюрата, що вибився з солдатських рядів, усвідомлення переваги артилериста над кавалеристом. Різні темпераменти за цілісності характерів і взаємної самолюбної ранимості не сприяють покращенню їхніх відносин. Щоразу Мюрат буде поступатись, аж до того дня, коли вирішить, зрештою, діяти сам” [3].

Мюрат вирушив разом з Наполеоном до Італії, згадка про нього в офіційних документах з'явилася 15 квітня 1796 р. (він відзначився в битві біля Дего). З цього часу Йоахім розгортає шир. та успішну діяльність в Італії. Зокрема, 5 вересня він відзначився біля Лавісі, Сан-Джорджіо, Борджетто та ін. Побачивши безстрашність Мюрата, Наполеон вирішив взяти його в Єгипетську експедицію, про яку Йоахім не знав до самого її початку. І в цьому поході Мюрат не перебував осторонь від бойових дій.

Під час державного перевороту 18 брюмера 1799 р. (9 листопада 1799 р.) Мюрат не тільки підтримував Наполеона, а ще й став однією з головних фігур даної події, адже різними способами переконував солдатів підтримувати Наполеона.

18 січня 1800 р. Мюрат та його мати, з одного боку, і мати та брати неповнолітньої Кароліни Бонапарт – з іншого, підписують шлюбний контракт. Через два дні відбулось весілля Кароліни та Йоахіма.

Друга італійська кампанія відзначилася для Мюрата захопленням П'яченци, битвою біля Маренго. У серпні 1803 р. Мюрат повернувся до Парижа, де отримав великі почесті та гроші. Цьому

немало посприяла Кароліна [2]. В 1806 р. він став Великим герцогом Клеве та Берга, потім у 1808 р. – командувачем армією в Іспанії, де перебував у якості намісника Наполеона, і в тому ж році став Неаполітанським королем. Здійснилася мрія його дружини. З цього часу починає назрівати розкол між Францією та Неаполітанським королівством, адже Мюрат панічно переживає через можливість втрати трону та шукає різні способи його збереження, навіть іде на підписання в 1814 р. договору з Австрією щодо спільних дій проти Франції. Після падіння Імперії та зречення Наполеона в квітні 1814 р., Мюрат іще сильніше шукає союзників, готовий виступити навіть проти Австрії. Внаслідок необдуманих дій 1815 р. Мюрат втрачає трон, намагається повернутись на нього через народне повстання. Його спіткала невдача та арешт. Суд призначив йому смертну кару. В останній день свого життя Мюрат написав листа дружині. В ньому він попросився з дружиною та дітьми і попросив вибачити його та не проклонати [3].

Ось так закінчив своє життя один із видатних маршалів часу Наполеона. І хоча досить часто його називають неуком та любителем театральності, свою істинну винятковість Мюрат демонстрував на полі бою, спонукаючи солдатів до перемог. Маршалом він став тоді, коли Наполеон, прийшовши до влади, привів з собою своїх маршалів, в тому числі і його. 26 маршалів Першої імперії у Франції є неймовірним феноменом в історії. Це була плеяда військово-командувачів, які піднялись із народних низів, виключно завдяки своїм здібностям і незалежно від роду, протекції чи примхи монарха. Саме таким є був Йоахім Мюрат, який, не будучи ні політиком, ні стратегом, був просто непереможним на полі бою, відважним натхненником війська.

Використані джерела та література

1. Захаров С. Маршал Мюрат [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://adjutant.ru/fr-march/murat.htm> (18.11.2011 р.).
2. Троицкий Н. А. Маршалы Наполеона // Новая и новейшая история – 1993. – № 5. – С. 166-178.
3. Тюлар Ж. Мюрат или пробуждение нации. – М., 1992 – 382 с.

Ольга Обершт

Науковий керівник: к.і.н., доц. Скорейко Г. М.
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Італійський похід 1796-1797 років у світлі мемуарів Наполеона Бонапарта

Італійський похід 1796–1797 років відноситься до епохи революційних воєн Французької республіки, створеної в результаті революції 1789 р. Починаючи з 1792 р., республіка вимушена була вести безперервні війни, обороняючись від всієї реакційно-монархічної Європи. До початку 1796 р. частина ворогів Французької республіки вийшла з війни; продовжували боротьбу Австрія, підтримана деякими німецькими князівствами, і більша частина італійських держав. Серед ворогів Французької республіки була Росія, але російські війська участі у воєнних діях не брали.

Грандіозність подій, які ознаменували італійську кампанію 1796-1797 рр., засвідчують власні записи полководця, командуючого Італійською армією Наполеона Бонапарта. Війна 1796 р. розгорталася в Південній Німеччині і Північній Італії. Протягом 1793-1794 рр. Бонапарт перебував у Італійській армії на посаді начальника артилерії і за цей час добре вивчив склад цієї армії та театр війни. В 1796 р. Бонапарт був призначений командувачем Італійської армії.

Мемуари Наполеона свідчать, що основою його стратегії і тактики був наступ. Навіть у ситуаціях, коли йому доводилось оборонятися, ця оборона перетворювалася в серію різких, рішучих контрударів. Дії Наполеона переконували, що не територія, фортеці, географічні вигоди, а армія противника є головним об'єктом впливу. Наполеон підштовхував ворога до вирішальної битви – але не нерозважливо, а завжди отримавши декілька переваг: перехоплення шляхів відступу, обхід з флангів, “обхід в часі” (утримувати до вирішального моменту солідні резерви).

Щодо мови, якою написані мемуари, то вона досить не-вигадлива. Справа не в їх літературному стилі, який часом нагадував

поверхневі звіти про кампанії, що публікувалися в паризьких газетах, вичищених імператорськими цензорами. Справа в іншому – в подіях, про які йде мова, і ці події виправдовують стиль мови.

Мемуари Наполеона писані головним чином від “третьої особи”. Ця форма, з одного боку, давала йому змогу вільніше відповідати опонентам, з іншого – за зовнішньою завісою об’єктивності вона дає читачу величезний досвід спілкування з особою самого автора. “Мемуари” написані відповідно до постійного руху задумів, які характеризують його життя. Величність свого призначення усвідомлювалась Наполеоном не менш гостро, ніж, наприклад, Олександром Македонським. Адже “Він” в тексті Бонапарта інколи виростає до розмірів сили, далеко переважаючої будь-які індивідуальні здібності [1, с. 6].

Опис своєї кампанії Наполеон I Бонапарт починає з географічного опису Італії, з розповіді про стан різних італійських держав у 1796 р. Він подає дані про території, кількість населення, військові сили, укріплення та їх стан, флот Сардинського королівства, Генуезької республіки, Республіки Лукка, Австрійської Ломбардії, Венеціанської республіки, Великого герцогства Модена, Тоскани, папських володінь, Неаполітанського королівства, Корсики (на той час була під владою Англії), Мальти (островом володів орден Св. Іоанна Єрусалимського). Отже, Наполеон зробив висновок, що у лавах військ італійських держав могло налічуватися до 160 тис. осіб. Цю кількість солдатів можна було легко збільшити до 300 тис. осіб. Італійські армії були сильніші піхотою, ніж кавалерією. За винятком п’ємонтців, оскільки ці солдати не мали великої цінності [1, с. 48].

Хоча театр воєнних дій і охопив територію Генуезької республіки, але, безперечно, завдяки своїм укріпленням, самій Генуї вдалося дотриматися нейтралітету. Інші держави Північної Італії, такі як Парма, Модена, Тоскана, Лукка і Венеція, хоча їх уряди і співпрацювали з Австрією, все ж не брали участі у війні, а тому вважали себе нейтральними. Що стосується держав Південної Італії, то відносини між папою і Французькою республікою були надто напруженими [2, с. 15].

Перший бій Італійської кампанії, про який Наполеон подає відомості у своїх мемуарах, відбувся біля Монтенотти. Свої записи він починає з плану кампанії. Розуміючи, що Сардинський король у 1796 р. володів усіма фортецями біля всіх перевалів, які вели до П'ємонту через Альпи, і що дороги не дозволяли вести з собою облогову артилерію, Наполеон вирішив обійти Альпи і вступити до Італії через гору Сан-Джиакомо – найнижчу точку Альп і Апеннін. Морський порт і фортеця Савона могла в такий спосіб слугувати опорним пунктом для армії. Проникаючи до Італії через Савону, Кадибону, Каркаре і Борміду, можна було відділити сардинську армію від австрійської, адже це створювало однакову загрозу Ломбардії і П'ємонт. П'ємонтцям було вигідніше прикривати Турин, а австрійцям – Мілан.

27 березня 1796 р. Бонапарт прибув до Ніцци. Оглядаючи війська, Наполеон проголосив промову, яка породила істинний ентузіазм і зробила його кумиром своєї армії: “Солдаты! Вы раздеты и голодны; правительство вам много задолжало; дать вам оно ничего не может. Ваше терпение, ваше мужество, которое вы проявили среди этих скал, удивительны, но они не дают вам славы, которая озарила бы вас своим блеском. Я поведу вас в самые плодородные равнины мира. Богатые провинции, большие города будут в вашей власти; вы там найдете почести, славу и богатство. Солдаты Италии! Неужели у вас неостанет храбрости и упорства?” [1, с. 53]. 9 квітня, прибувши до Савони, головнокомандувач армією вирішує приступити до виконання плану, перейти в наступ.

Описуючи подальші події, Наполеон звертає увагу на противника – полководця Больє, та сили, які були під його командуванням: Головну австрійську армію, Австрійський союзний корпус під командуванням генерала Коллі, сардинські війська, також підзвітні Коллі. Він подає дані про кількісний склад армії, їх розташування. В огляді військ і тактиці супротивника Наполеон наводить власне розуміння причин, які породили певний розвиток подій, що свідчить про його безперечні здібності стратега й тактика: “На первый раз эти распоряжения кажутся очень разумными, но, если разобратся в

условиях местности, то становится ясно, что Бюлье разбросал свои силы потому, что между его центром и левым флангом не было путей сообщения, кроме идущих позади гор”[1, с. 52]. Такий висновок Бонапарт робить, коли Бюльє розділив армію на три частини, які відповідно мали обороняти лінію рік Стура і Танаро, почати наступ на Монтенотте, рушити на Вольтрі для прикриття Генуї.

Битву під Монтенотті Бонапарт висвітлює стисло. Це ж стосується й наступних бойових зіткнень, які склали наступ Італійської армії через Апенніни (квітень – середина травня 1796 р.). Характерним є те, що у своїх мемуарах Бонапарт подає життєписи осіб, які так чи інакше вплинули на хід подій італійської кампанії: начальника штабу італійської кампанії Берт'є, генерала Массена, генерала Ожеро, генерала Сер'юр'є; звертає увагу на їх військовий хист, володіння ситуацією, стратегію та тактику і, що цікаво, ставлення солдат до кожного з них. Так, наприклад, Массена “пренебрегал дисципліною, погано заботился о хозяйственно-административной части и по этой причине был мало любим солдатами” [1, с. 73], Ожеро “совсем не имел образования, не умел вести себя, ум его был ограниченным, но среди солдат он поддерживал порядок и дисциплину и был ими любим” [1, с. 73].

Про Італійський похід Наполеон оповідає буквально по днях. Так, записам про повстання в Павії (24 травня 1796 р.) передують розповідь про зміну опорного пункту, результати проведених у Ломбардії днів [1, с. 75]. Далі подаються дії самого ж Наполеона, спрямовані на відновлення спокою в Павії, причини повстання. В ході оповіді ми дізнаємось про серію битв на території Венеціанської республіки (травень 1796 р.).

В своїх записах про Італійський похід Бонапарт велику увагу приділяє дипломатичним відносинам. Так, переговори 1797 р. складають низку дипломатичних зносин: з Генуезькою республікою, сардинським королем, з Папою, з Неаполітанським королівством, Циспаданською та Транспапанською республіками, з Граубюнденом і Вальтеліною.

Таким чином, мемуари Наполеона Бонапарта органічно поєднують у собі відтворення об'єкта авторської уваги, тобто подій, ситуацій, людей, та спрямування головного інтересу на власну постать. Останнє засвідчує велика кількість прямої мови в тексті: “Скажіть своєму генералу, – заявив ему Наполеон, що я даю ему восемь минут срока для того, чтобы сложить оружие” [1, с. 73]. Проте, слід пам'ятати, що Бонапарт складав свої мемуари через 15-20 років після подій, які він описував, і до того ж у відповідь на критичні зауваження щодо окремих його дій під час кампаній, якими він керував. Тому він не міг бути досить об'єктивним і писати без упереджень. Ось чому ми повинні користуватися мемуарами Наполеона з обережністю і більше довіряти свідченням інших сучасників подій.

Використані джерела та література

1. Наполеон. Воспоминания и военно-исторические произведения / Пер. с франц. – СПб.: АОЗТ “СБА”, 1994. – 702 с.
2. Клаузевиц К. Итальянский поход Наполеона Бонапарта 1796 года. – М.: Воениздат, 1939. – 230 с.

Наталія Перетяцько

Науковий керівник: к.і.н., доц. Топка Р.В.

РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

Порівняльна характеристика французького законодавства з прав жінок до та після Наполеона

Протягом багатьох століть в соціально-економічній і політичній сферах Франції домінували чоловіки. Хоча спосіб життя представниць соціальних верств істотно відрізнявся, в цілому, жінки залишалися юридично неповноцінними громадянами своєї країни.

З початком процесу індустріалізації, домашня робота стала суто жіночим обов'язком, оскільки через промисловий переворот вона втратила свій продуктивний характер. Чоловік наприкінці XVIII ст. залишився єдиним годувальником сім'ї. Таким чином, чоловікові відводилася сфера громадського життя, а жінки опинилися в ролі хранительки сімейного вогнища.

Проте, французькі жінки прагнули рівності з чоловіками. У Франції ще до початку Великої французької революції виникли жіночі революційні клуби, члени яких брали участь у політичній боротьбі. Але французька Конституція 1791 р. відмовила жінкам у виборчому праві. Того ж року Національним зборам була представлена Декларація прав жінки і громадянки, підготовлена Олімпією де Гуж, в якій містилася вимога визнання повного соціального і політичного рівноправ'я жінок. Під час Великої Французької Революції вперше було дозволене розлучення.

Параграф 7 Конституції 1791 р. вказував на те, що “Закон відтепер розглядає шлюб лише як цивільний договір” [3, с. 51].

Наполеонівський кодекс, який введено указом Наполеона від 21 березня 1804 р., [1, с. 112] не заохочував розлучення, хоча сам імператор у 1809 р. розлучився зі своєю дружиною Жозефіною і одружився вдруге на Марії-Луїзі Австрійській [2, с. 430].

Кодекс зменшив кількість підстав для розлучення до 3-х.

Першою підставою могло стати засудження в злочині, що тягне за собою тілесне покарання або втрату цивільних прав; другою – жорстокість у сім'ї; третьою ж – подружня невірність.

Незважаючи на те, що розлучення дало жінкам більшу свободу, юридичне становище чоловіка і дружини все одно залишалось нерівним.

У 1795 р. жінкам Франції заборонили з'являтися в громадських місцях і на політичних зборах, а у 1804 р. імператор Наполеон видав указ, який оголошував, що жінка не має жодних цивільних прав і знаходиться під опікою у чоловіка.

Під час революції спостерігалася тенденція до зрівнювання жінок в правах з чоловіками в сімейному та суспільного життя. Було здійснено ряд реформ, спрямованих на зміцнення сім'ї і зрівнювання хлопчиків і дівчаток у деяких майнових питаннях. Закони 8 і 15 квітня 1790 р. гарантували дітям обох статей рівні права успадкування, а за Декретом від 20 вересня 1792 р. жінка отримувала право виступати свідком у цивільних актах і брати на себе майнові зобов'язання при укладанні угод [3, с. 74].

Як тільки в суспільстві встановилася стабільність, старі патріархальні установи взяли гору над ідеями рівноправності статей в цивільній сфері. Прагнення повернутися до колишніх ідеалів знайшло відображення в поступовому скасуванні багатьох положень, які зрівнювали жінку з чоловіком, і завершилося прийняттям Цивільного кодексу 1804 р., який позбавив жінок всіх цивільних, майнових і сімейних прав. Особливо закон обмежив права жінок, які вступили в шлюб. Заміжня жінка втрачала самостійність у вирішенні правових питань.

Жінка, яка перебувала у шлюбі, була визнана не здатною до вчинення будь-якої юридичної операції без дозволу суду або чоловіка: жінка не мала права виступати в суді, бути свідком у цивільних справах, самостійно розпоряджатися заробітною платою.

Фактично Цивільний кодекс допускав емансипацію жінок тільки поза шлюбом, оскільки дівчина і вдова мали однакові права (майнові, цивільні та ін.), що й чоловік.

У роки Великої французької революції були прийняті закони, що поліпшували правове становище жінки. Так, у 1790 р. було скасовано право першородства та чоловічу перевагу. Закони 8 і 15 квітня 1790р. гарантували дітям обох статей рівні права успадкування. У 1791 р. було прийнято закон про жіночу освіту. Декретом від 20 вересня 1792 р. жінка отримувала право виступати свідком у цивільних справах і брати на себе майнові зобов'язання при укладенні угод. У квітні 1794 р. Конвентом був прийнятий закон, спрямований на полегшення розлучень. Але вже в роки термідоріанської реакції ці завоювання були істотно урізані.

Кодекс Наполеона 1804 р. різко обмежує цивільні права французьких жінок, ставлячи їх у залежність від чоловіка в положеннях про родину, шлюб, розлучення, батьківську владу, майно. Статті Кодексу закріпили уявлення про те, що дружина є власністю чоловіка. Одружена жінка була визнана нездатною до вчинення будь-якої юридичної угоди без дозволу суду або чоловіка: жінка не могла виступати в суді, бути свідком у цивільних справах, самостійно розпоряджатися заробітною платою.

Фактично Цивільний кодекс допускав емансипацію жінок тільки поза шлюбом, оскільки дівчина і вдова мали ті ж права (майнові, цивільні і т.д.), що і чоловік. Однак, виходячи заміж, жінка потрапляла під опіку (піклування) чоловіка, тобто він здобував над нею безліч прав, виходячи з самого факту шлюбу. З моменту укладення шлюбу майно обох ставало спільним, а опіка над ним доручалася чоловікові. Симона де Бовуар пояснювала це тим, що й у “дворян, і в буржуазії інтереси власності вимагають, щоб нею керував один господар. Дружину підпорядковують чоловікові не тому, що в принципі вважають її неправоздатною. Коли ніяких протипоказань не виникає, за жінкою визнають всю повноту прав. Від феодалізму і до наших днів, заміжню жінку без коливань приносять у жертву приватній власності” [3, с.10].

Проте під впливом успіхів освіти, зміною правових норм, гендерна рівність зростає, а з часом і становище жінок поступово покращується матеріально і духовно. Працю жінок почали

оплачувати в основних сферах виробництва, жінки отримали доступ до міських спеціальностей. Протягом XIX століття були підготовлені умови визнання прав жінок на самостійне розпорядження власністю, на те, щоб обирати і бути обраними законодавчо.

Отже, проблема жіночого статусу в правовому аспекті вирішувалась довго і складними шляхами. Отримавши права власності у другій половині XIX століття, жінки Франції ще довгий час не могли ними скористатися (аж до 1893 р.). Однак, не можемо оминути того факту, що питання про права жінок, взагалі-то, враховувалось. Це виявилось передумовою для того, аби в майбутньому жінка стала повноправним членом суспільства.

Використані джерела та література

1. Боботов С. В. Наполеон Бонапарт – реформатор и законодатель / С. Боботов. – М.: Контракт. – 1998. – 335 с.
2. Манфред А. З. Наполеон Бонапарт / А. Манфред. – М., 1980. – 775 с.
3. Саньяк Ф. Гражданское законодательство Французской революции (1789-1804) / Ф. Саньяк. – М., 1928. – 374 с.

Микола Попович

*Науковий керівник: к.і.н., доц. Суровцев О. А.
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*

Гвардія Наполеона у битві під Ватерлоо (18 червня 1815 р.)

Гвардія Наполеона була одним із найбільш прославлених збройних формувань у військовій історії. При цьому, вона помітно відрізнялась від інших подібних гвардійських формувань. Як і в інших монархів, гвардія Наполеона виконувала церемоніальні функції, але головним її завданням була участь у бойових операціях. З часом вона склала помітну частину французької армії, але навіть за таких обставин залишалась особистою охороною Наполеона та забезпечувала охорону всіх вищих чинів французької армії.

За битвою 18 червня 1815 р. під Ватерлоо слідували всі народи Європи. Візиткою цього дня стала участь у битві гвардії Наполеона. Власне сама битва розпочалась об 11:30, проте оборона англо-голландських частин не була прорвана і о 18:00. Підхід пруського корпусу генерала Бюлова ускладнив ситуацію для французької армії. Прусаки завдали удару по правому крилі армії Наполеона. Очікувалось прибуття всієї недобитої армії Блюхера. Саме тут, на правому крилі французьких військ, біля села Планшенуа, вперше в цей день вступила в бій піхота гвардії [2, с. 545; 5, с. 470].

Метою союзників було не просто не допустити наступу наполеонівської армії на Брюсель, але і відрізати їй шлях відступу та повністю її розбити. Для забезпечення тилу французів було необхідно утримати Планшенуа, тому Наполеон вирішив направити сюди Молоду гвардію.

Саме після поразки слабкого корпусу Мутона (близько 7 тис осіб) імператор віддав наказ підкріпити праве крило дивізією Молодої гвардії Дюема (3800 осіб), яка певний час стримувала натиск противника, але від гвардії у них була лише назва і молоді бійці дуже поступались вишколом старим солдатам. Тим не менш,

Блюхер віддав наказ Бюлову за будь-яку ціну зайняти Планшенуа [6, с. 263]. Внаслідок цього сили, вислані на підкріплення правого крила, почали відступати, а тому Наполеон, як і Блюхер, віддав своїм військам аналогічний наказ. Контратака французів була забезпечена двома батальйонами Старої гвардії: першим батальйоном єгерського полку (командир батальйону Коломбан) і другим батальйоном 2-го гренадерського полку підполковника Гользіо. Єгерів у атаку повів генерал Пеле. Одразу бій розпався на окремі сутички. В цій сутичці загони Старої гвардії, маючи за собою підтримку Молодої гвардії [1, с. 119; 6, с. 263] і налічуючи 1100 осіб, громили 6-тисячну бригаду Гіллера (9 батальйонів) та змусили відійти назад 9 інших батальйонів. Це була перша фаза сутички за Планшенуа, адже Бюлов кинув у атаку 3 бригади (27 батальйонів), підтриманих сильною артилерією. Цей натиск стримували все ті ж 2 батальйони Старої гвардії. До 9-ї години вечора гинули захисники Планшенуа, підтримані 2 тис. солдатів Молодої гвардії (в кращому разі), але все ж зумівши паралізувати 18-20 тис. осіб противника Це дало змогу Наполеону продовжити бій з англо-голландською армією [2, с. 552; 5, с. 471-472].

Близько 7-ї години вечора імператор кинув у атаку проти Веллінгтона основні сили своєї піхоти. В цей момент у нього було 12 батальйонів Старої і Середньої гвардії, але один батальйон єгерського полку під керівництвом Дюрінга був залишений для несення варті головної квартири і казни армії. Останнім резервом були батальйони Лубера і Комба. В наступ рушили 9 батальйонів піхоти, але біля ферми Бель-Альянс залишились 3 батальйони [5, с. 472]. Так, в атаку під проводом самого французького імператора пішло 6 батальйонів Середньої гвардії (3 тис. осіб), вишикувані у батальйонні колони [6, с. 266], в якості резерву атаки був поставлений ще один батальйон (Белькур) разом з генералом Роге. Тож в атаку йшло вже 2,5 тис осіб [5, с. 473]. Наполеон повів гвардію на англійську лінію і, як видно, мав особисто очолити атаку. Він закінчив своє звернення до них закликком: "Tout le monde en arriere!" ("За нами весь світ!"). Деякий час він ішов на чолі військ, але коли

вони досягнули Ла-Е-Сент, Наполеон залишився з батальйоном Белькура, а командування передав маршалу Нею [3, с. 280; 6, с. 266].

П'ять батальйонів рухалися глибоким ешеленом. 1-й батальйон 3-го полку гренадерів вів маршал Ней, на чолі також їхав генерал Фріан; зліва за ними йшли 4-й полк гренадерів і 1-й та 2-й батальйони 3-го полку єгерів, які поступово зливалися в один підрозділ і, нарешті, 4-й полк єгерів біля лівого краю. Легендарні генерали [6, с. 266-267] повільно їхали на чолі своїх батальйонів, війська рухалися надзвичайно рівно і красиво [2, с. 552-553; 3, с. 281]. 8 гармат, розставлених між батальйонами піхоти, мали своїм вогнем підтримувати атаку піхоти [5, с. 473].

Веллінгтон готував відсіч, зібравши на плато (Мон-Сен-Жан) 12 тис. піхотинців, 1,5-2 тис. кавалеристів та 50 гармат. А о 19:30 імператор віддав наказ розпочати рішучий наступ; гвардія рушила, а по ній одразу відкрила вогонь артилерія супротивника. Головний батальйон був атакований брауншвейгськими загонами та бригадою Коліна Хелкета. Проте французам вистачило одного батальйону, очолюваного Неєм, Фріаном і Поре де Морваном, щоб знищити в рукопашному бою 4 ворожих піхотних підрозділи і захопити батарею. Але саме в цей момент батальйон був обстріляний з флангу англійською батареєю і контратакований бригадою Детмерса (3 тис. осіб).

Щільний стрілецький і картечний вогонь зупинив 4-й гренадерський полк, але найбільшої шкоди завдано було 3-му єгерському полку, що слідував лівіше [5, с. 473-474].

Веллінгтон віддав команду: “Встати, гвардійці! І по них – вперед!”, або ж: “Вставай, Плі”; “Встати! Цілься, вірні гвардійці”. Він звертався до гвардійців бригади Мейтланда, які спрямували шквальний вогонь проти 3-го єгерського полку, вбиваючи офіцерський склад та вносячи дезадаптацію у війська французької гвардії. На місці загинув генерал Мішель та інші високі військові чини [1, с. 119; 2, с. 555]. Згодом за командою полковника Селтоуна 2 тис англійців вирушили на групу французьких гвардійців. Відомості про

атаку англійських гвардійців доволі суперечливі [4, с. 576; 6, с. 270; 5, с. 474; 3, с. 282].

Четвертий єгерський полк (останній штурмовий ешелон) теж спіткала невдача, а прибуття британської бригади Адама змусило єгерів відступити назад. Сутичка тривалістю 20 хв. була закінчена, гвардія відступала [3, с. 283]. Це була військова та морально-психологічна катастрофа для вищого командування французів. Батальйони Середньої гвардії відходили до підніжжя плато Мон-Сен-Жану. В рядах армії поширилось “Гвардія відступає”, в цей час Блюхер атакував праве крило і тил французів. Почався хаотичний відступ. В цій бурхливій паніці загони Старої гвардії вишикувались в каре, а гренадерському батальйону Белькура (поблизу якого знаходився Наполеон) наказано було рухатись вперед, прикриваючи відступ залишків Середньої гвардії. Врешті решт, в атаку пішли вартові гвардійські ескадрони, які, не витримавши натиску, відступали до Брюсельського шосе. Відступаючи, вони щільно зімкнули ряди і продовжували марш [2, с. 558; 3, с. 283-284; 5, с. 474].

Найвідчутніший удар відчуло каре 2-го батальйону на чолі з Камбронном, але саме тут стався випадок, який у вигляді легенд, історичних міфів увійшов у історію як приклад стійкості та доблесті, а саме – відповідь Камбронна на пропозицію англійців здатися: “Гвардія помирає, але не здається”. Насправді ж, за даними більшості тогочасних та сучасних вчених, Камброн виголосив англійцям іншу репліку – нецензурну “Лайно”. Проте французькі газети підхопили першу версію. Сам Камбронн був поранений близько 20:30 [5, с. 475; 6, с. 275; 4, с. 577; 3, с. 287]. Каре Роге і Белькура було знищено між 20:30 і 21:00. Тоді ж розбили і 1-й батальйон 2-го гренадерського полку. 2-й батальйон 2-го полку – останній, що залишився від Старої гвардії – прикривав відступ інших частин. Батальйони Пеле і Гользіо вирвались із Планшенуа близько 20:30, але живої сили була мізерна кількість [5, с. 475; 6, с. 274].

Отже, приблизно о 21:30 всі гвардійські батальйони, що брали участь в атаці на плато Мон-Сен-Жан чи складали резерв, були розбиті, як і ті, що воювали в Планшенуа. В щільних лавах залишались

лише 2 батальйони піхоти 1-го гренадерського полку генерала Петі і 1-й батальйон 1-го егерського полку. Сам Наполеон перебував у центрі цього гренадерського каре [4, с. 578; 5, с. 476]. Гвардійці Наполеона зіграли свою історичну роль у битві при Ватерлоо, сповна спокутавши свою зверхність і неучасть у деяких битвах. Вони показали на увесь світ справжній приклад військового вишколу, мужності та патріотизму, а в наступні роки – зазнали політичних “репресій” з боку королівської влади Франції.

Використані джерела та література

1. Жомини Г. Политическая и военная жизнь Наполеона / Пер. с фр. Н. Ландфорса. – СПб.: Тип. Штаба отд. корпуса внутр. Стражи, 1844. – Ч. I. – 420 с.
2. Лашук А. Гвардия Наполеона / Пер. с фр. Н. Егоровна и др. – М.: Изографус, Эксмо, 2003. – 800 с.
3. Саундерс Э. Сто дней Наполеона / Пер. с англ. М. Косныревой. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2002. – 410 с.
4. Слоссон П. В. Новое жизнеописание Наполеона I: Эпоха величия и падения Наполеона I / Пер. с англ. В. Л. Ранцова. – СПб.: Тип. Обр. Пантелеевых, 1896. – 597 с.
5. Соколов О. В. Армия Наполеона. – СПб.: Империя, 1999. – 582 с.
6. Шаррас. История кампании 1815 года: Ватерлоо / Изд. и пер. Пичугина. – Петербург: Тип. А. Головачева, 1868. – 547 с.

Ірина Предол

Науковий керівник: к.і.н, доц. Яценюк Г. М.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Образ Наполеона у російській поезії першої половини XIX ст. (О. С. Пушкін, М. Ю. Лермонтов, Ф. І. Тютчев)

Наполеон... Це ім'я відоме кожному з нас. Ця людина замахнулася на панування над всім світом і майже досягла своєї мети. Великий діяч, справжній француз, блискучий полководець і знаменитий імператор – Наполеон Бонапарт до сих пір розбурхує уми істориків, психологів та просто звичайних людей. Але серед численних оцінок цієї постаті найцікавішим та найзагадковішим, напевно, є портрет Наполеона в ліриці першої половини XIX ст. Особливо варто звернути увагу на те, у якому світлі постає його образ у російській літературі, а саме в творах таких корифеїв поетичного слова, як Олександр Сергійович Пушкін, Михайло Юрійович Лермонтов та Федір Іванович Тютчев. Адже, здавалось би, що більшість письменників і поетів Росії повинні були ставитися до Наполеона негативно – як до жорстокого завойовника, який прагнув загарбати їх Вітчизну. Та чи це насправді так? Що бачили в Наполеоні видатні російські поети, яких можна сміливо назвати великими патріотами своєї держави? До чого пробуджували їх роздуми про Бонапарта, людину, яка, за словами його ж сучасників, спустошила Європу від Кадикса до Москви? І навіть за таких обставин їхній поетичний геній возвеличувався над їхньою любов'ю до вітчизни. Тому метою даної статті є на основі творів названих митців поетичного напрямку з'ясувати, яким вони змальовують образ Наполеона, як він постає перед читачем та чи дійсно він відповідає історичній дійсності.

Так, О. С. Пушкін написав велику кількість віршів, де фігурує постать імператора Наполеона (він згадується навіть в “Евгениї Онегине”). Одним з ранніх творів Пушкіна про Бонапарта є “Воспоминания в Царском Селе”, який він написав ще в 1814 р., коли

навчався в тамтешньому ліцеї. У вірші автор описує не тільки всю красу Царського Села, але і викладає свої думки про Вітчизняну війну 1812 р. Наполеон тут згадується як “любимый сын и счастья, и Белонны”, який “презревший правды глас, и веру, и закон”, що “в гордыне возмечтав мечом низвергнуть трон, исчез, как страшный сон” [3, с. 132]. Тут ми спостерігаємо, що поет ставиться до Наполеона негативно, як до завойовника. Це пояснюється тим, що, незважаючи на закінчення війни, гарячі патріотичні почуття продовжували ще палати в його душі.

Елегія “Наполеон на Эльбе” була написана О. С. Пушкіним у 1815 р., саме тоді, коли він дізнався, що імператор покинув острів і 1 травня 1815 р. прибув до Франції. Тут він представлений як “губитель”, “хищник”, той, що “новую в мечтах Европе цепь ковал” [3, с. 161].

Дізнавшись про смерть Бонапарта 5 травня 1821 р. на острові Св. Єлени, поет пише оду “Наполеон”, в якій описує не тільки образ імператора, але й змальовує багатогранну картину наполеонівської доби. У кожному рядку вірша відчувається велика людина, могутній володар, який приголомшив весь світ, але, разом з тим, залишив криваву пам'ять. У творі Пушкін засуджує грабіжницькі походи Наполеона. Проте, саме з цього вірша чудово видно, як змінилася думка поета щодо Наполеона Бонапарта. Це якраз той час, коли Олександр Сергійович вступає в романтичний період своєї творчості, а Наполеон ідеально підходив під образ романтичного героя (самотній, всіма знехтуваний, невизнаний геній). Ось що він пише про нього:

Чудесный жребий совершился:

Угас великий человек.

В неволе мрачной закатился

Наполеона грозный век [3, с. 334].

Інші рядки стверджують, що Бонапарта будуть ненавидіти, але над ним горить “луч бессмертия”. Таким чином, ми можемо побачити, що до початку 20-х рр. XIX ст. ставлення поета до Наполеона сильно змінилося: він припускає, що навіть велику людину

може полонити самовладдя (“Тебя пленило самовластье разочарованной красой”), жага слави може “обуять его дивный ум”.

У пізній ліриці ми спостерігаємо, що у Пушкіна з’являється інтерес до Бонапарта вже не як до історичної постаті, а як до людини. Наприклад, у вірші “Герой” Пушкін захоплюється не подвигами імператора, а його мужністю та великодушністю, коли він відвідує хворих на чуму:

Одров я вижу длинный строй,
Лежит на каждом труп живой,
Клеймённый мощною чумой,
Царицею болезней... он,
Не бранной смертью окружен,
Нахмурясь, ходит меж одрами
И хладно руку жмет чуме
И в погибающем уме
Рождает бодрость... [3, с. 387].

Але якщо велич Наполеона у Пушкіна представлена у вигляді епічної правдивості, то цей самий образ надихнув Лермонтова до створення історичної картини, яка наповнена таємничістю і загадковістю. Таємничю величність проникнуте все, що оточує Наполеона – аж до хвиль, які омивають острів Св. Єлени [2]. Перший вірш, який він присвятив імператору – “Наполеон” (1829 р.). У ньому тінь Наполеона постає перед “певцом возвышенным” і забороняє вихвалити себе (“Я презираю песнопенья громки; я выше и похвал, и славы, и людей!”). Крім сюжетної лінії, у вірші є роздуми поета про долю Бонапарта, спроби розібратися у його вчинках і діях:

Зачем он так за славою гонялся?
Для чести счастье презирал?
С невинными народами сражался?
И скипетром стальным короны разбивал? [1, с. 28].

М. Ю. Лермонтову належить також цикл віршів про Наполеона. Цей образ з’являється у віршах “Св. Елена”, “Два великана”, “Воздушный корабль” та ін. У вірші “Св. Елена” Наполеон показаний як самотня людина, ніким не зрозумілий. Тут автор також засуджує

Францію, стверджує, що вона не гідна того, щоб на її землі був похований Наполеон (“Порочная страна не заслужила...”) [1, с. 82].

Однак, вже у вірші “Два великана”, написаному на двадцяті річницю війни 1812 р., образ Наполеона переосмислений. В казково-алегоричній формі Лермонтов зображує бій Бонапарта (“трехнедельного удальца”) з “русским великаном” – Росією. Даний твір написаний в дусі народних солдатських пісень [1, с. 137].

Вірш “Воздушый корабль” є наслідуванням балади “Корабель привидів” австрійського поета Й. К. Цедліца. Михайло Юрійович значно скоротив оригінал і вніс до нього свої сюжетні зміни. Наполеон зображений тут як привид. Він сідає на повітряний корабель та їде до Франції, де кличе своїх маршалів, сина, але не отримує відповіді. Наполеон Бонапарт у вірші постає типовим романтичним героєм, самотньою людиною, яку всі покинули:

Зовет он любезного сына,
Опору в превратной судьбе;
Ему обещает полмира,
А Францию только себе.
Но в цвете надежды и силы
Угас его царственный сын.
И долго, его поджидая,
Стоит император один... [1, с. 192].

На відміну від О. С. Пушкіна та М. Ю. Лермонтова, Ф. І. Тютчев споглядає Наполеона і його велич немов на відстані. Він не закликає до образу, а тим більше не намагається його воскресити. Наполеон для Тютчева – велика постать, яка назавжди залишиться в минулому людства:

Сын Революции, ты с матерью ужасной
Отважно в бой вступил – и изнемог в борьбе...
Не одолел ее твой гений самовластный!..
Бой невозможный, труд напрасный!..
Ты всю ее носил в самом себе... [4, с. 112].

Вірш “Наполеон” був написаний митцем у 1850 р. В ньому французький імператор постає перед нами як син революції, який

вступив у бій та не вийшов з нього переможцем. Автор бачить у Бонапарті злиття двох протилежних, але водночас сильних сторін. Навіть сам Наполеон говорив про себе: “Я по черзі був то левом, то лисицею”. В поетичних рядках Ф. І. Тютчева це зображено так:

Два демона ему служили,
Две силы дивно в нем срослись:
В его главе орлы парили,
В его груди змии вились... [4, с. 112].

Отже, як бачимо, російські поети по-різному змальовували образ Наполеона. Кожен з цих великих митців слова привніс у його сприйняття щось своє. Та не зважаючи на те, що Пушкін, Лермонтов, Тютчев засуджували в якійсь мірі імператора Франції, адже той замахнувся на святе для них – Росію, все-таки у їхніх творах присутнє захоплення цією історичною постаттю. Всі вони бачили в ньому величний образ, який надалі змальовувався у європейській літературі упродовж всього ХІХ ст. Більше того, вся наполеонівська епоха спонукала їх до осмислення таких важливих питань, як роль постаті в історії, як одна непересічна особистість може зрушити увесь світ і змінити погляди та переконання багатьох інших людей.

Використані джерела та література

1. Лермонтов М. Ю. Собрание починений: В 4-х т. – Ленинград, 1979. – Т. 1. – 655 с.
2. Муравьева О. С. Пушкин и Наполеон (Пушкинский вариант “Наполеоновской легенды”) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/pushkin/serial/ise/ise-0053.htm> (10.02.12). – Назва з екрану.
3. Пушкин А. С. Собрание сочинений: В 10-ти т. – М., 1984. – Т. 1. – 528 с.
4. Тютчев Ф. И. Сочинения: В 2-х т. – М., 1980. – Т. 1. – 384 с.

Тарас П'ятничук

Науковий керівник: д. і. н., проф. Сич О. І.

Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича

Участь маршала Мішеля Нея в останній кампанії Наполеона Бонапарта

Маршал Мішель Нея – один з найвідоміших полководців доби Наполеона. Він брав участь майже в усіх кампаніях французького імператора, прославився своєю хоробрістю та вмінням вести за собою маси воїнів, для яких він був героєм.

Майбутній маршал Франції народився 10 січня 1769 р. у містечку Сарлуї, в сім'ї бондаря П'єра Нея. Навчався в коледжі св. Августина. Після закінчення коледжу чотири роки пропрацював писарем в нотаріальній конторі. Однак таке заняття було йому не по душі. В 1788 р. він записується добровольцем до гусарського полку. Велика Французька революція, що розпочалась наступного року, відкрила перед Неєм шлях до вищих офіцерських чинів. Починається його стрімкий злет у військовій кар'єрі: в 1791 р. він отримує звання капрал-квартирмейстера, в 1796 р. звання бригадного генерала, а в 1799 р. – звання дивізійного генерала. 19 травня 1804 р. М. Нея отримав від Наполеона маршальський жезл (за вдало виконану миротворчу місію в Швейцарії) [2].

Восени 1805 р. розпочалась війна Франції з третьою коаліцією. 14 жовтня, під час битви при Ульмі, корпус Нея захопив позиції у Ельхенгейма, тим самим остаточно відтіснивши австрійців до Ульма, що спричинило їхній розгром [3, с. 33]. В 1806-1807 рр. він брав участь в битвах з прусакami і росіянами при Йєні, Прейсиш-Ейлау та Фрідланді [2]. Із серпня 1808 р. по березень 1811 р. маршал на чолі 6-го армійського корпусу воював в Іспанії [2].

Під час російської кампанії 1812 р. М. Нея командував 3-ім корпусом Великої армії. Відзначився в боях за Смоленськ, при Валутиній горі та при Бородіно [2]. Під час відступу Наполеона з Росії командував ар'єргардом французької армії. В ніч з 14 на 15 грудня

маршал із залишками армії здійснив героїчний перехід через Німан [4, с. 616]. В кампаніях 1813- 1814 рр. Нею брав участь в битвах при Лютцені, Дрездені, Лейпцизі, Баутцені [3]. Після капітуляції Парижу маршал зрозумів, що імперію не вдасться врятувати, а подальші бойові дії тільки нашкодять як країні, так і народу. Під час наради у Фонтенбло він був першим, хто поставив вимогу Наполеону зректися престолу [3, с.439]. Як і решта маршалів, М. Нею присягнув на вірність Людовіку XVIII Бурбону, який призначив його членом військової ради та командувачем 6-им військовим округом. Крім цього, йому був наданий титул пера [2].

1 березня 1815 р. Наполеон повернувся із заслання на о. Ельба і висадився на континенті. Маршалу Нею доручили зупинити просування загону екс-імператора. Маршал пообіцяв королю привезти Наполеона в залізній клітці. Але замість того, щоб атакувати Наполеона, він 14 березня перейшов на його бік. Причиною цього були обставини, які від Нею не залежали. Солдати, якими він командував, просто не хотіли піднімати зброї проти свого імператора. “Не можу ж я зупинити морський прибіт рукою”, – відповів маршал на дорікання вірних королю офіцерів [3, с. 521-522]. Однак були ще й особисті мотиви. М. Нею, будучи вихідцем з низів, попри всі свої заслуги, не користувався повагою серед аристократії, що повернулася до влади після реставрації монархії. Для них він був вискочкою. Крім того, дами з “вищого суспільства” прилюдно висміяли та образили дружину маршала [7, с. 297].

Під час Бельгійської кампанії 1815 р. маршал командував лівим крилом французької армії. 16 червня Наполеон наказав Нею захопити містечко Катр-Бра. Варто зазначити, що битвою, яка розігралася при Катр-Бра, маршал керував самостійно, без якихось вказівок з боку імператора. Знаючи військовий стиль Веллінгтона, він діяв доволі обережно. Це дало змогу англійському герцогу оволодіти стратегічно важливим перехрестям доріг. Напередодні зіткнення війська М. Нею налічували приблизно 24 тис., а війська Веллінгтона – 8 тис. осіб. Після кількох атак маршал кинув у бій 3-й кірасирський полк, якому вдалося прорватися через англійські каре до самого

перехрестя Катр-Бра. Однак Нею не зміг розвинути цей досягнутий успіх. В нього не було резервів для продовження атаки [1, с. 128-131]. Приблизно о 18:30 Веллінгтон, сили якого зросли до 36 тис. осіб, розпочав контрнаступ, однак Нею вдалося зібрати роз'єднані французькі частини й організувати оборону. Наступ англійців було зупинено. Битва при Катр-Бра закінчилася приблизно о 22:00, не принісши вирішального успіху жодній зі сторін. Французький історик А. Кастело зазначає, що через свою нерішучість Нею не зміг не тільки захопити Катр-Бра, а й прийти на допомогу Наполеону при Лінї. Натомість, англійський дослідник Е. Саундерс наголошує на інших обставинах. На допомогу М. Нею від імператора мав прибути 20-тисячний корпус графа д'Елрона, однак Наполеон вирішив відкликати його до Лінї. Коли ж він зрозумів ситуацію, в яку потрапив його маршал, імператор віддав протилежний наказ. Таким чином, корпус, який мав би зіграти вирішальну роль в битвах при Катр-Бра чи при Лінї, просто маневрував з одного боку в інший, так і не взявши участі в жодному бойовому зіткненні [5]. Попри все, М. Нею виконав одне досить важливе завдання – не допустив з'єднання англо-бельгійської та пруської армій, чим врятував армію Наполеона від знищення.

18 червня при Ватерлоо відбулась вирішальна битва, в якій англо-бельгійські та пруські війська розбили армію Наполеона і тим самим завдали останнього удару Першій французькій імперії [6, с. 121]. Існують різні версії причин поразки Наполеона: власні прорахунки імператора, природний чинник (злива перед боєм), прихід прусаків, відсутність корпусу Груші, недоцільна кавалерійська атака Нею і т. д. Зупинимося на останній версії. Війська герцога Веллінгтона закріпилися на плато Мон-Сен-Жан і вдало відбивали наступи французької піхоти. О 16 год. дня маршал М. Нею розпочав масову кавалерійську атаку на англо-бельгійські позиції. Близько 12 тис. (за іншими даними 9 тис.) вершників, серед яких були й елітні підрозділи (кірасири, карабінери та кінні гренадери), без підтримки артилерії та піхоти піднялися на плато Мон-Сен-Жан, але наштовхнулися на вишикувану в каре англійську і бельгійську піхоту, яка раз за разом відбивала всі її атаки. Близько 18-ї год. знекровлені

французькі кінні частини почала відступати. Маршал Ней фактично знищив ударну силу армії Наполеона, без якої вже неможливо було перемогти. Однак варто зазначити, що керував битвою сам імператор, а маршали, в тому числі й Ней, лише виконували його накази. Пізніше Наполеон звинувачував М. Нея в необдуманих діях, але якщо ця атака для нього стала несподіваною, то чому імператор її не зупинив? Річ у тім, що він сам віддав наказ своєму маршалу атакувати, а потім, після поразки, намагаючись себе виправдати, звинуватив його в цій згубній атаці. Підтвердженням того, що Наполеон віддав такий наказ, може бути той факт, що замість того, щоби зупинити атаку, він підсилив її ще одним полком кірасирів. Близько 18 год. Ней розпочав новий наступ, результатом якого стало захоплення ферми Ла-Е-Сент. У Велінгтона на цей час вже не було резервних сил, щоб відбити ферму, до того ж центр англійсько-бельгійської армії був сильно ослаблений, частина солдатів дезертирувала. Настав критичний момент. Однак Наполеон не використав його і не надав Нею свою гвардію для атаки. Близько 19-ї год. він все ж таки наважився використати свій останній резерв, але було вже пізно – Веллінгтон зміцнив оборону, до того ж в бій вступили пруссаки [5]. Імператорська гвардія, наштовхнувшись на впертий опір елітних англійських частин, почала відступати. Битву було програно [3, с 562]. Після поразки при Ватерлоо Наполеон зрікся престолу, й до Франції знову повернулися Бурбони. Маршал Ней за зраду був заарештований і після суду розстріляний 7 грудня 1815 р. в Парижі [2].

Безумовно, дії маршала М. Нея стали однією з причин поразки Наполеона при Ватерлоо. Однак провина за неї лягає й на самого імператора, який віддав цей наказ (кавалерійська атака) і не втрутився в дії свого маршала. Крім того, сильно результат Бельгійської кампанії це б не змінило. Якщо добре проаналізувати тогочасну ситуацію, можна стверджувати, що Наполеон був із самого початку приречений на поразку. Перемога в одній битві істотно не змінила б ситуації: Франція була виснажена внаслідок революції та цілої серії загарбницьких війн, які проводив імператор. Крім того,

залишалися ще Австрія і Росія, які б не допустили відновлення наполеонівської потуги.

Використані джерела та література

1. Брюс Р. и др. Войны и сражения эпохи Наполеона:1792 – 1815 / Пер. с англ. А. Колина. – М.: Вече, 2010. – 272 с.
2. Захаров С. Маршалы Наполеона [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.adjudant.ru/fr-march/main.htm>
3. Кастело А. Наполеон / Пер. с франц. Л. Каневского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2010. – 685 с.
4. Марбо М. Мемуары генерала барона де Марбо / Пер. с франц. – М.: Эксмо, 2005. – 736 с.
5. Саундерс Э. Сто дней Наполеона: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/h/saunders/index.html>
6. Строков. А. А. История военного искусства. – М.: Воениздат, 1965. – Т. 2: Капиталистическое общество от Французской буржуазной революции до периода империализм. – 692 с.
7. Щербakov А. Наполеон. Как стать великим. – СПб.: Нева, 2005. – 320 с.

Тарас Семенюк

Науковий керівник: к.і.н., асист. Суровцев О.А.
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Емансипація євреїв у період правління Наполеона Бонапарта під гаслом “Свобода, Рівність, Братерство”

Період Великої Французької революції ознаменувався появою трьох великих ідеалів суспільного життя – “Liberté, Égalité, Fraternité” – “Свобода, Рівність, Братерство”. Це гасло перевернуло не тільки Францію, але й усю Європу.

З приходом до влади Наполеона Бонапарта, ці три постулати почали втілюватися в життя французького суспільства. Одним із найбільших внесків, які Наполеон зробив для покращення якості життя людей був, безперечно, розроблений ним “Громадянський кодекс”. І це в той період історії, коли процвітає дискримінація. Саме тоді Наполеон вирішив звільнити і надати Свободу, Рівність, Братерство євреям, які в тогочасному суспільстві – не тільки французькому, але й в інших європейських, були безправними.

Наполеон не лише отримав репутацію найкращого друга євреїв в очах населення європейських країн, а й самі євреї в більшості випадків сприймали ці кроки з ентузіазмом. На честь нього склалися гімни, які нерідко виконувалися в синагогах. Меттерніх – Віннебург, австрійський консул у Парижі, писав в одній зі своїх доповідей до Відня: “У Франції знаходяться всього лише близько сорока тисяч євреїв, з них близько тисячі – в Парижі. Але всі вони без винятку бачать в імператорі свого Месію!” [1].

Це повідомлення робить єврейське питання досить цікавим і, водночас, виникає нез'ясованість, яку потрібно дослідити та проаналізувати. Зокрема, чому Наполеон був лояльним до євреїв? Які мотиви спонукали полководця зламати всі стереотипи, традиції того часу відносно становища євреїв? Чи дійсно він був “месією” для цього народу? Та що врешті-решт мав отримати від цього сам Наполеон Бонапарт? Ці та інші питання роблять дослідження науково

актуальним. В ході роботи ми спробуємо дати відповідь на вищезгадані запитання.

Не менш важливо об'єктивно дослідити проблему, адже існують свого роду різні підходи, котрі за своїм змістом реакційно налаштовані щодо Наполеона і не сприймають його як визволителя єврейського народу. Єврейський підхід, який виокремлює тільки позитивні сторони внутрішньої політики імператора до їхніх предків, є дещо заідеалізованим. Таким чином, опиратися потрібно на джерела, особливо на документи – постанови, прийняті, як консисторією, так і керівництвом держави, епістолярні джерела та спогади; свідчення також не повинні випадати із кола дослідження.

Перше зіткнення Наполеона з організованою єврейською громадою відбулося в місті Анкона, взятого ним 9 лютого 1797 р. під час першої італійської кампанії. Проїжджаючи містом на чолі переможних полків, Бонапарт зауважив, що серед радісного натовпу стояли люди в жовтих головних уборах, в жовтих нарукавниках з шестикутною зіркою. Він запитав одного з офіцерів про їх значення і дізнався, що це – євреї, а шапки і нарукавники служили розпізнавальними знаками їх віросповідання. Якщо із заходом сонця вони не поверталися в гетто, їх очікувало покарання. Бонапарт негайно наказав зняти нарукавники, а жовті шапки замінити звичайними. Він також відкрив ворота гетто і оголосив, що відтепер євреї мають право жити там, де їм хочеться, зберігаючи свою релігію [1].

Не тільки в Італії імператор звільнив євреїв, такий процес відбувся і після захоплення Мальти 19 червня 1798 р. Євреї, котрі проживали на острові, отримали свободу сповідувати свою релігію та користуватися громадянськими правами, які до того були заборонені. Одним із цікавих моментів єврейського питання в часи правління Бонапарта є лист або звернення головнокомандувача Наполеона Бонапарта до єврейського народу. В листі Бонапарт вважав ізраїльтян законними спадкоємцями Палестини, тому і писав далі: “Потрібно не завоювати спадщину, а тільки повернути те, що було завойовано...” [6]. Як бачимо, ще тоді полководець Наполеон виношував ідею створення Ізраїльської держави за підтримки

Франції. Однозначного твердження немає щодо його мотивації в цьому питанні. Можна по-різному трактувати дану прокламацію. Можливо, як стратег, він хотів створити противагу Османській імперії, яка була на боці Британії.

Однак найбільший внесок Наполеона у єврейському питанні – це його внутрішня політика. Наполеон був єдиним керівником уряду, який дав євреям рівноправність, коли більшість інших правителів тримали їх у рабстві. Як вже зазначалося, у самій Франції євреїв проживало близько 40 тисяч осіб. З них 1000 осіб – у Парижі. Переважна частина євреїв знаходилась в Ельзасі. Перший закон, який стосувався релігійних прав іудеїв, вийшов 8 квітня 1802 р. Керував цим процесом Жан-Етьєн Портеліс, міністр у справах релігії. Закон зрівнював іудейську релігію з іншими та узаконував її.

За наказом Наполеона, Державна рада в квітні 1806 р. обговорювала питання про євреїв Ельзасу. Доповідач Л. М. Молле запропонував підпорядкувати євреїв обмежувальним законам. Більшість членів Ради рішуче висловилося проти обмеження прав євреїв, але Наполеон підтримав Л.М. Молле і засудив тих “ідеологів”, які “жертвують дійсністю заради абстракції”. Він заявив: “Уряд не може бачити, як нація, принижена, що опустилася, здатна на всякі підлості, оволодіває двома прекрасними департаментами старого Ельзасу. Євреїв потрібно розглядати як націю, а не секту; це нація в нації... Їх не можна поставити в один ряд з протестантами або католиками; до них потрібно застосовувати не громадянське право, а політичне, бо вони не громадяни... Я хочу відібрати в євреїв, принаймні, на певний термін, право брати в заставу нерухомість” [2].

Наполеон не збирався ставати послідовним гонителем євреїв. Він хотів увійти в історію людиною, яка зможе вирішити всі проблеми, що стояли перед людством, в тому числі і єврейську.

30 травня 1806 р. був опублікований імператорський декрет, що оголошував відкладення на рік виконання судових постанов про стягнення боргів на користь євреїв у восьми східних департаментах. В іншій своїй частині декрет проголошував, що в Парижі скликаються збори представників єврейського населення Франції, Італії, різних

частин Німеччини та інших залежних від Франції країн. Збори єврейських нотаблів відкрилися в Парижі 26 липня 1806 р. Головою був А. Фуртадо. Уповноважений французького уряду Л.М. Молле запропонував депутатам відповісти на 12 запитань, у тому числі: “Чи дозволено євреям змішані шлюби з християнами? ... Чи є французькі християни в їх очах братами, або ж чужаками? ... Чи вважають євреї Францію своєю батьківщиною, якщо вони народилися в цій країні і є за законом її громадянами? ... Чи зобов’язані вони її захищати і підкорятися всім її законам, включаючи цивільний кодекс?” Ті, хто відповідав, підкреслювали патріотизм французьких євреїв, відданість Франції і стверджували, що відданість іудаїзму в жодному разі не означає непокори законам Франції, негативного ставлення до французьких селян. Відповіді зборів єврейських нотаблів були санкціоновані Синедріоном французьким [5, с. 268.].

17 березня 1808 р. були опубліковані два імператорських декрети. Один з них забороняв євреям займатися торгівлею без дозволу префекта департаменту і оселятись в департаментах Верхнього і Нижнього Рейну; в інших департаментах євреям дозволялося селитися тільки в тому випадку, якщо вони збиралися займатися землеробством. Так, міністр внутрішніх справ М. Крете писав імператору про зразкову поведінку євреїв Парижа, що з 2543 євреїв, що проживали в місті, тільки четверо займаються лихварством. Деякі інші префекти також прихильно відгукувалися про євреїв. 26 квітня 1808 р. євреї Парижа були звільнені від декрету 1806 р. До 1808 р. декрет фактично виконувався лише у восьми східних департаментах. У 1812 р. була скасована стаття декрету, яка забороняла євреям виставляти замість себе заступника при рекрутських наборах. Інший декрет, ухвалений 18 березня, створював нову систему общинної організації французьких євреїв. У всіх департаментах, в яких проживало не менше тисячі євреїв, створювалися консисторії, а в Парижі – Центральна консисторія.

Відповіддю на запитання, що ж спонукало Наполеона до надання таких свобод євреям, на нашу думку, буде розмова особистого лікаря О’Міра, датована 10 листопада 1816 р. На

запитання, чому він захочує і підтримує євреїв, імператор Наполеон відповів: “Моїм основним бажанням було звільнити євреїв і зробити їх повноправними громадянами. Я хотів, щоб на них були покладені всі законні права рівності, свободи і братерства, як цим користуються католики і протестанти. Мені б дуже хотілося, щоб євреї розглядалися як брати, наче ми були частиною іудаїзму. В якості додаткової переваги, я думав, що це приведе Францію до великого багатства...” [6].

Таким чином, слід підсумувати, що Наполеон був прихильником звільнення єврейського народу від всіх громадянських обмежень, які існували на той час. Мабуть, Французька революція зі своїми гаслами вплинула на мислення імператора значною мірою. І цей вплив ми прослідковуємо у його ставленні до самих євреїв, оскільки такого демократичного підходу до єврейського питання з боку держави не було на початок ХІХ ст. в жодній країні Європи. На нашу думку, Наполеон був чудовим політиком та людиною, яка здійснила величезні зрушення у внутрішньому житті Франції, тому ми схильні стверджувати, що надання прав євреям було чисто внутрішньо-політичною грамотністю Бонапарта, а не фактом того, що останній симпатизував євреям як народу і мав плани створення єврейської державності. Така політика проводилася з метою утворення держави на засадах рівноправного суспільства, і єврейське питання було саме тією болючою проблемою, котра залишалася невіршеною.

Використані джерела та література

1. Залікман А. Наполеон и Евреи [Електронний ресурс] / Залікман А. – Режим доступу: <http://evreimir.com/64744/>
2. Пирутинский – Прат С. Наполеон и Евреи [Електронний ресурс] / Пирутинский – Прат С. – <http://www.jewish.ru/history/press/2008/09/news994267427.php>
3. Евреи в эпоху Великой французской революции и правления Наполеона (1789 – 1814) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article/15501>
4. Елисаветский С. История еврейского народа: курс лекцій: Учебное пособие. – К.: 2001. – 432 с.

5. Сэмюэле, Рут По тропам еврейской истории: пер. с англ. / Рут Сэмюэле; ил. Сол Шарфштейн . – [3-е изд.] . – Иерусалим: Библиотека-Алия, 1991 . – 368 с.

6. Weider B. Napoleon and the Jews [Электронный ресурс] / Weider B. – Режим доступа: http://www.napoleon-series.org/ins/weider/c_jews.html

Тетяна Томюк

*Науковий керівник: к.і.н., асист Нечаєва-Юрійчук Н.В.
Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича*

Російсько-французькі відносини напередодні Вітчизняної війни 1812 р.: економічний аспект

Формування міждержавних відносин – процес складний та багатогранний. Незважаючи на багатоманітність міждержавних зв'язків (політичні, культурні, ідеологічні, правові тощо), економічні інтереси відіграють важливу, а часом і ключову роль у відносинах між різними державами. Так, наприклад, у формуванні своєї енергетичної політики країни ЄС керуються насамперед власними економічними інтересами, а не політичними симпатіями. Саме тому звернення до економічних взаємовідносин між різними державами у попередні століття, на думку автора, залишається актуальним з позиції глибшого розуміння їхніх сучасних інтересів та пріоритетів зовнішньої політики.

Аналіз економічної складової російсько-французьких відносин у переддень Вітчизняної війни 1812 р., на нашу думку, допоможе сформувати цілісне бачення міжнародної ситуації, що склалась у зазначений період, а також економічні передумови франко-російської війни. Метою даної наукової розвідки є визначення характеру економічних відносин Росії та Франції напередодні війни 1812 р.

Автор поставив перед собою ряд завдань, зокрема, визначити вплив політичних подій в Європі на економічні відносини Росії та Франції; проаналізувати економічне становище двох держав та економічні відносини Росії та Франції напередодні воєнних подій 1812 р.; позначити основні напрямки економічного співробітництва.

У своїй праці “Франко-русские торговые отношения в начале XIX века” російський історик Н. Яковкіна стверджує, що французька експансія в район Середземного моря розпочалась в другій половині XVIII ст. і особливо посилилась у період наполеонівських війн.

Французькі торговці прагнули укріпитися на південноросійському ринку, витіснивши при своїх англійських колег. Росія відіграла роль постачальника сільськогосподарських продуктів, що було надзвичайно вигідним для Франції за умови збереження низьких цін на них.

Російський академік Є. Тарле у праці “Економічні відносини Франції та Росії за Наполеона” чітко визначив плани Наполеона, спрямовані на економічне підпорядкування Росії. У своїх планах щодо чорноморської торгівлі Наполеон розраховував поставити під контроль Франції торгівлю Середнього Сходу і навіть Індії.

Ще один російський дослідник, Н. Казаков, звернув увагу на загострення економічних суперечностей Росії і Франції в результаті введення Наполеоном континентальної блокади Англії. Дослідник доводить, що вимушене приєднання Росії до континентальної системи Наполеона завдало серйозних збитків російській економіці та фінансам.

Наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. в Росії тривав процес розкладу феодално-кріпосницького ладу. В країні розвивалась промисловість, зростала кількість міського населення, розширювалася внутрішня і зовнішня торгівля. Перше місце у зовнішній торгівлі Росії посідала Англія, але згодом Франція почала претендувати на домінування на російському ринку. Великий інтерес проявляли торгівельно-промислові кола Франції до чорноморської торгівлі. Зміцнення торгівлі з Росією через південні порти передбачало поширення французького впливу в басейні Чорного моря – на Балкани, в південні губернії Росії, в Новоросію і на Україну, на Кавказ, і, можливо, в Персію [5, с.73].

Простежуючи розвиток економічних відносин між Росією та Францією, варто зазначити, що вже у 1793 р. указ імператриці Катерини про припинення всіх зносин з революційною Францією похитнув позиції Франції, а смерть Павла I та прихід до влади нового самодержця (Олександра I) поставили під сумнів сподівання на відновлення російсько-французьких відносин.

Новий етап взаємовідносин між країнами розпочався 8-10 жовтня 1801 р. з підписанням в Парижі мирного договору та

таємної конвенції, які виявилися взаємовигідним компромісним рішенням. Стаття 5 цього документу передбачала укладення російсько-французького торговельного договору [2, с.453].

У 1803 р. погіршилися відносин між країнами, а у 1805 р. спалахнула війна, що завершившись Аустерліцем [4, с.342]. Але до 1806 р. торгівельні зносини між Росією та Францією не переривались навіть під час війн між ними [3, с.343].

У 1807 р. Росія приєдналася до континентальної блокади Англії. 7 листопада 1807 р. Олександр I видав декларацію про розірвання англо-російських дипломатичних відносин. Проте, і після оприлюднення цієї декларації англійські товари продовжували надходити до Росії [3, с.138]. Континентальна система являла собою спробу Наполеона підкорити європейські країни своєму економічному диктату і нав'язати їм вигідні для французької буржуазії шляхи і способи розвитку господарства [1, с.17].

Упродовж 1808-1811 рр. на порядку денному перебувало питання про транзитну торгівлю через Одесу і Броди. 24 січня 1808 р. була підписана російсько-французька торговельна конвенція. Обравши курс на послаблення континентальної блокади, Наполеон 5 серпня 1810 р. запровадив Тріанонський тариф, який дозволяв ввезення до країни колоніальних товарів, навіть англійського походження, але з виплатою великого мита. У відповідь на ці дії в Росії було видано "Положення про нейтральну торгівлю на 1811 р. в портах Білого, Балтійського, Чорного та Азовського морів та вздовж всього західного сухопутного кордону" [1, с.19]. Водночас, варто зазначити, що важкі наслідки континентальної блокади і війн 1812-1814 рр. не розірвали остаточно російсько-французьких торгових зв'язків.

Таким чином, економічні відносини між Росією та Францією напередодні воєнних подій 1812 р. можна охарактеризувати як відносно стабільні. І Росія, і Франція поетапно реалізовували власні економічні інтереси в умовах нестабільної політичної ситуації.

Використані джерела та література

1. Казаков Н.И. Внешняя политика России перед войной 1812 г. // 1812 год. К 150-летию Отечественной войны. – Сб. ст.-М., 1962.- С.9-30.
2. Сироткин В.Г. Из истории дипломатических и торговых отношений России с Францией и Англией в первые годы XIX в. // Международные отношения. Политика. Дипломатия. – М., 1964. – С. 451-465.
3. Сироткин В.Г. Континентальная блокада и нейтральная торговля // Дуэль двух дипломатий. – М., 1966. – С.134-163.
4. Тарле Е.В. Экономические отношения Франции и России при Наполеоне // Сочинения. В 12-ти т. Т.3. – М., 1958. – С. 340-367.
5. Яковкина Н.И. Франко-русские торговые отношения в начале XIX века // Вестник Ленинградского ун-та. – 1965. – № 2. – Серия истории, языка и литературы. – Вып.1. – С.72-89.

Іван Фастов

*Науковий керівник: д. пед. н., проф. Год Б. В.
Полтавський національний педагогічний університет
ім. В. Г. Короленка*

Луї Ніколя д'Аву – видатний французький полководець, маршал Франції епохи Наполеона Бонапарта

Видатні перемоги на історичній арені Наполеона Бонапарта наприкінці XVIII – на початку XIX ст. були реалізовані за допомогою тих особистостей, котрі оточували його впродовж усієї військової компанії. Вони користувалися авторитетом і пошаною, мали відповідний розум та військовий вишкіл. Саме такими якостями були наділені найвидатніші військові чини наполеонівського періоду Французької держави.

Серед багатьох видатних воєначальників окрему пошану заслуговує людина, яка ввійшла в історичні аннали як жорсткий за своєю натурою аристократ, блискучий стратег та авторитетна постать – Луї Ніколя д'Аву [2, с. 108]. Він зумів прославити Францію як державу, що тоді виступала активним геополітичним гравцем на європейській арені. Низка блискучих перемог принесли йому не тільки славу, але й титули, звання, нагороди. Вони зробили його постать взірцем військового керманіча.

Дослідження життя та діяльності Луї Ніколя д'Аву у історичній літературі було непростим, оскільки характерним явищем є поширення різноманітних підходів до розуміння тих процесів, у яких брала участь певна історична постать. Проблема життя та діяльності Луї Ніколя д'Аву і сьогодні залишається актуальною для світової спільноти. Його життя аналізували такі історики, як О. Сапожніков, М. Курієв, К. Бочоришвілі та інші.

Д'Аву народився в Бургундії 10 травня 1770 р. у дворянській сім'ї, яка відома у Франції з XIII ст. У вісімнадцять років Луї успішно закінчив Паризьку військову школу у званні сублейтенанта і був відрекомендований до Шампанського кавалерійського полку.

Із початком революційних подій у Франції він виступав прихильником антимонархічних поглядів. Саме тому 15 вересня 1791 р. без вагань Луї перейшов на бік повстанців та подав у відставку. У цей же час він був обраний підполковником третього батальйону департаменту Йону. За відваги у боях проти шуанів у Вандеї (8 липня 1793 р.) д'Аву отримав звання генерала. А на військовому терені його характеризували як найславетнішого та чистого генерала Франції [5, с. 3]. Але через політичні переконання Луї Ніколя відмовився від військового звання і 29 серпня 1793 р. подав у відставку.

На початку 1794 р. д'Аву заарештували, і лише під час зречення яacobінців звільнили з-під арешту. Луї повернувся до військової служби у званні бригадного генерала.

У 1798-1801 рр. генерал д'Аву брав участь у Єгипетській експедиції Наполеона, де командував французькою кавалерією і особливо відзначився в битві за Абукір (25 липня 1799 р). Тоді 7-тис. армія Наполеона розгромила 15-тис. армію турецького полководця Мустафи-паші. Вагомий внесок у цю перемогу зробив невеликий резервний загін на чолі з генералом Луї д'Аву. Скоріш за все, саме тоді Наполеон Бонапарт і звернув увагу на цього здібного й безстрашного командира. Перед Наполеоном д'Аву постав як видатний стратег та адміністратор, людина, яку досі не оцінили за його досягнення [1, с. 299]. Починаючи з 26 липня 1800 р., Луї командував кавалерією Італійської армії. Після Єгипетських походів генерал д'Аву увійшов до найближчого оточення Наполеона Бонапарта.

У 1804 р. Луї Ніколя д'Аву став героєм Абукіру і наполеонівської Італійської кампанії та поряд з іншими 13 полководцями у 1806 р. отримав військове звання маршала Франції [3, с. 191]. У цей час Луї Ніколя було лише 34 роки [4, с. 167]. Із 1805 р. по 1814 р. д'Аву командував армійським корпусом, який здобув низку військових перемог.

Після бою біля Ауерштадту маршал Луї д'Аву перейшов у стан аристократії [4, с. 170]. Імператор нагородив його не лише орденами, а також присвоїв звання почесного герцога Ауерштадтського. Війна

наполеонівської армії продовжувалася і надалі. 22 квітня 1809 р. відбулась велика битва біля Екмюле, де корпус д'Аву виступав основною наступальною силою. Наполеон знову отримав перемогу, а ось Луї до свого герцогського титулу додав ще й титул князя Екмюльського. 1 грудня 1810 р. д'Аву був призначений головнокомандувачем армії у Північній Німеччині та генерал-губернатором Ганзейських міст.

Прихильність Наполеона до Луї Ніколя д'Аву можна пояснити тим, що у юнацькому віці вони з різницею в один рік навчалися в Паризькій військовій школі [5, с. 8]. Всі перемоги на європейській арені бойових дій на початку XIX ст. поступово наближали Луї д'Аву до категорії тих наближених до Наполеона людей, котрі користувались у нього найбільшим авторитетом та повагою. Сам Наполеон Бонапарт характеризував д'Аву як одного з найкращих маршалів Франції [2, с. 158]. Подібну шанобливу позицію Імператора до Луї Ніколя обумовлює також його приналежність до роду Наполеонів.

Із 12 червня 1812 р. почався новий етап у військовій діяльності французького маршала. Наполеонівські війська тоді переправилися через Німан і вдерлися до Росії. 8 липня 1812 р. корпус під командуванням маршала д'Аву захопив Мінськ. 17 серпня відбувся штурм Молохівських воріт у Смоленську, французькі війська вступили до міста. Ця битва стала останньою перемогою маршала д'Аву. Розпочалася низка військових поразок, після яких Луї поступово втрачав статус “улюбленця” Наполеона [2, с. 274]. У зв'язку із поразкою під Вязьмою імператор Наполеон змінив д'Аву на посту начальника армійського ар'єргарду, котрим він керував з початку відступу французьких військ, маршалом М. Неєм. При відступі французької армії 1 липня 1813 р. д'Аву була доручена оборона Гамбурга, якою він керував і після зречення Наполеона від влади.

Після закінчення військових дій у Європі Луї Ніколя д'Аву відійшов від служби. Але під час “Ста днів” Наполеона з 20 березня 1815 р. став військовим міністром Наполеона, і 2 червня 1815 р. отримав титул “пера” Франції. Незважаючи на втрату 1812-1813 рр.

Луї д'Аву перед Наполеоном Бонапартом свого військового авторитету, після його повернення із заслання д'Аву залишився найвідданішим його соратником. Це, мабуть, і принесло йому посаду міністра [2, с. 274]. Після другого зречення Наполеона від влади д'Аву став головнокомандувачем французькою армією під Парижем на правах генерал-губернатора [2, с. 277], але його ім'я чомусь відсутнє серед переліку тих наполеонівських маршалів, які здали союзникам Париж, а разом із ним і Францію.

Із поверненням до влади династії Бурбонів Луї д'Аву привселюдно зрікся всіх своїх титулів і чинів. Але і надалі його популярність в країні, і особливо в армії, була великою, а авторитет непохитним. Нешанобливе ставлення Бурбонів до видатної людини Франції – Луї д'Аву – стало викликати суперечки в суспільстві. Саме тому у 1817 р. Луї Ніколя були повернуті його колишні чини і титули. А через два роки, 5 березня 1819 р. він повернув титул “пера” Франції.

Життя найвидатнішого військового діяча ХІХ ст., Луї Ніколи д'Аву перервалось 1 червня 1823 р. у Парижі.

Таким чином, дослідження постаті Луї Ніколя д'Аву лишається актуальною проблемою і в наш час. Це видатна особистість ХІХ ст., що власними руками творила історію всього європейського суспільства. Його відданість Наполеону Бонапарту та любов до батьківщини створили з нього вигнанця у політичному суспільстві, що склалось у ХІХ ст., але не позбавили ідеї всього його життя – ідеї Великої Франції. Честь, відвага, патріотизм, готовність пожертвувати собою заради майбутнього своєї країни – правомірна характеристика маршала Франції, герцога де Ауерштадт, князя де Екмюль Луї Ніколя д'Аву – найвидатнішого військового керманіча доби наполеонівської Франції.

Використані джерела та література

1. Стендаль Ф. Собрание починений. Т.14. – М.: Правда, 1959.
2. Тарле Е. Наполеон. – М.: Пресса, 1941.
3. Трачевский А. Наполеон I. Первые шаги и консульство. – М., 1907.
4. Троцкий Н. Маршалы Наполеона // Новая и новейшая история. – 1993. – №5
5. Hourtoulle F. Davout eť terrible. – Paris, 1975.

Вадим Чепіженко

Науковий керівник: к.і.н., доц. Немченко І. В.
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Прихід до влади Наполеона: закономірність чи випадковість

Приходом до влади Наполеона, а також закінченням Великої Французької революції можна вважати переворот 18 брюмера (9 листопада 1799 р.), коли, повернувшись з Єгипту, Наполеон Бонапарт знищив залишки революційного ладу і встановив особисте правління. Йому було неважко досягти цієї мети, адже у Франції він став героєм, який успішно воював за свою країну та завойовував нові землі.

Про постать Наполеона ведеться багато суперечок. Деякі стверджують, що його воцаріння – це лише забаганка історії, що історичні умови потребували когось подібного, і якби замість Наполеона прийшла якась інша людина з амбіціями, – було б те саме. Інші ж вважають Наполеона генієм, прикладом для наслідування і великою особистістю, яка дійсно була обраною.

Фрідріх Енгельс писав: “То обстоятельство, что такой и именно вот этот великий человек появляется в определенное время в данной стране, конечно, есть чистая случайность. Но если этого человека устранить, то появляется спрос на его замену, и такая замена находится — более или менее удачная, но с течением времени находится. Что Наполеон, именно этот корсиканец, был тем военным диктатором, который стал необходим Французской республике, истощенной войной, — это было случайностью. Но если бы Наполеона не было, то роль его выполнил бы другой” [8, с. 175 – 176]. І, дійсно, приклад Ф. Енгельса достатньо яскравий: коли у Франції виникла потреба в диктаторі, не лише Наполеон бажав зіграти цю роль. Чи можна сумніватися в тому, що в разі смерті Наполеона місце военного диктатора у Франції зайняв би інший полководець?

До осені 1799 р. посилилася позиція тієї групи буржуазних діячів, які прагнули до рішучого повороту вправо. В колі консервативної буржуазії, рупором якої став Сійєс, існувало сильне намагання покінчити з революцією, зберігши всі її соціальні завоювання в інтересах заможних класів. Вони прагнули раз і назавжди позбавити маси будь-якої можливості впливати на політичне життя в країні, створити сильну, незалежну від парламентських органів виконавчу владу, ліквідувати режим Директорії з її “політикою гойдалок” – поворотами то вліво, то вправо. Але здійснити це можна було лише шляхом перевороту. “Но для его совершения необходима была поддержка верхов армии, нужна была “сабля” в лице популярного генерала. “Должна быть одна голова и одна сабля, которая должна подчиняться этой голове”, – говорил Сийес” [4, с. 110].

Ідея перевороту витала в повітрі. Серед претендентів на дієву роль у подіях, що насувалися, нестачі також не було. Необхідні були рішучі дії, круті зміни, але в який бік повернути?

Воєнний міністр генерал Бернадотт охоче ув’язався б у велику гру [7, с. 228]. Але майбутній шведський король в той час ще робив ставку на ліву політику, декламував запальні промови і присягався у вірності непорушним принципам республіки. Його охоче підтримував запальний герой Флерюса генерал Журдан, готовий сам увірвати шмат на свою користь.

Сійєс приглядався до цих генералів з пересторогою. Не втрачав він з поля зору і Лафайєта. Колишній герой Нового і Старого світів жив за кордоном, час від часу, через своїх емісарів, нагадуючи про себе. Він терпляче чекав, коли його покличуть рятувати державу і навіть готувався в’їхати до Парижа на білому коні [7, с. 229].

Найбільш гідним виконавцем цієї місії Сійєс вважав генерала Жубера. Бартелемі Катрін Жубер навіть у блискучому сузір’ї полководців революційної епохи виділяється як винятково яскраво обдарований політик. Сійєс та Жубер домовилися про переворот, але генерал загинув.

До внутрішньополітичних проблем можна додати зовнішній фактор. Держава була під загрозою англійсько-російського

вторгнення. Здавалося, Франція поверталася до грозових днів 1793 р. Восени 1799 р. правляча влада була майже ілюзорною. Уряд Директорії був оточений загальним презирством і сам себе вважав безпорадним. Стендаль стверджував, що Баррас вів переговори з Бурбонами і мав намір продати їм Францію [11]. На раді директорів, міністрів та генералів розглядалися кандидати на французький трон. Сійєс в той же час продовжував шукати “шаблю”. Він думав над кандидатурою Макдональда, але той скомпрометував себе поразкою при Требії, вів переговори з Моро і навіть написав Бонапарту [7, с. 234 – 235].

Саме в такий час до Франції повернувся Наполеон. Його попередні заслуги, особиста популярність після Італійського та Єгипетського походів та слава зятятого республіканця, яку він здобув 13 вандем'єра, відкрили перед ним всі двері. В той же час для всіх кіл буржуазії, які прагнули до встановлення жорсткої влади, саме Наполеон був найбільш слушною особою. І сам Наполеон відчував свою обраність, що підтверджують такі його слова: “ Я никогда не видел такого одушевления, какое обнаружил французский народ при моей высадке во Фрежюсе. Все говорили мне, что сама судьба привела меня во Францию, и в конце концов я сам тому поверил” [1, с. 82], та, як продовження: “Если уж адвокат Гойе, отступник Сайес, прокурор Ревбель и старьевщик Мулэн корчили из себя королей, то я вполне мог сделать себя консулом. Ведь я получил на то патенты при Монтенотте, Лоди, Арколе, Шебрейсе и при Абукире” [1, с. 53].

Певно, що людина, яку події ведуть до звання диктатора, повинна була і зі свого боку докласти чималих зусиль, щоб досягнути влади, енергійно розтовкуючи та нещадно знищуючи всіх тих, хто загороджує їй шлях. У Бонапарта була залізна енергія, і він нічого не шкодував для досягнення своїх цілей. Але і крім нього тоді було немало талановитих, енергійних та честолюбних егоїстів. Місце, яке йому вдалося зайняти, напевно, не залишилося б порожнім. Якби інший генерал зайняв би місце Наполеона, то він був би більш миролюбним, не налаштував би проти себе всієї Європи і спокійно помер би в Тюільрі, а не на острові Св. Єлени. Тоді Бурбони не

повернулися б до Франції, але цей факт мало вплинув би на внутрішнє життя Франції. “Хороша шабля”, встановивши порядок та забезпечивши панування буржуазії, через деякий час набридла б їй своїм деспотизмом. Почався б ліберальний рух, який призвів би до сходження на трон короля-банкіра Луї-Філіппа, сина славнозвісного Філіппа Егаліте, на декілька років раніше, ніж це сталося насправді. Всі зміни могли б частково вплинути на подальше політичне життя Європи та її економічний розвиток, але суттєво вони нічого б не змінили.

Звичайно, було б спрощенням вважати, що соціальні потреби “самі по собі”, автоматично, породжують геніїв. Люди, які мають всі риси характеру, необхідні для створення генія, зустрічаються дуже рідко. Шлях історичних діячів, як правило, нелегкий і тернистий, і не всі ті, що мають такі задатки, досягають мети.

“Влиятельные личности благодаря особенностям своего ума и характера могут изменять индивидуальную физиономию событий и некоторые частные их последствия, но они не могут изменить их общее направление... Выступив в роли “хорошей шпаги”, спасающей общественный порядок, Наполеон тем самым устранил от этой роли всех других генералов, из которых иные может быть сыграли бы её так же или почти так же, как и он. Раз общественная потребность в энергическом военном правителе была удовлетворена, общественная организация загородила всем другим военным талантам дорогу к месту военного правителя” [10, с. 326-327].

Що ж до думки, яку висловлюють західні історіографи, то вони або поверхнево зачіпають дане питання, або проходять повз нього. Ні в “Історії XIX століття” Лавісса і Рамбо, ні в “Історії Франції” Карпантьє і Лебрена, ні в “Історії Наполеона” Горация Верне ми не знайдемо подібних пасажів щодо випадковості приходу до влади Наполеона Бонапарта. Лише перший біограф видатного полководця Стендаль звертає увагу на дану проблематику. В російській історик Д. М. Туган-Барановський також зауважив, що Наполеон залишався на той час єдиною особою, яка могла взяти на себе тягар влади і повести країну вперед [13].

Отже, ми дійшли висновку, що Франція потребувала “хорошей шпаги”, за будь-яких обставин до влади мав прийти диктатор, який закріпив би здобутки буржуазії і не дав поглибитися революції або повернути в бік реакції. Але те, що саме Наполеон, а не хтось інший, зайняв це місце, є подією випадковою, хоча і зумовленою історичним фоном та характером самого генерала Бонапарта.

Використані джерела та література

1. Бонапарт Н. Максимумы и мысли узника Святой Елены. – М.: Азбука-классика, 2007. – 224 с.
2. Талейран Ш. М. Мемуары. – М., 1959 г.
3. Верне Г. История Наполеона [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.museum.ru/museum/1812/library/vernet/vernet.txt>
4. История Франции в трех томах // Под ред. Манфреда А. З., Далина В. М., Сказкина С. Д. и пр. – Т. 2. – М.: Наука, 1978. – 663 с.
5. История Франции // Под ред. Ж. Карпантье, Ф. Лебрена в сотрудничестве с Э. Карпантье и др. – СПб.: Евразия, 2008. – 607 с.
6. Лависс Э., Рамбо А. Н. История XIX в. – Т. 1. – М.: ОГИЗ, 1938. – 584 с.
7. Манфред А. З. Наполеон Бонапарт. – Т. 1. – М.: Мысль, 1971. – 373 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. – Т. 39.
9. Минье Ф. История французской революции. – М., 2006. – 548 с.
10. Плеханов Г. В. Избранные философские произведения в 5 тт. Т. 2. – М., 1956. – С. 300-334.
11. Стендаль. Жизнь Наполеона [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.museum.ru/museum/1812/Library/stendhal/napoleon.txt>
12. Тарле Е. В. Наполеон. – М.: Пресса, 1941.
13. Туган-Барановский Д. М. “Лошадь, которую я пытался обуздать” (печать при Наполеоне). [Электронный ресурс] // Новая и новейшая история. – 1995. – №3. – Режим доступа: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/TOOGUN.HTM>

Мар'яна Чобанюк

Науковий керівник: д.і.н., проф. Пивоваров С. В.
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Епоха Наполеона в пам'ятках нумізматики

Нумізматичні джерела мають важливе значення для висвітлення багатьох питань економічного, військово-політичного та культурного розвитку європейських держав нового та новітнього часу. Яскравим прикладом цього є грошові знаки, пов'язані з епохою Наполеона Бонапарта. Вони не тільки засвідчують зміни в історичному розвитку ряду тогочасних країн, а й навіть через століття віддзеркалюють ставлення громадськості до революційних потрясінь і наполеонівських війн.

Матеріали нумізматики з даної проблематики варто, на нашу думку, поділити на три великі групи. До першої з них відносяться грошові знаки (металеві та паперові) кінця XVIII – XIX ст., до другої – пам'ятні монети, відкарбовані до ювілеїв перемог європейських держав над військами наполеонівської Франції та до третьої – сучасні ювілейні монети, присвячені видатним особистостям та знаменним подіям тієї доби. Охарактеризуємо їх детальніше.

Серед грошових знаків першої групи найбільший інтерес викликають емісії Франції періоду революції та правління Наполеона. Монетна система, яка діяла в країні до 1789 р. була складною і старомодною. Основною грошовою одиницею був лівр, який ділився на 20 су і 240 деньє. На аверсах всіх монет зображувався профіль короля Людовіка XVI, на реверсах – герб Бурбонів (три королівські лілії) та надпис, який переходив з одного боку на інший: „Людовік XVI – милістю Божою король Франції і Наварри”. Під час революції 9.III. 1791 р. за спеціальним законом зображення зазнали змін і надписи на монетах. Хоча на аверсі ще розміщувався бюст короля, але надпис вже був інший „Людовік XVI – король французів”, а на реверсі замість королівського герба з'явилася революційна символіка і слова „Влада закону” та дата по двох системах літочислення. Після страти короля

в січні 1793 р. на монетах його зображення більше на карбувалося [5, с. 20-23].

Із серпня 1795 р. у Франції була введена десятинна монетно-грошова система, за якою 1 франк дорівнював 100 сантимам. На монетах карбуються зображення персоніфікацій та античних героїв, наприклад, на 5-франковій монеті розміщувалася постать Геракла між персоніфікаціями рівності й написи – „Республіка Франція” та девіз „Союз і сила” [6, с. 292].

В 1799 р. з обранням Наполеона першим консулом зображення і написи на французьких монетах знову змінюються. З цього часу на аверсах всіх монет вміщується профіль правителя і напис „Бонапарт – перший консул”, а на реверсах – „Республіка Франція”. Згодом з’явився напис „імператор”, на голові правителя почали розміщувати лавровий вінок, а замість попередніх написів реверсу вже карбували „Французька імперія”. Такий тип монет проіснував у Франції до 1814 р. [5, 23]. Після відречення Наполеона від престолу до грошового обігу повертаються монети із традиційним зображенням короля, вже Людовіка XVIII на аверсі та герба Бурбонів на реверсі. Проте в період реставрації влади імператора, знаменитих „100 днів”, в обігу знову запанували наполеонівські франки і сантими. Після поразки імператора його монети вже назавжди були вилучені з обігу.

Період правління імператора Бонапарта позначився ще й появою нового монетного номіналу наполеондора. Це була золота монета вартістю у 20 франків (випускались також подвійні наполеондори, $\frac{1}{2}$ та $\frac{1}{4}$ номіналу), яка карбувалася з 1804 по 1814 рр. [6, с. 180]. До речі, й до сьогоднішнього дня у Франції золоту монету називають наполеондором.

З цим же часом пов’язується легенда про те, що для покращення обігу великих срібних монет вартістю 5 франків, які через їх масивність відмовлялися приймати жителі Франції, в одну із них за наказом імператора вклали у 1804 р. особисто підписаний ним чек на суму в 5 мільйонів франків. Слух про це швидко поширився серед населення й проблем із обігом монет більше не було. Але чек і до сьогодні не знайшли й продовжують шукати [5, с. 26].

Певний слід залишила епоха наполеонівських війн і в російському грошовому обігу. Так, було встановлено, що під час нападу на Росію в 1812 р. французька армія використовувала фальшиві паперові асигнації [2, с. 50-63]. Подібна практика розладнання економіки ворожої країни шляхом випуску і поширення фальшивих грошей була не новою для уряду Наполеона. Подібні підробки вже були ними апробовані для Англії та Австро-Угорщини і принесли певні результати.

Виготовлення фальшивих російських асигнацій було організовано в 1810-1812 рр., ще до початку війни. За показами гравера французького монетного двору Лаля випуск фальшивок був засекречений, а керував їх виготовленням Шарль де Марє – керівник відділу міністерства поліції. Підроблені асигнації були надзвичайно схожими на справжні. Найбільш поширеними були підробки банкнот з номіналами в 5, 10, 25, 50, 100 рублів [4, с.167-178]. Проте, був ряд ознак, за якими освічена людина могла відрізнити фальшивку від оригіналу, зокрема: друківані підписи чиновників, а на оригіналах вони були зроблені вручну. Крім того, на деяких зразках можна чітко побачити помилки в словах допущені граверами, які не знали російської мови, до того ж, колір найбільш ходових асигнацій номіналом 25 і 50 рублів був значно яскравіший, ніж на справжніх [2, с. 50-55].

Фальшивими грошима французькі війська мали розраховуватися з місцевим населенням, оплачуючи ними продукти харчування, фураж для коней та виплачувати жалування чиновникам, які б із ними співпрацювали. Проте наполеонівські солдати змогли використати тільки невелику кількість підроблених асигнацій. Справа в тому, що патріотично налаштоване населення імперії навідріз відмовлялося торгувати із загарбниками і брати від них будь-які гроші [3, с. 47-49]. У зв'язку із цим їх використання зазнало невдачі.

Останньою нумізматичною пам'яткою, яка має стосунок до Наполеона Бонапарта, вважаються мідні півпенні, які були відкарбовані на острові св. Єлени, де був ув'язнений колишній імператор. Після його смерті в травні 1821 р. Ост-Індська кампанія

відкарбувала близько 100 тисяч таких монет. З огляду на те, що населення острова становило всього 1 тис. осіб, такий великий тираж грошового знаку явно призначався для того, щоб увіковічити місце і рік смерті Наполеона Бонапарта. Очевидно, що півпенні повинні були стати сувенірами на згадку про імператора. Адже Наполеона одночасно любили і проклинали, боялись і поважали, і в будь-якому випадку його персона викликала значну зацікавленість.

До другої групи монет відносять грошові знаки, випущені на честь перемог над Наполеоном. Очевидно, першою із них варто вважати срібну російську монету вартістю в 1 карбованець, яка була випущена у 1839 р. і мала зображення пам'ятника, встановленого на місці Бородінської битви. Ще один карбованець був випущений в Російській імперії з нагоди столітніх роковин війни, у 1912 р. На його аверсі був зображений герб держави, а на реверсі напис, який прославляв перемогу у Вітчизняній війні 1812 р. [5, с.52-53]

У 1913 р. Німеччина також випустила грошові знаки з нагоди ювілею перемог над французами. На одній з монет, вартістю 3 марки, відкарбованих Саксонією був зображений пам'ятник, який стояв поблизу Лейпцига на місці „Битви народів” 1813 р. На двох інших (2 і 3 марки), які присвячувалися цій самій події, на аверсі розмістили символічне зображення орла (під яким розумілася Німеччина), що перемагає отруйну змію (сусідню Францію), а на реверсі сцену „народ вітає короля” і лозунг „За віру, короля, Батьківщину”. Ці монети, крім меморіальної функції, також мали яскраву пропагандистську спрямованість напередодні Першої світової війни.

Третя група монет представлена сучасними емісіями (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.), які карбуються багатьма країнами і носять меморіальний характер. Всього з даної тематики випущено близько двадцяти монет. Серед них є комплект із 2-х нікелевих рублів колишнього СРСР з нагоди 175-річчя перемоги під Бородіном (1987 р.) та срібні 3 рублі (1991 р.) із зображенням тріумфальної арки в Москві. Російська федерація в 1995 р. вперше випустила срібну монету в 2 рублі із зображенням генерал-фельдмаршала М. І. Кутузова.

Досить успішно „експлуатується” наполеонівська тематика в монетах о. Св. Єлени, де відкарбовано декілька нікелевих і срібних монет із портретом Наполеона. Одними із останніх грошових знаків стосовно епохи Наполеона є дві монети, присвячені видатним полководцям – Н. Бонапарту та М. Кутузову, які випустив монетний двір Польщі 30 вересня 2010 р. з нагоди 198 річниці битви під Бородіно.

Відзначення 200-ліття Вітчизняної війни 1812 р. також знайде відображення в пам'ятних монетах. Зокрема, відомо, що в Російській федерації заплановано випуск ряду нумізматичних пам'яток до цієї дати.

Отже, ознайомлення із нумізматичними пам'ятками наполеонівської епохи дає змогу відкрити маловідомі сторінки з європейської історії та довідатись про ставлення сучасників до минулого.

Використані джерела та література

1. Зварич В. В. Нумізматичний словник. – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1972. – 147 с.
2. Маршак М. Б. Наполеоновские подделки русских ассигнаций // Труды Государственного Эрмитажа. Нумизматика. – Ленинград: Искусство, 1986. – Т. XXVI. – С. 50-63.
3. Польской Г. Рыцари фальшивых банкнот. – М.: Юридическая литература, 1982. – 176 с.
4. Пономарьев В. Т. Таємниці фальшивих грошей: учора, сьогодні, завтра. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2006. – 288 с.
5. Рябов А. Б. Эпоха Наполеона глазами нумизмата – М.: Мастер Вижи, 2007. – 79 с.
6. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата. – М.: Радио и связь, 1982. – 328 с.

Катерина Шуригіна

Науковий керівник: к.і.н., доц. Виноградов Г. М.
РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта)

Рефлексія Олександра І з приводу військової кампанії 1812 р.

1812 рік – знаменна дата не лише в історії російській, але й у історії інших європейських країн. Вершителями долі на той момент виявилися два найвеличніші імператори – Наполеон і Олександр І. У даній статті прослідковується хід подій того періоду і те, як вони вплинули на психологічний стан російського імператора, зміну його особистості, переживання та емоції.

Що саме відбувалося в душі Олександра, зараз складно визначити, але за допомогою спогадів, листів сучасників можна спробувати скласти цілісну картину його емоційного тла. Люди того часу міркували зовсім по-іншому, й саме цим вони цікаві та унікальні. Опубліковано велику кількість наукових праць загального напрямку стосовно вторгнення Наполеона до Росії, але є і окремі твори, присвячені персоналіям. Постать Олександра І достатньо досліджена в працях Архангельського [1], Труайя [5], Сахарова [3] тощо. Та в якості джерельної бази, окрім цих праць, було взято листування, судження, спогади деяких сучасників [3, 5], листи самого Олександра І [2].

Метою статті є детальний аналіз рефлексій імператора Олександра відносно воєнних, організаційних, дипломатичних аспектів часу кампанії 1812 р.

З того часу, як постать Наполеона ставала все більш помітною у державній політиці Франції, Олександр І ретельно спостерігав за ходом подій в цій країні. Інтерес до Франції у нього розвинувся не просто так. Наслідком цього можна вважати те, що тривалий час вчителем спадкоємця був швейцарський генерал, державний діяч Фредерик Лагарп, прихильник Французької революції [1, с. 30]. Сам Олександр, будучи прибічником революції, республіки та конституційного ладу, гаряче засуджував яacobинський терор та

диктатуру. Тому спочатку він перейнявся симпатією до Бонапарта, але коли у 1802 р. Наполеон проголосив себе довічним консулом, Олександр написав своєму наставнику Лагарпу: “Я абсолютно змінив, також як і Ви, мій дорогий, думку про Першого консула. Починаючи з моменту встановлення його довічного консульства, пелена спала: з цього часу справи йдуть все гірше й гірше... він вважав за краще по-мавпячи скопіювати звичаї королівських дворів, порушуючи тим самим Конституцію своєї країни. Зараз це один з найвеличніших тиранів, яких коли-небудь творила історія” [3, с. 3].

Наступного року Наполеон посилив експансію в Європі. Розстріл герцога Енгієнського викликав шок як у Олександра, так і у всього російського двору. Зрештою, проголошення Наполеона імператором Франції руйнувало все, за що боролася революція. І в цю мить у Олександра, поряд з ідеями реформування своєї держави в ім'я порятунку, виникають ідеї визволення Франції, Європи від тирана, від цього “корсиканського вискочки, а саме, утворення Священного Союзу на засадах гуманізму, співпраці, справедливості, поваги прав націй, дотримання прав людини” [2, с. 35].

2 грудня 1805 р. об'єднана російсько-австрійська армія всупереч застереженням Кутузова зустрілась з Наполеоном під Аустерліцем. Розгром союзників був повним. Розбилися в прах і ілюзії Олександра. Зламаним він не був, але зрозумів, що боротися з таким суперником необхідно у всеозброєнні фізичних і духовних сил і усіх сил імперії. Відтепер для нього – украй самолюбного претендента на роль благодійника Росії і Європи – Наполеон став смертельним ворогом, і з 1805 р. він цілеспрямовано і наполегливо йшов до його знищення. Але на шляху до цього були ще нові поразки на полях Пруссії, Тільзіт, Ерфурт, 1812 рік, пожежа Москви, європейський похід російської армії, нові поразки від Наполеона. Сучасники відзначали, що після Аустерліца Олександр багато в чому змінився. Генерал Енгельгард, що близько спостерігав за ним, записав: “Аустерліцька баталія зробила великий вплив на характер Олександра, і її можна назвати епохою в його правлінні. До цього він був лагідний, довірливий, ласкавий, а тоді став підозрілий, строгий до безмірності, неприступ-

ний і не терпів вже, щоб хто говорив йому правду” [1, с. 176].

Тільзітський мир різко переорієнтував російську зовнішню політику. Олександр демонстрував Наполеону свою чарівливість і дружелюбність і, здається, обдурив його. У своєму листі до сестри Катерини Павлівни він пише, що у Бонапарта є одна уразлива риса – це його марнославно, і що він готовий принести в жертву свою самолюбність заради порятунку Росії. Олександр зумів в цих важких умовах, виключно за рахунок дипломатичного і політичного таланту стати нарівні з переможцем. Але відразу ж після укладення Тільзітського миру Олександр I зазнав найсильнішого тиску з боку певних кіл російського суспільства. Отримавши звістку про Тільзіт, діяльна Петербурзька рада була вражена в найкращих патріотичних почуттях. Народ Росії, засуджуючи імператора, одночасно виправдовував його, зіставляючи обставини зустрічі на плоту [1, с. 117].

У ці роки Олександр відчував усе більшу особисту самотність. Завжди закритий, обережний, однаково рівний з усіма, він міг бути самим собою лише з дуже близькими друзями. На шляху до Ерфурту – другого побачення з Наполеоном і чергових з ним переговорів – Олександр I продовжив цю лінію: витримка, спокій, доброзичливість, гра на марнославстві французького імператора і прагнення отримати для Росії певні зовнішньополітичної вигоди. Тут він здобув подвійний успіх, граючи подвійну гру – вигідні політичні наслідки зустрічі і підтримка надалі з боку міністра закордонних справ Франції Талейрана.

До останнього імператор сподівався, що вторгнення Наполеона до Росії можна уникнути. Звістка про це застала його несподівано, тому реакція була неоднозначна, та не перед усіма він зміг сховати свою розгубленість. Але далі Олександр I проявив енергійну діяльність під час усієї війни [4, с. 89].

Величезна кількість смертей як з боку російських солдатів, так і французів, не зовсім чесна тактика ведення бою за правилами тих часів – партизанські напади, залучення селян, маневрування, використання несприятливих погодних умов – усе це, напевно, лягло провиною на Олександра I. Бородіно, де не було ні переможця, ні переможеного, Москва, залишена французам в пожежі, відтіснення

Наполеона на смоленську дорогу. Але для народу Олександр вийшов з Вітчизняної війни визволителем.

Не принизивши, не образивши почуття власної гідності, він уміло звернув увагу усієї Європи на свою персону як на головного переможця у війні. Вступивши з військами у 1814 р. до Парижа, заграючи з жителями європейських міст, представляючи себе, немов у пам'ятному 1801 р., простодушним інтелігентом, імператор байдуже ставився до тисяч поранених російських воїнів, що помирали від голоду, безгосподарності, відсутності елементарної людської турботи, не кажучи вже про медичну допомогу. Він зумів наполягти на тому, щоб новий король Франції Людовик XVIII дарував своєму народу конституцію. Він сам дарував її польському народу, точніше, польській шляхті, але щодо росіян він ставав усе більш консервативний, вважаючи їх не дозрілими для серйозних реформ. Дух самодержця в ньому продовжував зміцнюватися. Усі сили він віддавав “боротьбі з революцією в Європі”, ставши лідером так званого Священного союзу – союзу провідних європейських держав. Він почував себе вершителем долі Європи, тоді як Росія, країна-переможниця, продовжувала терпіти жалюгідне існування.

Таким чином, здійснений аналіз рефлексії Олександра I з приводу військової кампанії 1812 р. дозволяє робити висновок, що імператор свідомо прагнув у своїх оцінках бути максимально об'єктивним, проявляв досить високий рівень компетентності в дипломатичній і військовій сферах, прагнув моделювати розвиток подій, передбачати хід речей. В той же час, судження імператора у ряді випадків відрізняються поспішністю і поверховістю, особливо в оцінках зовнішніх даних своїх візаві, їх поведінки. Імператор нерідко власне суб'єктивне враження робив базовим для своїх дій від імені держави.

Використані джерела та література

1. Архангельский О. Н. Александр I / О. Н. Архангельский. – М.: Молодая гвардия, 2006. – 448 с.

2. Ключевский В. О. Николай Михайлович, великий князь. Император Александр I / В. О. Ключевский. – М., 2007. – 320 с.
3. Сахаров А. Н. Александр I и Наполеон Бонапарт [Электронный ресурс] / А. Н. Сахаров. – Режим доступа до статті: [http :// www.vlastitel.com.ru /napoleon/alnap.html](http://www.vlastitel.com.ru/napoleon/alnap.html)
4. Труайя А. Александр I. Северный Сфинкс / А. Труайя. – М.: Эксмо, 2006. – 480 с.
5. Чарторыйский А. Мемуары и переписка с императором Александром / под. ред. А. Киззеветерра. Т.1. – СПб., 1912-1913. – С. 130.

**Епоха Наполеона у світовій історії:
політика, постаті, воєнне мистецтво**

Матеріали Другої Всеукраїнської
студентської наукової конференції,
присвяченої 200-річчю походу Бонапарта на Росію

Редакційна колегія:

Наукові редактори – Федорук А.В., Скорейко Г.М.

Відповідальні редактори – Гайсенюк В., Лапшинська Н.

Дизайн обкладинки – Гайсенюк В.

На обкладинці використано картину Ж.Л.Е. Мейсоньє "1814 рік"

Студентське наукове історичне товариство висловлює подяку:

- Ректорату Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Деканату факультету історії, політології та міжнародних відносин
- Профспілки і парламентській групі Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича
- Головному управлінню освіти Чернівецької облдержадміністрації
- Управлінню у справах сім'ї, молоді та спорту Чернівецької обласної державної адміністрації
- Langate
- всім, хто активно допомагав у організації конференції: Банаховському Руслану, Глібіщук Миколі, Дідуру Володимирі, Закутій Ірині, Зімбальєвському Олегу, Ковалю Юрію, Ковалюку Роману, Кравецькій Анжелі, Кузик Анастасії, Попеску Івану, Поповичу Миколі, Предол Ірині, П'ятничуку Тарасу, Романюку Івану, Семенюку Тарасу, Тарнавському Омеляну, Темофійчуку Юрію, Томюк Тетяні, Цвіріньку Андрію.

Підписано до друку 20.03.2012. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Candara. Друк офсетний.

Умов. друк. арк. 10.00. Умов. фарб.-відб. 10.46. Обол.-вид. арк. 10.69.

Тираж 75 пр. Зам. 307

ТОВ ВПК "Черемош". 59200, Вижниця, вул. Миру, 12.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру юридичної особи

Серія АОО № 359861 від 24.02.2005 р.

Видруковано ТОВ ВПК "Черемош".

59200, Вижниця, вул. Шухевича, 12

тел. 2-13-84, 2-15-40